

પૂરાતન પારસી દરિયા ઇ
કાફલાની તવારિખ.

૧૦૨૮૬

મિનોચિહેર ઐરથશાહ દાદરાવાળા

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૨૮૬ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ દરિયાઈ કાફીનાની તલાશ

વિષય ભૂ ૪૫ : ૪૫. રવ

A
NAVAL HISTORY OF ANCIENT PERSIA

BY

MINOCHEHER ERACHSHAH DADRAVALA, B.A.

Author of "A Short Chronicle History of Persia",

"A List of Iranian Worthies", Etc.

WITH

A Naval History of the Parsees in India

BY

RUSTOM BURJORJEE PAYMASTER, B.A., LL.B.

Editor "PARSEE PRAKASHI."

BOMBAY:

PRINTED BY K. T. ANKLESARIA, AT THE PRAJA MITRA PRINTING WORKS,

TRAM TERMINUS, GIRGAUM, BOMBAY, AND PUBLISHED BY

MR. MINOCHEHER ERACHSHAH DADRAVALA, BOMBAY.

1923.

ALL RIGHTS RESERVED.

પૂરાતન પારસી દરિયાઈ કાફલાની તવારિખ.

—:૦:—

અનાવનાર:—

મીનોએહેર એરચશાહ દાદરાવાળા ખી. એ.,

તે

“ ઈરાની શાહાનશાહતનો સંક્ષિપ્ત (તારિખવાર) ઇતિહાસ ”,

“ ઈરાની શાહાનશાહતના નર-નારોએના નામોની ટીપ ”,

વીગેરેના કર્તા.

તથા

હિંદ મધે સફરી વહાણોને લગતી પાર્સી હુન્નરમંદીની તવારિખ.

—:૦:—

રચનાર:—ફસ્તમ અરજેરજી પેમાસ્તર, ખી. એ. એલએલ. ખી.

તે ચાલુ “ પારસી પ્રકાશ ”ના કર્તા.

મુ'બઈ.

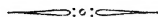
ગીરગામ ટ્રામ ટરમીનસ આગળ ‘પ્રજા-મિત્ર પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ’માં ખુ. તે.
અંકલેશ્વરિયાએ છાપ્યું છે અને મિનોએહેર એરચશાહ દાદરાવાળાએ મુ'બઈ
મધેથી પ્રગટ કીધું છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અ. ઇ. ઇ. ઇ.
ગુજરાત સરકાર-સંગ્રહ
૧૦૨૮૬૬

મુદ્રા: ૪૫. ૨૫

સઘળા હક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

અર્પણ પત્રિકા.

મહુમ માનવંતા

શેઠ કાવશજી દીનશાહ એડનવાળા સી. આઈ. ઈ.,

જેવણે એડન મધે બહોળો વેપાર ચલાવી

એક શાહ સોદાગર તરિકે પાર્સી કીર્તિને ઝળકાટ આપ્યો છે

(અને જેવળના સાહસિક સપુતો

સર હોરમજી કાવશજી દીનશાહ અને ભાઈઓ

પોતાના પૂજ્ય પિતાના પનેતે પગલે ચાલી

અરધી હજનથી વધુ સ્ટીમરોની માલેકીના બળથી

પૃથ્વીમાં ચોમેર બહોળો વેપાર ચલાવે છે)

તેમની અશો યાદમાં

આ પૂરાતન તથા હાલની પાર્સી દરિયાઈ કાફલાની તવારિખ

માન સાથે

અર્પણ કરવામાં આવે છે.

દીખાચો.

૬૦૨

લખનાર:-ફ્રેસ્ટમ બરબેરજી પેમાસ્ટર બી. એ. એલએલ. બી.

આ પુસ્તકના લખનાર મી. મીનોચેહેર એરચશાહ દાદરાવાળા બી. એ. સાથે વાંચનારી આલમની ઓળખ આજ સાતથી વધુ વર્ષ થયાં પડી ચુકી છે એટલે તેમને વીધે અત્રે ઝાઝું લખવાની કાંઈ જરૂર નથી. આ અગાઉ તેવણુ “ધરાની શાહ નશાહતનો તારીખવાર ઇતીહાસ” અને “ધરાની શાહાનશાહના નર-નારીઓનાં નામોની ટીપ” એ નામની કદીમ ધરાનને લગતી તવારીખના પુસ્તકો લખી જાણીતા થયલા છે. ઉપર જણાવેલી પહેલી ક્રીતાખ તો તેવણે ૪૦ સં ૧૯૧૫ ના સાલમાં ત્યારે તેવણુ નાગપુરની મૌરીસ કૉલેજમાં એક વીદ્યારથી હતા ત્યારે લખી પ્રગટ કીધી હતી અને છેલ્લી ક્રીતાખ ત્યાર પછી ફક્ત એક વરસ રહીને તેવણે બહાર પાડી હતી. જે બંને આ વીવચોમાં ઉલટ લેનાર વાંચકોની પસંદગી પામી હતી. મી. દાદરાવાળાએ બદનેરાની “ઝેરાસ્ત્રીયન ઓગ્સો વર્નાક્યુલર સ્કુલ” તથા ઉમરાવટીની “ગવર્નમેન્ટ હીંદુ હાઈ સ્કુલ” માં ફેળવણી લઈ નાગપુરની મૌરીસ કૉલેજ” માંથી ૧૯૧૭ ના સાલમાં અલાહાબાદ યુનીવર્સીટીની બી. એ. ની પરીક્ષામાં હાજર થઈ તે પરીક્ષા પસાર કીધી હતી. ત્યાર પછી તેવણે એમ. એ. તથા એલએલ. બી. નો “અબ્યાસ ચાલુ રાખ્યો હતો, પણ કાંઈક વીરૂધ્ધ સંજોગોને લીધે તેવણુ તે અબ્યાસ છેવટ સુધી ચાલુ રાખી શક્યા નહી. જો કે બી. એ. માં તેમની પસંદગીની બાબતો અર્થવીદ્યા સાથે યુરોપ તથા હીંદુ-સ્થાનની તવારીખ હતી, છતાં મી. દાદરાવાળાને ન્દાનપણથીજ પોતાના કદીમ ન્યાગાનોની તવારીખ જાણવાનો ઘણો શોખ હતો અને તેથી એ બાબેનો ખાનગી અબ્યાસ ચાલુ રાખી તેવણે ઉપર જણાવેલી પહેલી ક્રીતાખ ૨૦ વરસ અને છેલ્લી ક્રીતાખ ૨૧ વરસની વયે લખી પ્રગટ કીધી હતી. તેમનો “ધરાની શાહાનશાહતનો તારીખવાર ઇતીહાસ” ૨૭૫ પાનાંથી ભરપુર છે જે મધે તેવણે પુરાતન ધરાનમાં ૪૦ પુ. સાતમી સદીથી તે ૪૦સં ૬૫૧ સુધીની ૧૩ સદી દરમ્યાન બનેલા સમગ્રા અગત્યના બનાવોની તારીખવાર નોંધ લીધી છે. મી. દાદરાવાળાની બીજી ક્રીતાખ કદીમ ધરાનનાં જુદાં જુદાં વંશોના પાદશાહોના વખતમાં થઈ ગયલા નામ-કીત ધરાનીઓના નામો તથા કીર્તિવંત કામોની વીગતો એક સાંકળીયા રોડી, કહે

કે જ્ઞાનચક્ર યા દીક્ષનરી જેવી, છે, જે મધે લગભગ ૧૦૦૦ નામેની ઓળખ તેવજે વાંચનારાઓને કરાવી છે.

હાલની કીતાબમાં મીં દાદરાવાળાએ છેક ઇરાની પાદશાહતની શરૂઆતથી સાસાનીયન વંશની આખેરી સુધી પુરાતન પાર્સી દરીયાઇ કાફલાની વીગતવાર તવારીખ રજુ કીધી છે.

અમર શાએર શીર્દોસીના શાહનામા મુજબ સર્વથી જોરેમંદ પેશદાદીઅન પાદશાહ જમશેદે તેના સોનેરી જમાનામાં જેટલાંક હુન્નર ઉદ્યોગો ઉપરાંત દરીયા ઉપર મુસાફરી કરવા માટે તરતાં લાકડાંના વહાણની શોધ કરી તેમને કામે લગાડ્યાં હતાં. આવી રીતે ઇરાન મધે જળમાર્ગે મુસાફરી કરવાની શરૂઆત થઇ હતી. ત્યારબાદ પાદશાહ ફરીદુનના જમાનામાં મછવા મારફતે નદીઓ ઓળંગવામાં આવતી હતી.

તે પછી કેયાનીઆન વંશના પહેલા રાજકર્તા પાદશાહ ક્યકાઉસે હામાવરાન, મીસર અને ખીરીયા સામેના પોતાના ખુનખાર યુધ્ધા વેળાએ લશ્કરને દરીયો પસાર કરવા માટે પુષ્કળ વહાણો અને મછવાઓ બાંધ્યા હતા. તુરાની પાદશાહ અફસીયાએ ઇરાન સામે લડ્યા અને કેયાનીઆન શાહાનશાહ ક્યખુસરોએ તુરાન ઉપર જંગ મચાવવાને માટે પોતાના લશ્કરોને સરદાર ઉપર આવેલી નદીઓ ઓળંગવા દરીયાઇ બારકસોનો બહોળો ઉપયોગ કીધો હતો. તે પછી પાદશાહ ક્યખુસરોનાં વખતમાં પુરાતન ઇરાનીઓએ પહેલીવહેલી લાંબી દરીયાઇ મુસાફરી કીધેલી નોંધાઇ છે.

શાહનશાહ ગુસ્તાપ પછીથી તે હખામની વંશના મહાન પાર્સી શાહાનશાહ કુરશના વખત સુધીનો દરીયાઇ બારકસોનો ઇતીહાસ અંધકારમાં ટટાયેલો છે, પણ મહાન હખામની શાહનશાહ કબુજીએ લગાયક દરીયાઇ બારકસોનો કાફલો પુરાતન ઇરાનમાં ૬૦ પુ. ૫૨૯-૨૫ નાં વર્ષો દરમિયાન પહેલ વહેલો દિવો કીધો પછી આખી જોહાનમાં પાર્સી દરીયાઇ કાફલો અજીત થઇ પડ્યો હતો. કાળા સમુદ્ર અને ભુમધ્ય સમુદ્રમાં પાર્સી કાફલાની ચલવલ અટકી રહી નહી, પણ તે એક બાજુ સીંધુ નદીના પ્રવાહ અને મુખની શોધમાં અને બીજી તરફ કાળા સમુદ્ર અને ભુમધ્ય સમુદ્રના ફેરફારો ઉપર આવેલા દેશોની શોધખોળ કરવા ઉપરાંત છેક આફ્રીકા ખંડની પ્રદેશોના કરવામાં પણ રોકાયેલો હતો અને યુરોપી રશીયા, બાલ્કના રાજ્યો, ગ્રીસ, ઇજીપ્ત, ત્રીપોલી, મારોકકો, ટ્યુનીસ, વીગેરે યુરોપી અને અનાફ્રીકાના મુલ્કો ઉપર તે અનેકવાર મહાભારત ફતેહમંદ ચલાઇઓ લઇ ગયો હતો.

મહાત્મા દારાયસ હીરતાર્પીસે (૪૦ પુ. ૫૨૧-૪૮૫) હીંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઇ લઇ જવા અગાઉ આ દેશ વીધે ખબર મેળવવા સ્કાઇલેક્ષ ઓફ કારીયાન્દાને પંખખની નદીઓ તથા સીંધ તરફ દરીયાઇ શોધખોળ કરવા મોકલ્યો હતો. આ શોધક અટક નજદીકથી નીકળી દરીયા તરફ જઈ પહોંચ્યો અને હીંદી મહાસાગર ઓળંગી પશ્ચીમ ભણી રાતા સમુદ્રના કીનારા તરફ ૩૦ મહીને આવી પુગ્યો હતો. એજ મથકથી ઇજીપ્તના રાજ્યે લીખ્યા (આફ્રીકા) ની આસપાસ સફર કરવાને શીનીશીયનોને મોકલ્યા હતા.

આ પછી દારાયસ હીંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઇ લાવ્યો અને ઇંડસ નદીની પશ્ચીમનો મુલક પોતાને તાબે કર્યો. તેની પછી જ્યારે એલેક્ઝાન્ડર ધી ડ્રેટ હીંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કીધી ત્યારે તેણે ઇંદાનની શાહાનશાહત અને સ્વતંત્ર હીંદુસ્તાન વચ્ચે સાંધુ નદીની સરહદ જોઈ હતી.

સાલામીસની જગત્રસીધ્ધ લડાઈ થઈ ત્યાં સુધી પાર્સી કાફલાની સર્વોપરી સત્તા આખી દુનીયામાં કાયમ રહી હતી. પરંતુ તે દરીયાઈ યુધ્ધ પછી થાડીક મુદત સુધી પાર્સી કાફલો લગાર મંદ થઈ ગયો હતો. પણ ૪૦ પુ. ૩૬૪ માં થયેલી નાઇંડસની ખુબ્બાર દરીયાઈ લડાઈમાં પાર્સી કાફલાએ પોતાની ખોહી દીધેલી સત્તા પાછી મેળવી અને છેક હખામની શાહાનશાહતની આખેરી પર્યંત તેડું અછતપછું ટકી રહ્યું હતું.

હખામની શાહાનશાહતના નાશ થવા પછી જ્યારે તેજ વંશની એક શાખા તે કાળા સમુદ્રને દક્ષીણ કીનારે આવેલા પાન્ટસના જળરા પાર્સી રાજ્યના જગત્રસીધ્ધ મહાત્મા શાહાનશાહ મીટ્રીદાતીસને સેતારે પ્રકાશવા લાગ્યો ત્યારે એકવાર ફરીથી પાર્સી દરીયાઈ કાફલાના પરાક્રમેથી પ્રાચીન દુનીયાના ખુણેખુણા ધમધમી રહ્યાં હતાં. આ વેળા પાર્સી કાફલો છેક સ્પેન સુધી પહોંચી ગયો અને તેના ધાકથી રોમનોના અછત ગણાતા રાજ્યના કોરટાઓ ઉપર ત્રાસ વરતી રહ્યો હતો !

જેવી ઝળકતી કાર્જીદી પાર્સી કાફલાએ હખામની અને પાન્ટસની શાહાનશાહતો વેળાએ દરીયાઈ યુધ્ધોમાં જળરી ફત્તેહો મેળવી ભોગવી હતી તેવીજ જશવંતી જલેહમંદ કીતી સાસાનીઆન જમાનામાં પાર્સી વેપારી દરીયાઈ કાફલાએ વેપારો દરીકાઈમાં જીત મેળવી ભોગવી હતી. એ મુજબ કદીમ ઇરાન મધે આપણા પ્રખ્યાત નયાગોનોએ દરીયાઈ કાફલા મારફતે જે બારે નાખના જગ-આશકારા કીધી હતી તેનો મગફરી ભર્યો હેવાલ મી. દાદરાવાળાના લખાણથી અત્રે ઘણી અચ્છી રીતે જોવામાં આવશે.

હવે આ પુસ્તક બાબે મી૦ મીનેચેહેર સાથે વાત થતાં મેં તેવણુને એવી સુચના કીધી કે તેવણુ અને તો આ અતી ઝગકતી અસલી પાર્સી તવારીખના વીલાગને લંબાવી આ દેશમાં આપણા હમદીનોએ વાસો કીધો ત્યારથી તે આજવેરની પાર્સી વહાણુ બાંધનારાઓ સાથ વહાણુના પાર્સી માલેદોની કાકાદીનું પણુ બ્યાન તેમની કીતાબમાં દાખલ કરવું. જે કે પાર્સી લઝાયક કાફલાના દીવસો તો નેહાવદની લઠાઈ પછી સાસાનીઆન શાહનશાહતનેા અત આવવા અગાઉનાજ ખતમ થયા હતા, તોપણુ આ હીંદ સરખમીન ઉપર આપણા ન્યાગાનેનો કાફલો હાંદેસાનેા માર્યો, અફલાતો ઝીકાતો હોરમજદનાં બંદરેથી નીકળી દોવ તરફ આશરો શોધતો આવ્યો, પછી ૧૯ વરસની મુદતમાં દીવથી ઉઠાંગરી કરી સંગણુ બંદરે પગ મુક્યો તે દીવસથી આજ આશરે ખારસો વરસની મુદતમાં, પાર્સીઓએ પોતાનું રાજ-પાટ ખોલુવા બાદ આ દેશ મધે દરીદામ થયા પછી, પોતાની માલેદોના લઝાયક વહાણો ધરાવવાના મગરૂરી લર્ચા દીવસને છેલ્લી સલામ કીધી હતી, છતાં મુલે-હુના જમાનામાં દેશે દેશના વેપારને અર્થે ગોદી તથા વહાણુની જરૂર જે રાજ અને દૈયતને એક સરખી પટે છે તે બાબદમાં આપણા હીંદમાં વસ્તા પારસીઓએ શો હીરસો આપ્યો છે તે બાબે પણ વણુન કરી આ વીપયને સંપુર્ણ બનાવવાની મારી તરફથી લલામણુ થતાં મી૦ દાદરાવાળાએ મ્હને ખોલાસો કીધો કે તેણુના વીપય અસલી પાર્સી અને ખાસ કરીને ધરારી તવારીખને લગતો હતો અને ફકત તેજ બાબે તેમને ખાસ માહોતી હતી અને આ દેશના પાર્સીઓને લગતી તવારીખનેા અબ્યાસ તેવણુ જાણે કીધો ન હતો. એમ કહી તેવણુ મેં જણાવેલો વીચાર પસંદ કરી મને પોતાનેજ આગ્રહ કીધો કે મારેજ આ છેલ્લી બાબદ ઉપર તેમના વીપયની પુર્વણી તરીકે કાંઈક લખાણુ પુરું પાડવું.

આ તો ત્યારે પેલી એક સંસારી કહેતી મુજબની વાત થઈ. વહેવાઇને પરણુ-વાની સુચના કરતાં વહેવાણુનેજ ધાંછ પડી તેની સાથેજ જીંદગીભરના પત્યાજ્ઞામ જોડાવાની તેણે વળતી સુચના કીધી, તે મુજબનું થયું. છતાં આ વીપય મને અગત્યનો લાગવાથી મેં ઉપલી સુચના માથે ચઢાવી, અને આ વીપય બીજેજ અલવાડીયે ચાલુ કરવાની જરૂર જણાવવાથી જે ટુંક વખત મારા હાથમાં હતો તે તથા મ્હારી અનેક બીજી રોકાણુને લીધે હું જેઉં છું કે તેને જોઇએ તેવો ઇન્સાફ હું આપી શક્યો નથી અને મારે હસ્તક સોંપેલો આ વીલાગ ધણો અધૂરો રહેલો હું માનું છું. તેટલા માટે આ છેલ્લા વીલાગમાં જેખી કાંઈ ખામીઓ જોવામાં આવે તે માટે હું એકલેજ જોખમદાર છું એમ માર ખુલ્લા દીલથી કમુશ કરવું જોઇએ.

આ રીતે વાંચનાર જોશે કે તાજી ઉત્સાહ ધરાવનાર એક જવાન તવારીખના અભ્યાસી સાથે એક પંચવરસની ખોટી બાબુએ જીંદગી પુરેલા છુટાપાના તખ્તકામાં દાખલ થયલા શખ્સે પોતાનું કીસ્મત જોડી લખાણની કીસ્તી દરીયામાં હોમાવી છે. હલેસા ઉપર એક તરણ વધના ગયર જવાન સાથે નયલી પડેલી દેહવાગો ખલાસી હલેસા મારવા બેસે તો કીસ્તીની હાલત કેવી હોય તેનો વાંચનારે ઉદાર વૃત્તીથી ખ્યાલ કરવો જોઈએ છે. વળી પોતાના રાજપાટના જોરે જે જહોજલાલીભરી કીતી-ખાસ કરીને હખામતી જમાનામાં જોવામાં આવતી હતી તેના પ્રમાણમાં એક રાજ ખોહેલી પરાધીન પરતંત્ર પ્રજાની હાલતના જમાનામાં જે મુસ્ત અને નયળી સ્થિતી (સુધારા વધારાનાં બીજાં પ્રકારો માફક) આ દરીયાઈ વહાણની બાબદમાં પણ સ્વાભાવીક રીતે હોઈ શકે તે સ્થિતીની જાણે જુદી રીતની હાલતનું વર્ણન કરવાનું મારે ફાલે આવ્યું છે તે પણ વાંચનાર ધ્યાનમાં લેશે. છતાં આપણને કાંઈક સંતોષનો દમ લેવાને કારણ મળે છે કે આ દેશ મધ્યે આપણા પાસીઓ આવી વસ્યા ને લગભગ એક હજારો પસાર થતા બાદ મુઝબ શહેરની લડાયક તેમજ વેપારી કીર્તીને જમાવવામાં સઘળી હીંદીયન કોમો મધ્યે આપણી પાસી કોમો-અને તેમાં તેનાં એકજ સક્રમી કુટુંબના સહાસીક બેટાઓએ કામતી ભાગ બજાવ્યો છે. વાંચનારને અટકળ કરતા વાર ન લાગશે કે હું મશ્હૂર વહાડીયા ખાનદાન માટે ખોલું છું, કે જે કુટુંબના નેકજખન વડા લવજી વહાડીયા તથા તેમના સંખ્યાબંધ નખીરાઓએ લગભગ દોઢ સદીના લાંબા અરસામાં મુઝબની અનેક ગોદીઓનો પાયો નાંખવા ઉપરાંત અંગ્રેજ સરકારની નોકરી મધ્યે સેકડો લડાયક અને વેપારી વહાણોના કાફલા બાંધીને રાજની તેમજ દેશના વેપારની અમુદા સેવા બજાવી છે કે જે સંખ્યાબંધ ખુદ વેલાત મધ્યના દરીયાઈ ખાતાંએ તેમજ ફ્રેન્ચ અને બીજી સરકારોએ આ વહાડીયા કુટુંબના માસ્તર-બીદરોની કારોગરી તેમજ કળા કૌશલ્યની તારીફ કરવા ઉપરાંત અનેક જાગીરો, ઇનામો તથા ચાંદોની બેટ કાઢી છે. આપણી મુઝબની ગોદીમાં વહાડીયા માસ્તર-બીદરોના વડપણ હેઠળ બાંધવાને માટે ખુદ લડાયક મનવારોના સાડી ચારડો વેલાત વેરવી આવતા હતા અને મુઝબ શહેરની ગોદીની અને ખાસ કરીને મજબૂર પાસી કારોગરોની નામના પશ્ચિમ તરફના દેશે દેશ પથરાઈ ગઈ હતી. આ બાબેના ઝળકતા સંકેતો જે અત્રે બહુજ ટુંકમાં મેં આપ્યાં છે તે મુઝબ શહેરની અને તેના પાસીઓની મગરૂરીમાં વધારો કરે છે. એ બાબે વધુ ન લખતાં વાંચનારને પાછલાં સંકેતો ઉપર નજર નાખી તે બાબે પોતાની ખાતરી કરવાની હું વીનતી કરીશ પણ તે આગમજ મીઠા દારાવળાએ જે કદીમ ઇલાની ન્યાગાનોએ આ બુન દરીયાઈ બજારી જુદાં જુદાં દેશ સાથે જળમાર્ગે

લડાઈ ચલાવી જરથેસ્તી વાવટો સર્વે જગે પારસી વીરલાઓએ ઉડતો કીધો હ તેના સોનેરી કીર્તીવાન સફાઓ ઉપર ખાસ ધ્યાન પુગાડવાની ભલામણ કરીશ કે જેથી હમદીનેને જેવાને બતી આવે કે તે આપણા પવીત્ર પુજ્ય ન્યાયાનોએ પોતાની શાહાનશાહતના અસલો જમાનાઓમાં જ્યારે યુરોપના રાજ્યો મ્હોટે ભાગે ઝુંફતી ઝાફતી હાલતમાં પડેલાં હતાં ત્યારે પોતાને કેવો સીકકો તે વેળાની જણા-યલી દુનીયાના મ્હોટા ભાગ ઉપર બજાવ્યો હતો અને પોતાના અસલ જમાનાના વડવાઓની કીર્તી જેવીજ નહીં તોપણ તેને થોડે દીરસે પણ કીર્તી હાલના ફેરવાયલા સંજોગો વચ્ચે પાછી સજીવન કરવાને તેમનામાં નવી અબીલાયા સાથે નવી ઉલ્લટ અને નવી ઉમેદ અરપા થાય એવી દુઆ ગુનગરીશ. આમીન !

મનેવારી ૧૯૨૩ ચંદનવાડી, મુંબઈ.

ઉપકાર પત્ર.

—૦૦—

વહાલા વતન ઇરાનની પૂરાતન તવારિખ સાહાસિક પાર્સી શાહનશાહોના સાહાસ કર્મો, જોડાઆસ્કાર પાર્સી જોદાઓની ઝળકતી છતો અને બીજા સંખ્યા-બંધ શૂરવીર પ્રાકમી પાર્સી વીર નરોના કાર્તિવંત કામોથી ઝમકી રહી છે. એક વખતે પાર્સી શમશેરના સપાટાથી—ટિબેટના જંગલોથી તે ઍટલાન્ટિક મહાસાગરના કોસ્ટાઓ સુધી અને યરોપી રશિયા તથા સૈબિરિયાના બરફથી ઢંકાયેલા અત્યંત ઠંડા પ્રદેશોથી તે છેક ન્યુમિયા અને સાહરાના અતિશય ગરમ રેતાળ રણો વેરની ભુમીઓ ધમધમી રહી હતી. આપણા તે પ્યારા પનોતા વીર વડીલોના પ્રતાપિ પ્રક્રમો અને સુંદર સાહાસ કર્મો ફક્ત જમીન ઉપરજ અટકી રહ્યાં હતાં નહિ, પરંતુ અનેક વખતે તે વખતની દુનિયામાં જણાયલા સમુદ્રો અને મહાસાગરોમાં પણ પાર્સી લગાયક બારકસોનો દમામદાર જળોજલાલીભર્યો દોર ચાલુ રહ્યો હતો. આ પુસ્તકમાં છેક પેશાદીઅન વંશના જગપ્રસિદ્ધ શાહાનશાહ જમશીદના જમાનાથી તે છેલ્લાં કમનશીબ સાસાનીઆન શાહાનશાહ યજ્જેજર્દ શેહેરિયારના વખત સુધીની પાર્સી દરિયાઈ—લગાયક તથા વેપારી—કાફલાની તવારિખ અસલી ઓક, રોમન, આર્મીનિયન, ચાલુદી, ખજીફ્યન, આરબ અને ફાર્સી તવારિખનવેશોએ પોતાની તવારિખમાં લીધેલી ગોંધા ઉપરથી ઉપજતી કાઠી મહારી વહાલા પાર્સી કામની સેવામાં અત્રે રજુ કરી છે.

નેહાવંદની નેહેસ્ત નાશકારક લગાઇ પડી તથા તે આગમજ દયાળુ હિંદ દેશમાં આવી વસેલા પાર્સીઓની વહણુવડીઓ કે વહાણુ બાંધનારાઓ તરિકેની કારકાર્દિનો હેરાત રજુ કરી મહારા પુસ્તકને સંપૂર્ણ બનાવવાની અજ્જરા દિલસોજ વિદ્વાન ખેરખાહ મી૦ રસ્તમજ બરજ્જેરજ પેમાસ્તર બી. એ. એલએલ. બી. તરફથી મહેને ફરમાશ થયે—એ બાબદ વિષેનો મહારો અભ્યાસ ઝાઝો નહિ હોવાથી, મહોં હિંદુસ્તાનના પાર્સીઓના ઇતિહાસના આ અથંગ અભ્યાસીનેજ અર્જ કરી કે એ વાંચ ઉપર એણે પોતેજ પોતાની અનુમતી કવમ ચલાવી. મહારી આ અર્જ એકે બોલે સ્વીકારી મહારી ઇચ્છાનુસાર મી૦ પેમાસ્તરે હિંદુસ્તાનના પાર્સીઓની સફરી વહાણુ બાંધવાની હુન્નરમંદી તથા પાર્સીઓ અને ખાસ કરીને નામીયા વહાડીઆ કુટુંબે બાંધેલી મુ'બઈની ગોદીઓ તથા સેંકડો વેપારી અને લગાયક બારકસો તેમજ પાર્સી માલેકીના વહાણુ તથા સ્ટીમરો ઉપર એકે ઘણોજ રસિયો વિષય ઘણીજ ટુંકે મુદતમાં લખી કાઢી મહારા પુસ્તકને સંપૂર્ણ બનાવવા જે કામની ફાલે આપ્યો

છે તે માટે એ સાદા લાયકીવાળા સદગૃહસ્થનો હું આ તકે આભાર માનું છું વળી આ મહારા પુસ્તકનો અંગ્રાણુ વિદ્વાત્મયો દીખાવો લખી મહારી ઉપર તેવણું કીધેલા ઉપદારનો પણ હું સ્વીકાર કરું છું.

આજે પૂરાતન સરજમીન ઇસ્તિના ઇતિહાસ સંબંધી મગરૂરીભરી શોધખોળો ચલાવવામાં અને પોતાની ચાલુ મેહેનત અને અથંગ અભ્યાસનો લાડવો ખારી પાર્સી કોમને આપવા આપણી કોમના અનેક અભ્યાસીઓ મથેલા છે, પણ કમનસીમે તેઓને જેવું ઉત્તેજન મળવું જોઈએ તેવું મળતું નહિ હોવાથી ઘણાઓને નાસીપાસ થવું પડે છે. આજકાલ પાર્સી વાંચકોનો શોખ નોવેલોના કુથલા અને ખ્યારના પીંગણોના ઇંગ્રેજ ઉપરથી ઉપજતેલાં કે તરજુમો કીધેલાં લખાણો ઉપર જાઓ હોવાથી પ્રાચીન ઇસ્તિની તવારિખના પુસ્તકોને ખરીદવાની કે વાંચવાની પાર્સીઓમાં ઉલટ નથી એ કમનસીબની વાત છે. મદાઈ આ પુસ્તક ઇ. સ. ૧૯૧૭ માં લખાઈ તૈયાર થયું હતું, પણ મદારી કમચુગસ અને ઘટતી મદદની ગેરહાજરીમાં તે ૭ વરસ સુધી જપાયા વગર પડી રહ્યું હતું. પરંતુ મહારા સારા નસીબે છેવટે મહેન ઘટતું ઉત્તેજન અને મદદ મળી અને મુંઝવેના ગળણીતા અડવાડીક “રાસ્ત ગોફતાર, પ્રજા-મિત્ર અને પારસી” ની કીમતી કટારોમાં તહેને જગા મળી. એ પત્રમાં પ્રથમ મદાઈ પુસ્તક પ્રગટ કરી ત્યાર પછી તેને ચોપડીના આકારમાં છાપી આપવા માટે એ જાપાના દિલ્લોસોજ લાયકીવાળા મેનેજર સાહેબ મી. ખુરશેદચૈહેર તેલમુરુપ અંકલેવરિયા તથા તહેના વિદ્વાન યુગ્તેગ અધિપતિ સાહેબ મી. મેહેરજીલાઈ પાલનજી માદનનો અતઃકરણપુર્વક આભાર માનું છું.

વળી ઇસ્તિની તવારિખને લગતો મહારો અભ્યાસ ચાલુ રાખી ઇસ્તિના ઇતિહાસના ખીજાં અનેક પુસ્તકો બહાર પાડવા મહેન ઘટતી મદદ કરી મહારા ઉમંગ અને ઉલટને ઉત્તેજન આપવા માટે પાર્સી કોમના એક માનવંત યુગ્તેગ અકબર અને અનેક સ્ટીમરોની માલેજા ધરાવી પૂરાતન પાર્સી દરિયાઈ કાકલાની જહોજલાલી ભરી કારકીર્દિનો ખ્યાલ આપનારા સખીવબુદ પાર્સી શેઠા સર હોરમસજી કાવસજી એડનવાળા એમ. વી. એ., એ. બી. ઇ. નો પણ હું આ તકે આભાર માનું છું.

છેવટે મહારી વહાલી કોમના સખીવબુદ ખાનુઓ અને ગૃહસ્થો તથા જાહેર ફંડાને લખી તૈયાર રાખેલી મહારી નીચલી ચોપડીઓ—

૧. પોન્ટસના પ્રસિધ્ધ પાર્સી પાદશાહોનો ઇતિહાસ.
૨. પાર્સીઓ અને ચાહુદીઓ.

૩. ઇરાની વિષયો.

૪. આફ્રિકા ખંડમાં એક વેળા મચ્છલી પાસી શાહુનશાહાત.

ને પ્રગટ કરવામાં મ્હને ઉત્તેજન આપવાને નમનતાદયુર્વક અર્જ કરી આ અંક લેખ ખતમ કરું છું.

મુંબઈ,
તા. ૨૩-૧-૧૯૨૩. }

મિનાચેલેર એસ્ચશાહ દાદરાવાળા.

સાંકળિયું.

અપભ્રંશ પત્રિકા ...	...	...	...	...	...	સફે.
દીખાચો ...	...	...	...	...	...	૩.
ઉપકાર પત્ર ...	...	...	...	...	...	૭
						૮

પ્રકરણ ૧ હું.

પેશદાદીઅન અને કેયાનીઆન જમાનાના ઈરાનીઓ અને
વહાણો આંધવાનો હુન્નર.

જનશીલના જમાનામાં મધ્યાની શોધ—શાહાનશાહ ફરીદુન અને હોડીવાળો—
શાહાનશાહ કયકાઉસ અને તહેનો ગંબવર કાફલો—અફ્રાસિયાબની ઈરાન ઉપર
ચઢાઈ વેળા હોડીઓનો બહોળો ઉપયોગ—ઈરાનીઓની પહેચવહેડી લાંબી
દરિયાઈ મુસાફરીનો રસિલો હેવાલ—ગંબજથી સિયાવક્ષગર્હ તરફની દરિ-
યાઈ મુસાફરીનો હેવાલ—શાહનદો ગુસ્તારૂષ અને દિશ્ય હોડીવાળો—
અવસ્તામાં આવેલા ઈસારા... ૩ થી ૮

પ્રકરણ ૨ જી.

પાર્સી નઉકાસમુહની સ્થાપના.

ઈરાનના દરિયાઈ બારકસોના કાફલાનો પિતા—પુરાતન પર્સિસનો પહાડી પ્રાંત—
પુરાતન પર્સિસની પહાડી પાર્સી ટાળીઓ—પસારગેદી ટાળીના પાર્સીઓના
ઉદય—પુરાતન પાર્સી શાહાનશાહતની ટુંક તવારિખ—મહાત્મા ફરૂશ—ઈરાન-
ના લડાયક દરિયાઈ બારકસોના કાફલાની સ્થાપના—મિસર જીતવામાં પાર્સી
કાફલાની મહોડી મદદ—ઈરાની કાફલાના એક મઈદિલિનિયન બારકસોના
કમનશીખ ફેજ—કાર્ય જ ઉપરની ચઢાઈનું મધુરે જવું. ... ૯ થી ૧૪

પ્રકરણ ૩ જી.

ગ્રીસ અને ઈટલીના સમુદ્ર-કિનારો તથા સિંધુ નદીના મુળ અને
મૂખની શોધમાં રેકાયલો પાર્સી દરિયાઈ કાફલો.

મહાત્મા દારયવુશનું તખ્તનશીન થવું—અભિલન સાથે એક ન્હાની દરિયાઈ
ઝપાઝપી—સામોસના યાપુની ફતેહ—ગ્રીસ તથા ઈટલીના સમુદ્ર કિનારાની
શોધમાં અચલો ઈરાની કાફલો—સિંધુ નદીના મૂળ અને મૂખની શોધ—
મુએઝની નેહર. ... ૧૫ થી ૧૯

પ્રકરણ ૪ થું.

યુરોપીઅન રસિયા અને બાકાં ઉપર મહાભારત ચઢાઈઓ.

યુરોપીઅન રસિયા ઉપરની ચઢાઈનું કારણ—દારયવુશની મહાભારત તઈયારો—
કાળા સમુદ્રની માખળી—નામિયા અર્ચા રામ્નીસની કાળા સમુદ્રમાં સમુદ્ર
યાત્રા—બારફરૂશ ખાતે ભેગો મળેલો ગંબવર પાર્સી દરિયાઈ કાફલો—

હાનિયુઅ નદી તરફ સફર—રસિયા ઉપરની ચઢાઈનું ક-તેહમંદ પરિણામ—

બાકી ઉપર ચઢાઈ ... .. ૨૦ થી ૨૩

પ્રકરણ ૫ મું.

ભૂમધ્ય સમુદ્રના ટાપુઓની ક-તેહ.

નઉકા સેનાધિપતિ હુતન—ઈરાની કાફલાની ક-તેહમંદ હીચવાત્ર—નેક્સાસ ઉપર

પાસી કાફલાની સ્વારી. ... .. ૨૪ થી ૨૬

પ્રકરણ ૬ ઠું.

લાડીનું ખૂનખાર દરિયાઈ યુધ્ધ.

આયોનિયાનો બળવો—સાલામિસ (Salamis)નું દરિયાઈ યુધ્ધ—લાડી ખાતે

ભેગો ભળેલો ગ્રીક કાફલો—બળવાખોરોમાં ફાટફુટ ઉભી કરવા માટે ઈરાની-

ઓની યુક્તિ—દુરમનોની 'ખંદરકારી—લાડીનું ખૂનખાર દરિયાઈ યુધ્ધ—

આયોનિયાના બળવાનો અંત—ઈરાની કાફલાની જબરી જીતો. ... ૨૭ થી ૩૧

પ્રકરણ ૭ મું.

ઈરાની કાફલાની ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈઓ.

માર્હોનિયસની ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈ—તોફાનથી થયેલો ઈરાની કાફલાનો નાશ—

ગ્રીસ ઉપરની ઈરાની કાફલાની બીજી ચઢાઈ—નેક્સાસની ક-તેહ—ઈરીત્રિયાનો

નાશ—મેરેથોન (Marathon) ની જગપ્રસિદ્ધ લડાઈ. ... ૩૨ થી ૩૪

પ્રકરણ ૮ મું.

મહાભારત જર્જરિસની ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈ.

ગ્રીસ ઉપરની ત્રીજી ચઢાઈ માટે મહાભારત તઈયારીઓ—એથોસની નેહર—

હેલેસ્પોન્ટ ઉપરનો વહાણોનો પુલ—સમુદ્રને અર્પણ થયેલી ભેટો—હોરિસ્કસ

ખાતે ઈરાની કાફલાની તપાસ—ઈરાની કાફલાના ખારસોની સંખ્યા—

રીનીશિયન નાવિકો—ઈજિપ્શિયન વહાણવડીઓ—સાઈપ્રીયન સમુદ્રગામીઓ—

સિલિશિયન સફરીઓ—પાન્થિલિયન અને લિલિયન નાવિકો—હોરિયન,

કારિયન અને આયોનિયન ગ્રીક વહાણવડીઓ—ભૂમધ્ય સમુદ્રના ટાપુઓનો

ફળો—ઈરાની કાફલાના મુખ્ય અમલદારો—ઈરાની કાફલાના ઉત્તરની પંક્તિના

અમલદારો—ઈરાની કાફલાની થર્મા તરફ કુચ—પેનીડેસ નદીના મૂખની તપાસ. ૩૫ થી ૪૦

પ્રકરણ ૯ મું.

આર્ટિમિશિયમના દરિયાઈ યુધ્ધો.

ગ્રીકો સાથની પહેલી દરિયાઈ ઝપાઝપી—મેગિસિયાના કાંઠા ઉપર થયેલું

દરિયાઈ તોફાન—ઈરાનીઓના ૧૫ ખારકસોનો ખૂરો ફેજ—ગ્રીક કાફલાની

નહાસભાગ—બીજી તોફાનમાં નાશ પામેલા ૨૦૦ ઈરાની ખારકરો—આર્ટી-

મિશિયમનું બીજું દરિયાઈ યુધ્ધ—આર્ટીમિશિયમનું ત્રીજું ખૂનખાર યુધ્ધ—

પાસીઓની ગળગતી જીત; શત્રુઓની નહાસભાગ—ફાલેરમ તરફ સમુદ્રયાત્રા—

એથન્સનો નાશ ... .. ૪૧ થી ૪૬

પ્રકરણ ૧૦ મું.

સાલામિસનું ખૂનખાર દરિયાઈ યુદ્ધ.

૩ |લામિસ ખાતેનો ઝીક કાફલો—ઝીક કાફલાનું બળ—પાર્સી કાફલાના સર-
દારોની સભા—ઈરાની કાફલાના ખારકસોની સંખ્યા—સાલામિસનું ચાદખાર
દરિયાઈ યુદ્ધ—ખીઝ તવારિખનવેશોએ કીધેલું સાલામિસના યુદ્ધનું વર્ણન—
હેલેસ્પોન્ટ તરફ ઈરાની કાફલાનું પાછું ફરવું—પરિણામ ... ૪૭ થી ૫૪

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ઝીક કાફલાની ઈરાન ઉપર ચઢાઈઓ.

માઈકેડીનું યુદ્ધ—રુપાર્દાના રાજ પોસેનિયસની ઈરાન ઉપર ચઢાઈ—યુરી-
મેડોનનું દરિયાઈ યુદ્ધ—મિસર ખાતે એથીનિયન કાફલાનો નાશ—ખીઝ
એથીનિયન કાફલાનો નાશ—સાઈપ્રસ ઉપરની છેડી ઝીક ચઢાઈ—કેલિ-
યાસની કહેવાતી સુલેહ—ગ્રાહીકા ખંડની પ્રદક્ષિણા ... ૫૫ થી ૬૨

પ્રકરણ ૧૨ મું.

**ઈરાન અને રુપાર્દાના મિત્ર-રાજ્યોના કાફલાએ
એથેન્સનો કીધેલો નાશ.**

ઈરાનને રુપાર્દા સાથે કોલકરાર—યાસસની ફતેહ—રુપાર્દા સાથે ખીઝ કોલ-
કરાર—રુપાર્દા સાથે થયેલા ત્રીજા કોલકરાર—કાર્થ્રીકસનું દરિયાઈ યુદ્ધ—
ઈગોસપેટિમાઈની ખૂનખાર દરિયાઈ લડાઈ—એસ્પેન્ટસ ખાતે ભેગો મળેલો
ઈરાની કાફલો. ... ૬૩ થી ૬૬

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અજીત ઈરાની કાફલાનો રુપાર્દા ઉપર ચઢાઈ.

શાહુન્નદા કુરુશનો દરિયાઈ કાફલો—રુપાર્દા સાથે ઈરાનને લડાઈ—કોનસ ખાતેથી
રુપાર્દાના કાફલાની ન્હાસભાગ—નાઈટસનું ખૂનખાર દરિયાઈ યુદ્ધ—ભૂમધ્ય
સમુદ્રમાંના ટાપુઓની ફતેહ—રુપાર્દા ઉપર ચઢાઈ ... ૬૭ થી ૬૯

પ્રકરણ ૧૪ મું.

સાઈપ્રસ અને ઈજીપ્ત ઉપર ચઢાઈઓ.

સાઈપ્રસ ઉપર રવારી—મિસર ઉપર ચઢાઈ—મિસરની મહાભારત ફતેહ—
સાઈપ્રસ સહામે ચઢાઈ. ... ૭૦ થી ૭૩

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પાર્સી કાફલાની છેવટની બળકતી ફતેહો.

એરિયાના કાંડા ઉપરના બંદરો અને ટાપુઓની ફતેહ—એટલસ અને પાર્મી-
નિયોની શિકરત—ઈરાની કાફલા સહામે લડવાની સીકંદરની અશક્તિ—
હેલિકનાસસ ખાતે પાર્સી કાફલાની બળતવારી—ચાદખાર મેન્નનની છેડી
ફતેહો—તેનીડાસની તાબેદારી—મેસીડનનો નવો દરિયાઈ કાફલો—ઈસસના

યુદ્ધથી ઈરાની કાફલાની થયેલી ગંભીર રિયતિ—સીકંદરે ઉભો કીધેલો
દરિયાઈ કાફલો—ઈરાની કાફલાનો અંત ... ૭૪ થી ૮૦

પ્રકરણ ૧૬ મું.

પોન્ટસને: બળવત પાર્સી કાફલો.

પોન્ટસની પાર્સી શાહાનશાહાત—પોન્ટસનો પ્રસિદ્ધ પાર્સી કાફલો—પાર્સી
કાફલાની હાર—સ્પેન ખાતે પાર્સી કાફલો—ચાલ્સીડનનું દરિયાઈ યુદ્ધ—
પાર્સી કાફલાના છેલ્લાં પ્રાક્રમે. ... ૮૧ થી ૮૪

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સાસાનીઆન સક્તનતના સાહસીક પાર્સી નાવિકો.

મહાત્મા શાહપુહરની અરબસ્તાન ઉપર ચઢાઈ—મહાત્મા નોશીરવાનની યમન
ઉપર રવારી—સાસાનીઆન સક્તનતના પાર્સીઓનો બહોળો વેપાર ... ૮૫ થી ૮૬

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ઈરાની શાહાનશાહતના નઉકા સેનાધિપતિઓની લીધ.

૮૮ થી ૯૦

વધારો.

વધારો ૧.

પુરાતન પાર્સી દરિયાઈ કાફલાનો તારીખવાર ઇતિહાસ.

૯૩ થી ૧૦૧

વધારો ૨.

“તાંકે-એસ્તાન”ના કોતરકામોમાં હોડીઓનો દેખાવ.

૧૦૨

વધારો ૩.

હિંદ મધે સફરી વહાણો બાંધવાની પાર્સી હુનરમંદી.

વહાડીઆ કુટુંબે બાંધેલી મુબઈની ગોદી અને લડાયક બારકસો.

પાર્સી માલ્લેખીના વહાણો તથા લીમરો.

(લખનાર:—ફક્તમ અરબેરજ પેમાસ્તર, ખી. એ. એલ. એલ. ખી.)

ધનજીભાઈ નામના પાર્સીને સરકારની ફરમાસ—મીઠા લવજ નદારવાનજી—

વહાણ મોટા લાકડું લાવવાની ફરમાસ—મુબઈની કાચી ગોદી—૩. ૧૨

હુબરને અરબે મુબઈમાં ‘ડરાઈ ડોક’ (સુક્કી ગોદી)—લવજએ પોતાના

ખેડાએને શીખવેલા હુબર—ખીજ ગોદીની જરૂર—ત્રીજ ગોદીની જરૂર—

એજ ધંધામાં લવજની ત્રીજ પહેડી—લવજ વહાડીઆએ બાંધેલા વહાણો—

લવજનું મરણ—લવજના ખેડાઓએ લીધેલી તેમની જગ્યા—દરિયાઈ તોપ

ખાતાંની સેવા—માણેકજ તથા બહુમનજ લવજના મરણ—જમશેદજી બહુ-

મનજ વહાડીઆ—મુબઈની ગોદીમાં મનવાર બાંધવાનો ડરાવ—યૂરોપીઅન

મારતર બીદડરને મોકલવાની સૂચના—મહોશા ઈંગ્લેજ અમલદારે બાંધેલી

ખાત્રી—ગોદીના વિસ્તારનો વધારો—મે વધુ ગોદીઓ ખાંધવાનો હુકમ—
 મુંબઈની ગોદીની પોણોસો વરસની તવારિખ, તે મધ્યે વહાડીચાલ્યોએએ
 ભગ્નવેલો મગરૂરીભર્યો ઝળકતો ભાગ—મુંબઈની ગોદીએ વેપારને આપેલી
 વળાણ—મુંબઈ એક નેવલ ચાર્સનલ—લવજ કુટુંબની સેવાઓની ભારે
 પ્રસન્ન—દેશની બળવેલી સેવા માટે રોકા માણેકજી તથા બહુમનજી લવજને
 મળેલો ચાંદ—રોક જમરોદજી બહુમનજી વહાડીચાલના ફીગેટ માટે જણાવેલી
 મગરૂરી—બૂદ વેલાતના બંધાયલા વહાણોને ભૂલાવે એવા મુંબઈમાં વહાડી-
 ચાલ્યોએને હસ્તક બંધાયલા વહાણો—છઠ્ઠી ચરખી સદીમાં મુંબઈ શુ' કે
 ઈંગ્લંડની કેઈ પણ ગોદીમાંથી આવ્યાં કીરખી સારા માલમસાલાથી બનાવેલાં
 વહાણો બહાર પડ્યાં નથી—એક કપતી ભેટ—વેલાતના દરિયાઈ ખાતાં માટે
 મુંબઈની ગોદીમાં બંધાયલાં વહાણો—એક વધુ સીદવર રૂલની ભેટ—સર-
 કારની સેવા ઉમંગથી બળવનારા મે પાર્સી વહાડીચાલ્યો—ગોદીમાં ૫૪
 વરસની માનભરી નોકરી—રોક નવરોજી જમરોદજી વહાડીચા—ફીગેટ 'શીરાઝ'
 માટે ભેટ—પાર્સીએ કોચીન અને કલકત્તા ખાતે બાંધેલા બારકસો—આગ-
 ખોટની શરૂઆત—કરાંચીમાં સાહાસ—ફ્રેન્ચ મનવારો—જમરોદજી ધનજી-
 ભાઈએ બાંધેલાં એક હામરથી વધુ બારકસો—રોક જમરોદજી બહુમનજી
 વહાડીચાલની ૫૪ વરસની સરકારી નોકરી—ખાન બહાદુર જમ-
 રોદજી ધનજીભાઈ વહાડીચા—લટાઈ વેળાની પારસી સેવાઓ—ત્રણસોથી
 વધુ નવા વહાણો ખાંધનાર કુટુંબ—વહાડીચાલ કુટુંબનો એ ધંધા સાથેનો
 સંબંધ—પાર્સીઓ વહાણ બનાવવાના હુન્નરમાં પહેલા છે—વહાડીચાલ
 ચાટકતું મૂળ—દમણનો બહેલો સરકારી—વીગાસ સ્લીપ—પાર્સીઓની
 બાંધેલી કે માલેકીની સ્ટીમરો—રોક જમરોદજી નશરવાનજી તાતા—સ્ટીમર
 ઈંડસ સ્ટીમર—સર જી. આર. કરનાક—સર જમરોદજી જીજીભાઈ સ્ટીમર—
 લવજ ફ્રેમીક્લી નામની સ્ટીમર—સ્ટીમર માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલશીન્સ્ટન—
 કોસ્તાઓ ઉપર ફરનારી સ્ટીમરોના પાર્સી માલેકો વિષે—અગ્નીના સાંચાની
 સ્ટીમરો—મારગેટ કાફડે—દીનશાહ પોન્ટુન—સર હોરમસજી કાવશજી
 દીનશાહ એડનવાલાની માલેકીની ૬ સ્ટીમરો—સ્ટીમર કંપનીઓના એજન્ટો—
 મેસર્સ કાવશજી દીનશાહ એડન બ્રધર્સની પહેડી—ચીન અને હિંદુસ્તાન
 તરફ પારસી માલેકીના બારકસો—ચીન બંધાયાનો વેપાર—વહાણની
 માલેકી સાથે બહોળો વેપાર—વહાણો પુરા પાડનાર કંત્રાકટર—રોક કાવસજી
 રૂસ્તમજી પટેલ—રોક હીરજી તથા મંચેરજી જવનજી રેડીમની—રોક દાદી-
 ભાઈ નશરવાનજી દાદીરોક—બનાજ—બનાજ ખાનદાનના વહાણો—દમણના
 બેહરામજી ભરડાના વહાણો—ચીન તથા કલકત્તા માટેના વહાણના માલેક—
 રોક પેસતનજી બમનજી વહાડીચા—રોક હોરમસજી બહુમનજી વહાડીચા—
 મીંઠ બરદેશર ફરદુનજી લીમજી પાંડે—આગણીશમી સદીના મે દાહકાઓ—
 વહાણ સર જમરોદજી જીજીભાઈ—સર ધનજીભાઈ બહુમનજી—પારસીઓના
 બળેલા તથા હુખી ગયેલા વહાણો—આગ—ચીનનો વેપાર ચાહુદીઓના હાથમાં. ૧૦૩ થી ૧૩૬

પૂરાતન પારસી દરિયાઈ
કાફલાની તવારિખ.

પ્રકરણ ૧ હું.

—:૦:—

પેશાદીઆન અને કેયાનીઆન જમાનાના ઇરાનીઓ અને વહાણુ આંધવાનો હુન્નર.

જમશીદના જમાનામાં મહવાની શોધ—પુરાતન આર્ય પ્રજામાં વહાણુ આંધવાનો હુન્નર બેકદ પુરાના કાળથી જણાયેલો હતો. પ્રાચીન કાળમાં જે વખતે હીંદુસ્તાન અને ઇરાનની આર્ય પ્રજાઓ પ્રસિધ્ધ અરબખામીમાં સાથે વસ્તી હતી તે વેળા વહાણુનો ઉપયોગ થયું ‘અર’ ઉતાડ્યો માટે નદી પસાર કરવા, લશ્કરને એક પારથી બીજી પાર લઈ જવા અને લગ્નના સામાન ત્યા સામગ્રી એક કીનારેથી બીજે કીનારે પહોંચતી કરવા માટે થતો હતો. પેશદાદીઆન કે કેયાનીઆન જમાનામાં એક પણ દરીયાઈ યુધ્ધ થયું તવારીખમાં નોંધાયું નથી, માટે દરીયાઈ યુધ્ધકળાથી પુરાતન ઇરાનીઓ માહિતગાર હોય એવું લાગતું નથી. કેયાની તખ્તકાના અનેક નામોંકીત રાજવંશોઓએ અનેક વખતે સંખ્યાબંધ બારકસોના ગંજવર કાફલાઓ ઉભા કીધા હતા જેની નોંધ જગમશ્શુર શાએર ફીદોંસી તુસીએ પોતાના જગપ્રસિધ્ધ શાહનામામાં લીધેલી મળી આવે છે. એ સઘળી નોંધોને આ પ્રકરણમાં એકઠી કરવાનો આપણો ઇરાદો છે:

શાએર ફીદોંસી મુજબ વહાણુ આંધવાનો હુન્નર પુરાતન ઇરાનીઓને શાહાનશાહ જમશીદે શીખવ્યો હતો, ફીદોંસી કહે છે કે—

ગુઝર કરદ અઝાનપસ બકેશ્તી અઆખ

ઝે કેશ્વર બકેશ્વર બરઆમદ શેતાખ

તરજુમે—ત્યાર પછી મહવા મારફતે તેણે (જમશીદે) પાણી ઉપર ચાલવા માંડ્યું—એક દેશથી બીજે દેશ જવ્હીથી આવ્યો.^૧

શાહાનશાહ ફરીદુન અને હોહીવાળો—જમશીદનો નાસ થયા પછી સેંકડો વર્ષ બાદ જ્યારે શાહગદા ફરીદુને ઝોહાક સ્થામે ચલાઈ કીધી ત્યારે ફીદોંસી મુજબ તે નામદાર અવદ (હજલે Tigris) નદીને કીનારે આવી પહોંચ્યો અને તે નામદારે “ખલાસીઓ તરફ સલામ મોકલાવી”—

કે કેશ્તીઓ ઝકિરક હુમઅનર શેતાખ

ગુઝારીદ ચકસર બરીન રૂએ આખ

મરા બા સેપાહમ બદાન મુ રસાન અઝીન હા કસીરા બદીન મુ મમાન

તરબુએ—કે “તમે સધળાં વહાણુ અને હોડી શીતાબીથી પાણી ઉપર છોડો, (અને) મને લશ્કર સાથે પેલે પાર પહોંચાડો—અહીં કાઢને પણ રહેવા ના દેશો.”^૧

પરંતુ “તે નદીના નેગહબાન હોડી લાવ્યો નહીં” (અને) ફરીદુનના કહવાથી નીચે આવ્યો નહીં. તેણે એવો જવાબ આપ્યો કે જેહાનના પાદશાહ (જોહાકે) છુપી રીતે મને એમ કહેતું છે કે ‘પહેલાં જ્યાં સુધી મારો સીલ સાથનો પરવાનો તું મેળવે નહીં ત્યાં સુધી કાઢને (પણ) હોડી આપતો ના.’ જ્યારે ફરીદુને એ સાંભળ્યું ત્યારે ધુસ્સે થયો (અને) ત્હેને તે ઉંડા દરીયાની ધાસ્તી લાગી નહીં. ત્હેણે તુન્દીથી પાદશાહી કમર બાંધી (અને) સીંહને દીલના ઘોડા ઉપર સવાર થયેલ ત્હેનું સર કીના અને લડાઈ માટે તૈયાર થયું (અને) ગુલરંગ ઘોડાને પાણીમાં ઝોકાવ્યો. ત્હેના સધળા સાથીઓએ (પણ) કમર બાંધી (અને) એકેકની પુઠે દરીયામાં સર ઝોકાવ્યાં.” એ રીતે હોડીઓની મદદ વીના શાહાનશાહ ફરીદુન અવર નદી પસાર કરી ગયો.

શાહાનશાહ કચકાઉસ અને ત્હેનો ગંજવર કાફલો—કયાની શાહાનશાહોમાં મ્હોટા પાયા ઉપર દરીયાઈ કાફલો ઉભો કરનાર પહેલવહેલો પાદશાહ કચકાઉસ હતો. એ રાજ્યકર્તાએ હામાવરાન મીસર અને સીરીયા સ્થામેના ખુનખાર યુધ્ધ વેળા પોતાના લશ્કરને દરીયા પસાર કરી પેલી પાર લઈ જવા માટે પુષ્કળ વહાણો અને મજબા બંધાવ્યા હતા. શીર્દાસી કહે છે કે માઝન્દરાન ઉપર ફસ્તમની મદદથી ફતેહ મેળવ્યા બાદ કચકાઉસે એવો ઇરાદો કીધો કે “પોતાની પાદશાહીના મુદ્દકમાં ફરે.” આથી ઇરાનથી નીકળી તુરાન, ચીન, મકાન, એરેહ, બર્ખરીસ્તાન અને કોહોકાફ તરફ ફરી છેવટે તે નામદાર ઝાંખલેસ્તાન તરફ જાલના બેટા ફસ્તમની મેહમાની માટે ગયો. જ્યારે તે નામદાર ઝાંખલેસ્તાન તરફ હતો ત્યારે “એક ધનવાન અને વિસ્માહી માણસે મીસર (ઇજિપ્ત) અને શામ (સીરીયા) માં પોતાનો ઝુંડો ઉડાવ્યો.”^૨ આથી શાહાનશાહ કચકાઉસ લડાઈ ઉપર ગયો અને—

બીઅ-ઢાઝહ કેશ્તીઓ ઝઉરક બે સાખત
બેયારાસ્ત લશ્કર બદુ કરને શાખત

૧ શાહનામું વોલ ૧ લું, પાનું ૫૬ મું.

૨ શાહનામું વોલ ૨ જું, પાનું ૧૪૩ મું.

હુમાના કે ફર્સ-ગ બુદી હઝાર
અગર પાએરા રાહ કદી ગઝાર

તરબુમો—તેણે પુષ્કળ સપ્તધના વહાણો અને મજવા તૈયાર કરાવ્યા—લશ્કર
જોઈતી તેમાં હંકાર્યું. એજ મુસાફરી જે પગને રસ્તે કરતે તો નઝદીક હઝાર ફર્સ-ગ
જેટલી હતી.^૧

એજ પ્રમાણે જ્યારે હુમાવરાનના પાદશાહની નીચ પુકતીથી શાહાનશાહ
કમકાઠિસ હુમાવરાન ખાતે કેદ પકડાયો ત્યારે તે નામદારનું સૈન્ય “ધરાન તરફ
પાછું ફર્યું” અને

ઝ દર્યા બકેશ્તીઓ ઝઉરક રાહ-ન્દ
વઝીનરૂ બસહરાઓ હામુન ઝહ-ન્દ

તરબુમો—કાશ્તીઓ ઉપર સવાર થઈ દરીયા માર્ગે (ધરાન) તરફના જગ-
જામાં આવી પહોંચ્યું.^૨

વળી કમકાઠિસને છોડવા અને હુમાવરાન, મીસર અને બર્બરના પાદશાહો
ઉપર તે નામદારનું વેર લેવા જ્યારે જેહાંપહેલવાન રસ્તે હુમાવરાન ઉપર
અઘાઈ કાઢી ત્યારે શીર્શીસી મુજબ—

સોવી ઝફે દર્યા બેયામદ બજ-ગ
કે બર ખુરક બરખુદ રહ બા ફર-ગ
બકેશ્તીઓ ઝઉરક સેપાહી ગરાન
રસીદ-ન્દ નઝદીકે હુમાવરાન

તરબુમો—તેણે લગાઈ માટે દરીયાનો રસ્તો લીધો—કારણ કે ઝમીનનો રસ્તો
જામિયા હતો. વહાણ અને મજવામાં ભારી લશ્કર હુમાવરાનની નઝદીક પહોંચ્યું.^૩

અફાસીયાબની ધરાન ઉપરની અઘાઈ વેળા હોડીઓનો બહોળો
ઉપયોગ—શાહાનશાહ કમકાઠિસ પછી શાહાનશાહ કમખુસરના અમલ દરમીયાન
સપ્તધને વખતે સામાન સરંજામ ત્યાં લશ્કરને લાવ લઈ જવ કરવા માટે હજારો
વહાણોના ગંભવર કાફલાઓ બંધાવવામાં આવ્યા હતા. પોતાના પેદર સ્વાવશનું
વેર લેવા જ્યારે શાહાનશાહ કમખુસરએ તુરાન સ્થાને લગાઈ જાહેર કાઢી અને તે
અઘાંભારત યાદગાર યુદ્ધ દરમીયાન જ્યારે એક લગાઈમાં અફાસીયાબનો નામીઓ
અપેહસાહાર અને વજીર પીરાન માર્યો ગયો ત્યારે તેણે વેર લેવા અફાસીયાબ અને

^૧ શાહનામું વો. ૧ ભૂ., પાનું ૧૪૩ મું.

^૨ શાહનામું વો. ૧ ભૂ., પાનું ૧૫૧ મું. ^૩ શાહનામું વો. ૧ ભૂ., પાનું ૧૫૫ મું.

ત્રેના દરબારીઓ એવા “રીચાર ઉપર આવ્યા કે ‘પાદશાહે લશ્કરને જઇહુનની પેલી પાર ઉતારવું.’” શીર્દોસી મુજબ—

સેપહ યુદ્ધ સર તા સરે રદબાર
બેયાવરદ કેશતી કુઝુન અઝ હઝાર
ખયક હફતહ બર આખ કેશતી ગુઝશત
સેપહ યુદ્ધ યકસર હમહ કુહો દશત

તરબુતો—તેનું તમામ લશ્કર નદીના એક કીનારાથી બીજા કીનારા સુધીનું હતું જેથી તેઓ એક હઝારથી વધુ હોડીઓ લઇ આવ્યા. તે વહાણો એક અકવાડીયાં સુધી નદી ઉપરથી પસાર થઇ નજર કરીનારે ઉતારવા લાગ્યાં જેથી ત્યાંના પહાડ અને મયદાન તમામ લશ્કરે ભરાઇ ગયાં.^૧

વળી જ્યારે એજ યુદ્ધ દરમિયાન સંખ્યાબંધ શીક્ષ્તો ખમી અફાસિયાબનું તમામ સમૂહ નાશ પામ્યું ત્યારે શીર્દોસી કહે છે કે તે પાદશાહ ન્હાસતો ભાગતો “ઝેરહ નદી સુધી આવી લાગ્યો.” “તેણે તરવાળાને હોકમ કીધો કે ‘પેલી પાર ઉતરવા માટે કીસ્તીની તઇયારી કરે.’” પરંતુ જ્યારે તે તરવાળાએ મુસાફરીની હાડમારીથી ડરી જઇ કીસ્તી તઇયાર કરવા નાજ પાડી ત્યારે તેણે “પાતાના સરદારોને ફરમાવ્યું કે ‘નદીમાં સંખ્યાબંધ કીસ્તીઓ ઉતારે’. પછી તેઓએ ગંગદેઝ તરફ હંકારી જવા માટે સઠ ચઢવ્યા અને ભત્તાં ધુસાને કશો વીચાર કીધો નહી.”^૨

ઇરાનીઓની પહેલ વહેલી લાંબી દરીયાઇ મુસાફરીનો રસીલો હેવાલ—અફાસિયાબની ગંગદેઝ તરફની ન્હાસભાગ પછી શાહાનશાહ કંપબુસરએ ત્રેની પુક પકડી. તે નામદાર ત્રેની શોધમાં ઝેરહના દરીયા સુધી આવી પુગયો. “મકાન અને ચીનથી પાદશાહે દરીયાનું કામ જાણનારા ખારવાઓને રાહમાં સાથે લીધા હતા. કીનારા ઉપર જે કાંઇ તઇયારી કરવાની હતી તે કરી લીધી અને પછી કીસ્તીઆને કીસ્તી નદીમાં ઉતારી. ત્યારે પાદશાહે હોકમ કીધો કે ‘નદી પસાર કરી જવાય ત્યાં સુધી નઝદીક એક વર્ષ ચાલે એટલો ખોરાક સાથે લે.’” આ હેવાલ ઉપરથી મુસાફરીની લંઘાઇનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. લાંબી દરીયાઇ મુસાફરીને પહેલવહેલો અનુભવ પુરાતન ઇરાનીઓને એજ વખતે મળ્યો હોય એવું સંભવે છે. શીર્દોસી લખી જાય છે કે “દર્યો એવો તો તોફાની બન્યો હતો કે તેથી કોઇ પણ શખ્સનું દીલ કુખી બન્યા વગર રહ્યું નહી. છ મહીના સુધી કીસ્તી પાણી ઉપર ચાલી

૧ શાહનામું વોલ ૫ મું, પાનું ૧૧૫ મું.

૨ શાહનામું વોલ ૫ મું, પાના ૧૭૭ થી ૧૭૮.

અને દરેક જણે લેનેજ સુવાની જગા બનાવી. સાતમે મહીને કે જ્યારે વર્ષમાંથી અઢધું વર્ષ પસાર થયું ત્યારે ઉત્તર તરફનો પવન આડોઅવળો ફાટવા લાગ્યો, જેણે સધળા સહના મથાલાં ઝડપમાં ફેરવી નાખ્યાં અને વહાણનું સુકાન ખલાસીના હાથમાં રહી શક્ય નહીં અને તેઓ સીધે રસ્તેથી આડે માર્ગે એક એવી જગ્યાએ જઈ પુગ્યા કે જેને ખારવાઓ “કુમઉલ અસદ”યાને “સીંહનું મોઢું” કરી ઓળખે છે. તોપણ ખોદાના હોકમથી એવો બનાવ બન્યો કે પેલો તોફાની પવન અને હવા પાદશાહના બુલંદ નશીબની સાથે તુન્દ બન્યાં નહીં. એવું જોઈ પાણી વચ્ચે તમામ ભરકર પણ અજબ રહ્યું અને દરેક જણે પાદશાહ તરફ આંગળી બતાવી. તેઓએ દર્યાની અંદર સીંહ અને ગાય જોઈ-જે ગાય સીંહ સાથે ઝડવાની શકતી ધરાવતી હતી. તેમજ માણસો પણ જોયાં કે જેઓના બાહ કમંદ જેવા લાંબા હતા અને જેઓનું સધળું શરીર ગેરપંદની માફક ઉંચી ભરેલું હતું; વળી એક ટોળો જોયો કે જેઓના બેસના જેવાં માથાં હતા; જેઓના બન્ને હાથો પીઠ પછાડી અને પગ આગળ હતા. એકનું તન માછલીની મીસાલનું અને માથું ચીત્તાની મીસાલનું-જ્યારે એકનું માથું ગોરખરની મીસાલનું અને તન મગરમચ્છની મીસાલનું હતું. એકનું ડુકરનું માથું અને તન બકરાંની માફકનું હતું-એવી એવી અગત્યખીચીજ સધળો દર્યો ભરેલો હતો. ધરાનીઓ એક ખીજને તે દેખાડતા હતા અને ખોદાને યાદ કરતા હતા. પછી આસમાનના પયદા કરનાર સાહેબની બક્ષેસથી હવા ધીમી પડી અને તોફાન નરમ પડી ગયું. તેઓએ સાત મહીનામાં દર્યો પસાર કીધો જે દરમિયાન ફરીથી તેઓને કશુંએ તોફાન નડ્યું નહીં. જ્યારે ખુસરૂ ઝમીન ઉપર ઉતર્યો અને નેગાહ કીધી ત્યારે તેણે એક બહોળું મયદાન જોયું. તેવોજ તે દુનીયાને પયદા કરનાર સાહેબની હુજુરમાં અંદગી માટે ગયો અને ખાકવાળી ઝમીન ઉપર પોતાનું મોઢું મસજ્યું. પછી દર્યામાંથી કીસ્તી અને મછવા બહાર કાઢ્યાં.”^૧ એ મુજબ ભારે હાડમારી ખમી ધરાનીઓ ગંગદેઝ જઈ પહોંચ્યા.

ગંગદેઝથી સીયાવક્ષગઢ તરફની દરીયાઈ મુસાફરીનો હેવાલ—જ્યારે ગંગદેઝ ખાતે પોતાનું કામ પૂરું થયું ત્યારે શાહાનશાહ “ખુસરૂ દર્યાની નજદીક આવી પહોંચ્યો—ત્યારે નીચે ઉતર્યો અને વહાણના સહ વીગેરે તપાસી જોયા. તે દર્યા કીનારા ઉપર બે હક્તા સુધી થોભ્યો ... .. પછી તેણે ક્રમાંબુ જેથી તેઓએ (ખલાસીઓએ) કામની તૈયારી કીધી અને બે મછવા પાણીમાં ઉતાર્યાં. તે મછવાઓ ની પછાડી એક હજાર વહાણ પાણીમાં ઉતાર્યાં. પછી પાદશાહે ચાલવા માંડ્યું.

જે કોઈ કે વહાણનું કામ જાણનારા હતા અને ઉંડા દર્બા ઉપર જવાની હિમ્મત ધરાવતા હતા તેઓને હોકમ કાઢી જોઈ તેઓએ વહાણના સઠ ચલાવ્યા અને અથામ દર્બા ઉપર ચાલું મુક્યું. જો કે તે દર્બાના પાણીની સફર એક વર્ષની મુદત જેટલી લાંબી હતી પણ પવન એવો તો સરસ રીતે ફુંક્યો કે સાત મહીનામાંજ તે પાંદશાહ અને લશ્કર પેલે પાર ઉતરી ગયું. તે ઉલટા તોફાની પવનથી કોઈના ઝગલાની આંદે પણ ફરી નહીં. જ્યારે પાંદશાહ ખુશ્કી તરફ આવી પહોંચ્યો અને વહાણમાંથી બહાર જઈ મયદાન જોયું ત્યારે તહેલો એકાંત જગ્યાએ આવી પાક યજ્ઞદાનની નજદીક નેચાયેશ કરતાં મ્હોં ખાક ઉપર મસળ્યું. ત્યારબાદ પાંદશાહે ખલાસી, ખારવા અને સુકાનીઓને ખોરાક અને કપડાં આપ્યા, તેમજ જે કોઈએ કૈં વાહણ હંકારવા ઉપર ધણી મહેનત કાઢી હતી તેઓને ખજાનામાંથી દીનાર અને સરપાવ આપવા ફર્માવ્યું.”^૧

શાહજહાં ગુસ્તાસ્પ અને હીશુય હોડીવાળો—પોતાના પેદર લોહરાસ્પ સાથે રસાઈ જ્યારે શાહજહાં ગુસ્તાસ્પ રૂમની સરહદ ઉપરની એક નદી આગળ આવી પહોંચ્યો ત્યારે આપણે ત્હેને વાપરવેરા ઉધરાવનાર હીશુયને હોડીમાં બેસાડી નદીની પેલી પાર ઉતારવાની અર્જ કરતો જોઈએ છીએ. ત્હેની અર્જ અને લાલચથી હીશુયે “તુરત કીસ્તી ઉપર સઠ ચઢવ્યા અને જેહાનના શોધનારા ગુસ્તાસ્પને પેલે પાર લઈ ગયો.”^૨

અવસ્તામાં આવેલા ઇસારા—પવીત્ર અવસ્તામાં પણ અનેક ઠેકાણે વહાણો માટે ઇસારા કાઢેલા મળી આવે છે. બેહેરામ ચસ્તના ૧૪ માં કરદામાં જ્યાં પેવા-પરેન નામના પક્ષીના એજમતી પીછાનું વર્ણન આવેલું છે ત્યાં એ પીછાં બાબે લખતા કહે છે કે—

ચીમ અસ્પો અષ અરઈતી, ચીમ ઉશ્ત્રો
વધઈશીશ અરઈતી, ચીમ આફ્રશ નાવય
અરઈતી, (ફકરો ૩૯ મો.)

તરબુઓ—જે (પક્ષી) ને ઘોડો રાખે છે, લારબરદાર ઉઠ રાખે છે, (ત્યા) વહાણ ચાલી શકે એટલું ઉંડું પાણી રાખે છે.^૩

૧ શાહનામું વોલ ૫ મું, પાનું ૧૦૪ મું.

૨ શાહનામું વોલ ૬ મું, પાનું ૧૨ મું.

૩ કાંઝા કહત “ખોરદેહ અવસ્તા બા માએની.”

પ્રકરણ ૨ જી.

—૧૦—

પાર્સી નઉકા સમુદ્ધની સ્થાપના.

—૧૦—

ધરિનના દરીયાઈ બારકસોના કાફલાનો પીતા—પુરાતન ધરાની શાહનશાહતમાં લગ્ગયક દરીયાઈ વહાણોનો કાફલો ઉભો કરવાનું માન હુખામની વંશના અતી નામીયા બળવાન શાહનશાહ કબુલ્ય (કમ્બાઈસીસ) ને ફાળે જાય છે. આપણે પહેલા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ કે શાહનશાહ કબુલ્યની પુર્વે કયાનીઆન જમાનાના ધરાની રાજકર્તાઓએ સેંકડો બદકે હમ્મરો વહાણો અને હોડીઓના કાફલા અનેકવાર ઉભા કીધા હતા. વળી એજ શાહનશાહના જગવીખ્યાત પીતા મહાત્મા કુરશે (સાઈરસ-કાઈરસ-Cyrus) પણ પોતાની મેસાગેટી લોકો સ્થામની ચલઈ વેળા આરાક્ષીસ (Araxes) નદી ઓળંગવા માટે સેંકડો બારકસોના કાફલો ઉભો કીધો હતો.^૧ પરંતુ એ વહાણોનો ઉપયોગ દરીયાઈ યુધ્ધ માટે નહીં પણ નદીઓ પસાર કરવા કે લગ્ગઈ વેળા સામાન સરંજામ લાવ લઈ જવા માટે થતો હતો. વળી અત્યાર સુધી ધરિનને લગ્ગયક દરીયાઈ કાફલાની જરૂર હતી નહીં. પરંતુ જ્યારે મહાત્મા કુરશના મરત્યુ બાદ તેના બહાદુર પેટા કબુલ્યને મીસર સાથના ખુનખાર યુધ્ધ વેળા દરીયાઈ બળની પણ જરૂર જણાઈ ત્યારે તે બળીયા પાદશાહે એક મ્હોટા કાફલો ભેગો કીધો. એ કાફલો ભેગો કરવાને શાહનશાહ કબુલ્યને કેમ ફરજ પડી તે બરાબર સમજવાને માટે આપણે હુખામની તખ્તકાની પાર્સી શાહનશાહતની તવારીખના શરૂઆતના થોડાંક સોનેરી સફા ઉકાવાની જઈશું.

પુરાતન પર્સીસનો પહાડી પ્રાંત—અસલી ધરિનના પાદગાર પ્રદેશમાં પ્રાચીન કાળમાં અનેક ન્હાનાં ન્હાનાં રાજ્યો ઇં ૫૦૦ પુર્વ સાતમી સદીની શરૂઆતમાં હયાતી ભોગવતા હતા. એ નામીયા મુસ્કની નઈરત્ય દીશા તરફના ખુણામાં આવેલો પ્રાંત પ્રાચીન કાળમાં પર્સીસના પનોતા નામે ઓળખાતો હતો. પશ્ચીમ તરફ એ પ્રાંત જાઓસના પહાડોની ચાલુ હારથી સુસીયાનાના ન્હાનાં પ્રાંતથી છુટો પડતો હતો; ઉત્તર તરફ એ પ્રાંત મીડીયાના પહાડી મુસ્કથી અને પુર્વે બણી એક મ્હોટાં બીયાખાનથી ઘેરાયલો હતો. એ પ્રાંત ખાતે પણ ઇં ૫૦૦ પુર્વ સાતમી સદીમાં ધણાં ન્હાનાં પાર્સી રાજ્યો હસ્તી ધરાવતા હતા.

પુરાતન પર્સીસની પહાડી પાર્સી ટાળીઓ—આ પ્રાંતના રહેવાસીઓ પ્રાચીન કાળમાં ‘પાર્થુઆ’ને નામે જણાયલા હતા કે જે નામ ઉપરથીજ ‘પાર્સી’

નામ ઉત્પન્ન થયલું છે. આ પાર્સીઓ શરૂઆતમાં અનેક વરણોમાં વહેંચાયલા હતા. ઇ. પુ. ૮૩૭ માં જ્યારે એસીર્યાના શાહનશાહ શાલમાનેસર (Shalmaneser) બીજાએ એ પાર્સીઓની ભુમી ઉપર ચઢાઇ કીધી ત્યારે તેઓ ઉપર ૨૭ રાજાઓ હુકમત ભોગવતા હતા.^૧ એજ મુજબ એક બીજા એસીર્યાન રાજક-ર્તા તીગ્લાથ પાઇસર (Tiglath-pileser) બીજાએ જ્યારે પર્સીસ ઉપર સ્વારી કીધી ત્યારે પણ પાર્સીઓ અનેક રાજાઓની સરદારી તળે અનેક વરણોમાં વહેંચાયલા હતા.^૨ તવારીખના પીતા હીરોડોટસ (Herodotus) મુજબ ઇ. પુ. સાતમી સદીની અધવચ્ચે પર્સીસ ખાતે દશ પાર્સી ટોળાઓ હયાતી ભોગવતા હતા. આ ટોળાઓના નામો નીચે મુજબ ઇતિહાસમાં નોંધાઇ ગયાં છે:—

૧—પસારગેદી (Pasargadæ) ; ૨—મેરેશીયન (Maraphians) ; ૩—માસ્પીયન (Maspians) ; ૪—પેન્થિયેલીયન (Panthialæans) ; ૫—ડીરુસીયન (Derusæans) ; ૬—જર્માનીયન (Germanians) ; ૭—દાઇલોડા (Daans) ૮—માર્દીયન (Mardians) ; ૯—દ્રોપીકન (Dropicans) અને ૧૦—સગર્શીયન (Sagartians).^૩

પસારગેદી ટોળીના પાર્સીઓનો ઉદ્ભવ.—આ સઘળા ટોળાઓમાં પસારગેદી ટોળીના પાર્સીઓ બીજા ટોળાઓ કરતાં ચડીયાતા ગણાતા હતા. તેઓ વધારે સુધરેલા તેમજ વધુ વગવસીલો ધરાવનારા હતા. ઇ. પુ. સાતમી સદીની શરૂઆતમાં તે ટોળીના સરદાર હુખામનીશે પાર્સી પાદશાહતનો પાયો નાંખ્યો. તે નામાંકીત નરે પહેલાં તે પોતાની પાડોશી માસ્પીયન અને મેરેશીયન ટોળાઓના પાર્સી સરદારોને પોતાની આંહિધરી હેઠળ આપ્યા અને ત્યાર પછી બીજા સઘળા વરણોને સમગ્રવી પટાવીને યુક્તીથી તે નામદાર પોતાની સાહેબી તળે લાવ્યો. એ રીતે હીમ્મતવાન હુખામનીશની રૂડી ક્રશીશથી સઘળા પાર્સી ટોળાઓ નેગાઇ જઇ હવેથી એક બહાદુર, લડાયક, ધાર્મિક અને પ્રસિધ્ધ પાર્સી પ્રજા (Nation) તરીકે ઓળખાવા લાગી.

પુરાતન પાર્સી શાહાનશાહતની ટુંક તવારીખ—હુખામનીશ પછી તેના બેટા ચીસ્પાઇશિ એલામ (Elam) ની શાહાનશાહતની પગતીનો લાંબ લઇ તે રાજ્યનો અન્શન (અન્શાન-Anshan) નામનો પ્રાંત જીતી લીધો. મજકુર ચીસ્પાઇશિ પોતાના મરણની આગમ્ય પોતાના રાજ્યના બે વીભાગ પાડી—એક

૧ જુઓ Sykes ની 'AHistory of Persia' વો. ૧ હ', પ્ર. ૧૦ મુ'.

૨ જુઓ Ragozin ની 'Assyria' પ્રકરણ ૭ મુ'.

૩ જુઓ હીરોડોટસ પુ. ૧ હ', પ્ર. ૧૨૫ મુ'.

વીભાગ તે અનન્ય રાજ્ય પોતાના વડા બેટાને સ્વાધીન કીધું, જ્યારે પર્સિ-
સનું રાજ્ય પોતાના બીજા બેટા આયર્શમનને બધ્યું. આ ચીરપાઘના પઢિતને
પઢિત તે મહાત્મા કુરુશ હતો.

મહાત્મા કુરુશ—“અનન્યને મહોટા પાદશાહ”^૧ કુરુશ જ્યારે તખ્તે
આબેા ત્યારે તે માદ (મીડીયા) ના મહાન જરથોસ્તી શાહાનશાહને બચ્છી ભરી
અનન્ય ખાતે રાજ્ય ચલાવતો હતો. આ કુરુશને જીતવા મંદાના રાજ્યના ભટકતા
તુરાની ટોળાના પાદશાહ ઇસ્તુવેચમે હેની ઉપર ચઢાઈ કીધી. પરંતુ તે ધાનકી પાદ-
શાહ સ્કામે હેનાજ લશ્કરે બળવો ઉઠાવ્યો અને હેને કેદ પકડી કુરુશને સ્વાધીન
કીધો. આથી વગર લગાઈએ કુરુશ મંદાના જયરા રાજ્યનો માલેક બનવા પામ્યો.
મંદાનો માલેક બન્યા બાદ હેણે મીડીયાના જરથોસ્તી શાહાનશાહ સ્કામે સ્વતંત્ર
થવા બળવો ઉઠાવ્યો અને ઉવટે તે રાજ્યકર્તાને નાશકારક માર મારી હેને કેદ
પકડી હેની આખી જખરદસ્ત શાહાનશાહત એક તક્રકે જીતી લીધી. આ બાદગાર કતેહથી
શાહાનશાહ કુરુશ લીડીયા અને બેબીલોનીયાની જગવીખ્યાત શાહાનશાહતોના સંબં-
ધમાં આવ્યો. આ શાહાનશાહતો સાથે પાછળથી હેને ભારે યુધ્ધમાં રોડાવું પડ્યું-
અને દશ વર્ષની ટુંકે મુદતમાં તો તે બાદગાર યોધ્યાએ તે બંને શાહાનશાહતો સર
કરી ત્યાં પાર્સી જુડો ફક્કડતો કીધો. ત્યાર બાદ ૬૦ પુઠ પઢલ સુધીમાં તો તે નામ-
દાર રણધીર રાજ્યકર્તાએ એશીયા માઈનરના કોસ્ટા ઉપર આવેલા ફ્રાશીયા,
ટીયોસ, માયુસ, પ્રાએન, ઈરીસસ, કોલોઈન, લેબેડસ, ફેનેજેમીની, ચીયોસ,
ઈરીથરી અને સ્પર્નેના ઝીક રાજ્યો તથા ઈયોલીયન, કારીયન, કોનીયન અને
ડારીયન ઝીક પ્રજાઓને કતેહ કીધી. બીજી ગમ સીંધુ, યુફ્રેસ અને શીહુન નદી
ઓની વચ્ચે વસનારી બેસુમાર પ્રજાઓના મુદકો બાખ્ત્રીશ (બલખખામી), સકા
(સ્કાથીયા), હીર્ડનીયા (માઝન્દરાન), ડિવાર્ગમ (ખેરાસ્મીયા), પરથવ (પાર્થા), શુબુદ
(સોઝીયાના), હરધવ (આર્ધા), દરાન્જ્યાના, હર ઉવતીશ (એરેકાશીયા), ગદાર ગદા-
રીયા, જીતી લીધા. એ રીતે પોતાના મરણની આગમ્ય મહાત્મા કુરુશે આખા એશીયા
ખંડના તે વખતે જણાયલા લગભગ સધળા મુદકો ઉપર પાર્સીઓની હકુમત સ્થાપી.
મહાત્મા કુરુશની મરણ બાદકા ખંડમાં આવેલા મીસરના નામીયા રાજ્યને પણ
જીતી લેવાની હતી કારણ કે મીસરના પાદશાહે હેની સ્કામે
લીડીયા તથા બેબીલોનની શાહાનશાહતોને મદદ આપવા ઉપરાંત ઈરાન સ્કામે બચ્છી
સરકશી કીધી હતી. પરંતુ તે નામદાર પોતાની ધારણા પાર પાડે તે આગમ્ય તો
હેનું મરણ નીપજ્યું. તોપણ હેનો પુત્ર કસુજ્ય (કમ્બાઈસીસ) હેના મરત્યુ બાદ
પણ હેની ઇચ્છા પાર પાડી શક્યો.

ઈરાનના લડાયક દરીયાઈ આરકસોના કાફલાની સ્થાપના—૪૦ પુ-
પર ૬ માં ઈરાનની ગાદી ઉપર આવ્યા પછી મહાન કંચુજીએ મીસર ઉપર ચલાઈ
કરવા મહાભારત તઈયારીઓ ચલાવવા માંડી. એ વખતે મીસર ખાતે ફેરા એમેસીસ
(Amasis) રાજ્ય ચલાવતો હતો. એમેસીસે પોતાની શાહાનશાહતના બચાવ અર્થે
ધણા મ્હોટા પાયા ઉપર ગોઠવણ કરી રાખી હતી. તેણે મીસરના રહેવાસીઓ
ત્યા લાડુતી ઓક લોકાનું એક મ્હોટું સંઘન્ય ભેયું કાપું હતું. વળી મીસર અને
ઈરાની શાહાનશાહત વચ્ચે આવેલા સાઈપ્રસ (Cyprus) નો મ્હોટો ટાપુ તેણે
જીતી લીધો.^૧ કે જેથી તે ટાપુ પાર્સીઓના હાથમાં જાય નહી. સામોસ (Samos)
ના રાજા પાર્થિક્રીસ સાથે પણ અરસપરસ મદદ આપવાના તેણે કાલકરારો કીધા
અને પોતાના રાજ્યના બચાવ માટે બીજી અનેક તઈયારીઓ તેણે કરી રાખી.
મજબૂર પાર્થિક્રીસે ૮૦ લારે આરકસો અને બીજા ૧૬ જંગી વહાણોનો કાફલો
બેગા કીધો હતો. આ જખરા કાફલાની મદદથી કદાચ પાર્થિક્રીસ ઈરાની દરીયાઈ
કાફલાના ઓક વીલાગને મીસર તરફ જતા અટકાવી શકતે પરંતુ તેમ બનવા પામ્યું
નહી તે આપણુ આગલ ચાલતા જોઈશું. સાઈપ્રસને ટાપુ જીતી લેવાથી ત્યાંના શીની
શીયન ત્યા ઓક શહેરોના દરીયાઈ કાફલાઓની મદદથી એમેસીસ ઈરાની કાફલાના
શીનીશીયન વીલાગને મીસરના કોસ્ટા ઉપર નુકશાન કરતા અટકાવવાની આશામાં હતો
પરંતુ તેની તે આશા પણ પાર પડી નહી.

સાઈપ્રસની ફત્તેહ અને પાર્થિક્રીસ સાથની દોસ્તીથી મીસરનો દરીયાઈ
કાફલો ધણોજ મજબૂત બનવા પામ્યો. એ વખતે ઈરાની કાફલો તો હયાતીમાં પણ
હતો નહી. પરંતુ શાહાનશાહ કંચુજીની લારે કાશીશાથી ઈરાની કાફલો પહેલીવાર
હસ્તીમાં આવવા પામ્યો. મીસર ઉપર ચલાઈ લઈ જતી વેળાએ પીવાનું પાણી ત્યા
ખાધખોરાકી લશ્કરને પુરી પાડવા ત્યા ઇજિપ્તના પેલ્યુસીયમ, ટેનીસ, સઈસ,
અબુઆસ્તીસ કે મેમ્ફીસ જેવા અગત્યના શહેરોને જમીન ત્યા દરીયાને માર્ગે ઘેરી
લેવા માટે નાઇલ નદીના મુખો ઉપર કાચુ મેળવવા માટે દરીયાઈ કાફલાની મદદની
ધણી જરૂર હતી.^૨ આથી તેણે શીનીશીયા અને આયોન્યાના શહેરો ઉપર સીરીયા
ત્યા એનેતોલીયાના કોસ્ટા ઉપર આવેલા આરાઓમાં પોતપોતાના લડાયક આરકસો
બેગા કરવાનો હોકમ મોકલાવ્યો. તેના હોકમ મુજબ સઘળાં શીનીશીયન ત્યા
ઓક આરકસો કારમલના પહાડની દક્ષીણે આકોના આરામાં ભેગા થયા.^૩ એજ વખતે
શાહાનશાહ કંચુજીના ધાકથી અને શીનીશીયનોની સમજવટથી સાઈપ્રસને ટાપુ

૧ હીરોડોટસ પુ. ૨ જુ. ૩, પ્ર. ૧૮૨ મુ.

૨ જુઓ Rawlinson ની 'Egypt' પાનું ૩૭૩ મુ.

૩ એઓ.

વગર લગ્નધર્મ ધરાનીઓને તાબે મર્યાદા અને એ રીતે તે ટાપુના સધળા શ્રીની-શીમન તથા મીક શહેરોના લગ્નચક્ર આરકસોનો મજબુત કારણો ધરાની કારણ સાથે જોડવા પામ્યા. વળી ધરાનના વધતા જતા જોરથી ૩૨ ખાઇ સામોસના રાજ પોલીકિસે પશુ મોસરને તણ દીધું અને કચુલખની સર્વોપરી સત્તાનો સ્વીકાર કરી તેણે પોતાના કારણમાંથી ૪૦ આરકસોનો એક જગ્યા કારણો તેની મદદમાં મોકલી આપ્યા.^૨ એ રીતે ધણીજ ટુંક મુદતમાં ધરાન એક અજીત દરીયાઇ કારણો ઉભો કરવાને લાગ્યશાળી નીવડ્યું,

મીસર જીતવામાં પારસી કારણોની મદદ—હવેથી સધળી તથા-રીઓ સંપૂર્ણ થવે ૬૦ પુ. ૫૨૫ માં કચુલખે મીસર ઉપર ચઢાઇ કીધી. તે રજુ-ધીર રાજ્યકર્તાના હોકમથી હવેથી ધરાની કારણોએ લંગર ઉપાડી કીનારે કીનારે ધરાની લશ્કરની મદદમાં આગળ વધવા માંડ્યું અને મીસર પહોંચતાજ નામલ નદીના સધળા મુખોનો તેણે કબજો મેળવ્યો. ધરાની કારણોની મદદથી ધરાનીઓ પેલ્યુશીયમ (Pelusium) નો કારણો વગર મહેનતે જીતી લેવાને શક્તિવાન થયા. પેલ્યુશીયમના ખુનખાર યુધ્ધ પછી મીસરી લશ્કરે મેમ્ફીસના રાજધાની શહેરમાં આશરો લીધો જેથી ધરાનીઓએ તે શહેરને ઘેરા લાવ્યો. એ વખતે પશુ ધરાની કારણોની મદદ કીમતી થઇ પડી, કારણ કે કારણોને ઘેરા લાવ્યા આગમ્ય નાઇલ નદી જોળાંગવી મુશ્કેલી હતી.

ધરાની કારણોના એક મદદીલીનીયન આરકસનો કસનશીય ફેજ—મેમ્ફીસને ઘેરા લાવ્યા બાદ શાહનશાહ કચુલખે એક મદદીલીનીયન આરકસને એક ધરાની નકીબ જોડે કારણોમાંના લશ્કરને શરણે આવવાનું ઇજા કરવા મેમ્ફીસ તરફ રવાના કીધું. પરંતુ દુસ્મનોએ તાબે થવાને બદલે તે આરકસને શહેરમાં દાખલ થતું જોતાજ કારણોમાંથી ટોળાબંધ નીકળી આવી તે વહાણોનો સંદંતર નાશ કીધો અને તે ઉપરનાં ખલાસીઓ અને રાજકુતને ચીરી નાંખી તેઓ સધળાઓને કારણોમાં ઘસડી લઇ ગયા.^૩ શત્રુઓની આ દયાહીન નીર્દયતાનો બદલો મેમ્ફીસની ફતેહ પછી ધરાનીઓએ પુરેપુરા લીધો.

કાર્થેજ ઉપરની ચઢાઇનું અંતરે જવું—મેમ્ફીસની ફતેહથી શાહનશાહ કચુલખે મીસરની પુરાતન શાહનશાહતનો અંત આણ્યો. મીસરના પડી ભાગવાથી

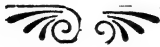
૧ હીરોડોટસ પુ. ૩ જુ., પ્ર. ૧૬ મુ., એનોફાન પુ. ૮ પ્ર. ૬.

૨ હીરોડોટસ પુ. ૩ જુ., પ્ર. ૪૪ મુ.

૩ હીરોડોટસ પુ. ૩ જુ., પ્ર. ૧૩ મુ.

રહેની આસપાસના સ્વર્ત્ર રાજ્યો-કાઇરીન (Cyrene), બાર્કા (Barca) અને લીબ્યા ઇરાનને વગર લગાઇએ તામે થયા. એ રાજ્યોને તામે કર્યા પછી શાહાનશાહ કબુલએ આફ્રિકા ખંડની બાકી રહેલી ત્રણ પ્રમખો-કાર્થેજનીયન, ઈથિયોપીયન તથા એમોનીયન-ને જીતી લેવાનો ઇરાદો કરીધો. કાર્થેજનીયનો શીનીશીયનોના જાત લાઇઓ થતા હતા અને કાર્થેજ શીનીશીયન લોકોનુંજ એક સસ્થાન હતું. આ કાર્થેજનીયનો સ્થામે કદી પણ લગાઇ કરવી નહીં એવું પવીત્ર વચન શીનીશીયનોએ તેઓને આપેલું હોવાથી જ્યારે શાહાનશાહ કબુલએ પોતાના દરીયાઇ કાફલાને કાર્થેજ સ્થામે ચઢાઇ લઇ જવા હોકમ કરીધો ત્યારે તે કાફલાના શીનીશીયન વીલાએ પોતાનાજ બચ્ચાંઓ સ્થામે ચઢાઇ લઇ જવા સાફ ના પાડી.^૧ શીનીશીયનો પોતાની રાજપુશીથી કબુલએ તામે થયા હતા તેથી અને તેઓએ આપેલું પવીત્ર વચન તુટે નહીં તેટલા માટે તથા વળી શીનીશીયનોને બાકાત રાખતા બાકી રહેલો ઇરાની કાફલો કાર્થેજને જીતી લેવા જેટલો મજબુત નહીં હોવાથી તે નામદારે કાર્થેજ ઉપરની દરીયાઇ ચઢાઇ માંડી વાળી.^૧

૧ હીરોડોટસ પુ. ૩ જી, પ્ર. ૧૭ અને ૧૯

પ્રકરણ ૩ જી.

—:૦:—

ગ્રોસ અને ઇટલીના સમુદર-કીનારા તથા સીંધુ નદીના મુળ અને મુખની
શોધમાં રોકાયેલો પાર્સી દરયાઈ કાફલો.

—:૦:—

મહાત્મા દાયવુશનું તખ્તનશીન થવું—મહાન શાહાનશાહ કબુલ્ય જે વખતે આફ્રિકા ખંડમાં કુવૈદ પાર્સી શાહાનશાહતનો અહોગો ફેલાવો કરવામાં રોકાયેલો હતો તે વખતે ઇરાન ખાતેની ત્હેની લાંખી ગેરહાજરીનો લાભ લઈ “ગઉમત (ગામાતીસ) નામના એક મગુસે (મીડીયાનો ધર્મગુરુ) આરાકાદરીસ નામે પર્વત તરફના પીસ્તાચાદા નામે મુલ્ક તરફથી બળવો ઉઠાવ્યો... કબુલ્યને જોડી ઇરાન, માદ (મીડીયા) અને ખીઝ પ્રાંતો ત્હેને મળી ગયા. ત્હેણે શાહાનશાહતની લગામ લીધી.”^૧ આથી “કબુલ્ય (રાજ્ય ખોલવાનો ગમ) ખમી નહી રોકાયેલી મરણ પામ્યો.”^૧ (ઈં પું ૫૨૨.)

કબુલ્યના મ્હોત પછી ગઉમતે સાત મહીના સુધી ઇરાનનું તખ્ત બોગવ્યું. પરંતુ ત્યાર પછી નામીયા હુખામની શાહગદા દાયવુશ હીસ્તાસ્પીસે-હુતન, અસ્પ-ચન, ગઓઅર, વીદફન, બગબક્ષ અને વીદર્ન નામના પ્રસીધ્ધ પાર્સી અમીરાની મદદથી યુક્તીથી “સીકથઉત્તીશ (સીકતાચોતીસ) નામે કાદ્દો, જે મીડીયાના નીસીયા નામે જલ્લામાં આવેલો છે, ત્યાં ત્હેને કાપી નાંખ્યો.”^૧ ત્હેના નાશ પછી દાયવુશ ઇરાનના તખ્ત ઉપર આવી બેઠો (ઈં પું ૫૨૧.)

એખીલન સાથે એક ન્હાના દરયાઈ ઝપાઝપી—દાયવુશના ગાદીનશીન થયા બાદ આખી ઇરાની શાહાનશાહતમાં ત્હેની સ્થાને બળવા બગ્યા. ઉવજ (મુસી-યાના-એલામ), આખીરઉશ (એખીલન), પર્સીસ, માદ (મીડીયા), અથુરા (એસીયા), અરમ (આર્મીનીયા), વેહેરકાન (હીકીન્યા-માઝન્દરાન), પર્યવ (પાર્થા), સીગર્ષ્યા, માગર્થાના અને સકાના રહેવાસીઓ ઇરાન સ્થાને સ્વતંત્ર થવા બળવો ઉઠાવી નીકળ્યા. એખીલનનો બળવો ધણો ગંભીર હતો, જેથી શાહાનશાહ દાયવુશે પોતેજ એખીલન ઉપર ચઢાઈ કાઢી. ત્યાંનો બળવાખોર રાજા અર્ધનર (અનીરીસ) નો પુત્ર નદીત્પીર (નીદીનાત્પીલસ) ટાઇગ્રીસ નદીના કાંઠા ઉપર એક મ્હોટું સંઘન્ય લઈને તે નામદારની રાહ જોતો ઉભો હતો. વળી ત્હેની પાંસે લડવા માટે હોડીઓ પણ તકબાર હતી. શાહાનશાહ દાયવુશને એખીલન ઉપર ઘેરા નાંખ્યા આગમ્ય ટાઇ-

૧ મહાત્મા દાયવુશનો ખીસેતુન પરવત ઉપરનો લેખ.

મીસ નદી બ્રોળંગવાની હોવાથી તેણે પોતાના લશ્કરના થોડાંક માણસોને ટરાપ:માં બેસાડી સત્તરમો સ્થાને લડવા મોકલ્યા. આથી તેઓ અને બેબીલોનીયન બળવા-ખોરો વચ્ચે એક ન્હાની જેવી દરીયાઇ ઝપાઝપી થઇ જેમાં પાર્સીઓ ફતેહ પામ્યા (ઇ૦ પુ૦ ૫૨૧).

સામોસના ટાપુની ફતેહ—તખ્ત ઉપર પાછા ફરીકામ થયા પછી શાહાન શાહ દાર્પવુશે પોતાના યુનંદા સપેહસાલાર અને હમશરીક હુતન (ઓતાનીસ—**Otanes**) ને સામોસના તખ્ત ઉપર પાર્સીકેડીસના બાઇ સાઇલોસન (**Syloson**) ને પાછો બેસાડવા સામોસ ઉપર ચઢાઇ લઇ જવા ફર્માવ્યું. આથી ભુમધ્ય સમુદ્રનો ધરિનનો દરીયાઇ કાફલો ધરિની સઇન્યને એશીયા મધ્યનરના કાસ્ટા ઉપરથી સામોસના ટાપુ ખાતે લઇ જવામાં અને તે ટાપુ જીતવા માટે જમીન ઉપરના ધરિની લશ્કરને મદદ આપવામાં રોકાઇ ગયો. એ કાફલાની મદદથી હુતને સામોસ તખ્તે કાબુ અને સાઇલોસન ત્યાંના તખ્ત ઉપર પાછો ફરીકામ થયો^૧ (ઇ૦ પુ૦ ૫૧૬.)

મીસ તથા ઇટલીના સમુદ્ર કીનારાની શોધમાં ગયેલો ધરિની કાફલો—હીરોડોટસ મુજબ સામોસની મજકુર ફતેહની આગમ્ય શાહાનશાહ દાર્પવુશે મીસના કાસ્ટાની શોધમાં એક ધરિની કાફલો રવાના કાધો હતો. આ કાફલો તે તરફ રવાના કરવા માટે તે રાજ્યકર્તાને શું કારણ મળ્યું તે બાબે હીરોડોટસ લંબાણથી વીવેચન કરે છે.^૨ કહે છે કે એક દીવસે થોડા ઉપરથી કુદ પડતા શીકારગાહમાં શાહાનશાહ દાર્પવુશનો પગ લચકાઇ ગયો અને તેના પગની ધુંટીનું હાડકું તેના ગોખલા (**Socket**) માંથી નીકળી જવાથી તેને અતીશય વેદના થઇ. તેની દરબારના આખી દુનીયામાં સર્વેથી કાબેલ ગણાતા મીસરી હકીમે તેનું દરદ દેડે કરી શક્યા નહી. સાત દલાડા સુધી ભારે દુખારાને લીધે તેને ઉંધ પણ આવી નહી. આમને દીવસે તેને કોઇએ ડીમેક્રોડીસ નામના એક ગ્રીક ગુલામની હુસ્યારી માટે ખચર આપવાથી તેણે તેને તરત દીડીયા ખાતેથી બોલાવી મંગાવ્યો. તેની માવજતથી તેને ઘણી ટુંક મુદતમાં આરામ થયો. આથી તેની સેવા માટે શાહાનશાહ દાર્પવુશ ત્યાં તેની રાણીઓએ તેને પુષ્કળ બેટશોગાદ તથા ખજનો બક્ષેસ આપ્યો. પરંતુ શાહાનશાહની ગમે તેટલી મેહેરબાની છતાં તેને ધરિની દરબારમાં રહેવા ગમ્યું નહી અને તેણે પોતાના વતન ક્રોટોના (**Crotona**)

૧ હીરોડોટસ પુ૦ ૩ જી; પ્ર૦ ૧૩૬ થી ૧૪૬; Pausanias તથા સુલરનો ઇપાવેક્ષે હીરાકલી પોન્ટી નો જીજ ૧૦ મો.

૨ જીઓ હીરોડોટસ પુ૦ ૩ જી, પ્ર૦ ૧૨૬ થી ૧૩૫.

માએ કરવાનો ઇરાદો કાઢ્યો અને શાહાનશાહ્યાતુ એટોસા (Atossa)ની ચુકતીથી તે પોતાની ધારણા હાર-પાડી શક્યો. તેણે એટોસાને યાત્રી ઉપર થયેલ એક ધડ સાથે કાઢેલું હોવાથી તેણીએ તેને પોતાના વતન તરફ જવાનું સવળ કરી આપવા વચન આપ્યું હતું અને એ વચન પાળવા માટે તેણીએ ડીમોક્રીડીસની શીખવણી મુજબ એક દીવસે પોતાના ભરથારને આળસુ ખેતી નહી રહેતા નવી નવી ફતેહો મેળવી ઇરાની શાહાનશાહતનો વીસ્તાર વધારવા આગ્રહ કાઢ્યો. આથી હાયરુશે સ્કીથીયા ઉપર ચઢાઈ લઈ જવાની પોતાની ધારણા તેણીને જણાવી. પરંતુ તેણીએ તે ચઢાઈ મુલતવી રાખવા માટે અજ્ઞ કરતા, પહેલા ઓસ ઉપર સ્વારી કરી ત્યાંથી થોડીક લેસીડીમોનીયન, આર્ગીવ, એથીનીયન અને કોરીન્થીયન દાસીઓ પોતાને માટે લઈ આવવા તેને વીનંતી કાઢી અને પોતાના બોમીય તરીકે ડીમોક્રીડીસને પોતાની જોડે લઈ જવા તેણીએ જણાવ્યું. શાહાનશાહ હાયરુશે તેણીની અરજ કબુલ રાખી. પરંતુ ઓસ ઉપર ચઢાઈ લઈ જવા આગમ્ય ત્યાંની લુગોળ અને બીજી વીગતોથી વાકેફ થવા તે નામતારે પહેલા એક કાફલો તે તરફ રવાના કરવાનો ઇરાવ કાઢ્યો.

પોતાનો ઇરાવ અમલમાં મેળવા શાહાનશાહ હાયરુશે ઇરાનના નામીયા ઉમ-રાવોમાંથી ૧૫ પ્રસિધ્ધ ખાસીં અમીરોને ચુડી કાઢી તેઓને ડીમોક્રીડીસ જોડે ઓસના કાનારાની શોધખોળ ચલાવવા તે તરફ ઉપડી જવા ફરમાવ્યું.^૧ તેના ફરમાન મુજબ ઉપલા ઉમરાવો ડીમોક્રીડીસને સાથે લઈ શીનીશીયા (Phaenicia) તરફ ઉપડી ગયા અને સઈડન (Sidon) ખાતે ત્રણ ડોળવાળા એ બારકસો અને એક વેપારી વહાણ તઈયાર કરી દરેક જાતની કામતી વેપારની ચીજોથી તેઓને લાદી તેઓ ઓસ તરફ નીકળી ગયા. ઓસનો કાર્ટો નજરે પડતા તેઓ હવે કાનારે કાનારે આગળ વધી તેની તપાસ કરવામાં રોકાઈ ગયા. તેઓ જે જે જોતાં ગયા તેની નોંધ લેતા ગયા, અને એ રીતે ઓસના મ્હોટા ભાગની અને તે દેશના સર્વેથી પ્રખ્યાત પ્રદેશોની શોધ કરવાને તેઓ શક્તીવાન નીવડ્યા. તેઓ આખરે ઇટલીના ટારેન્ટમ શહેર સુધી પહોંચી ગયા.^૨

ટારેન્ટમ ખાતે ઇરાનીઓ ઉપર એક આક્રમ આવી પડી. ડીમોક્રીડીસની ઉરફે-રણીથી ટારેન્ટમના રાજા એરીસ્ટોફીલીડીઝ (Aristophilides) ઇરાની કાફલાના બારકસોના સુકનો કાઢી લીધા અને જ્યાંસુધી ડીમોક્રીડીસ પોતાને વતન ફેરોના તરફ નહારી ગયો નહી ત્યાં સુધી તેણે ઇરાનીઓને જાસુસી તરીકે રોકી રાખ્યા.

પરંતુ જ્યારે તે ઇરાનીઓથી ધક્કો દુર નીકળી ગયો ત્યારે તેણે તેઓને કેદખાનેથી છુટા કીધા અને તેમના આરકસોના સુકાનો પાછા તેમને સ્વાધીન કીધા.^૧

ઈરાનીઓ હવે ટારેન્ટમ છોડી ગયા અને ડીમોક્રાડીસની પુઠ પકડવા કોટોના તરફ તેઓએ હંકાર્યું. તેઓએ તેને ત્યાંની બજારમાં શોધી કાઢ્યો અને તરતજ તેની ધરપકડ ચલાવી. કેટલાંક કોટોનાના રહેવાસીઓ તો તેને ઇરાનીઓની ખ્દીકથી તેઓને સૌંધી દેવાને તક્યાર હતા. પરંતુ બીજાઓ તેઓની સ્થામે થયા અને પોતાની ફરવને જતી વખતે રાખવામાં આવતી સોડીઓથી તેઓને માર મારવાનું પણ આક્રી રાખ્યું નહીં. ઇરાનીઓની ગમે તેવી ધમકી છતાં તેઓએ ડીમોક્રાડીસને તેઓને સ્વાધીન કીધો નહી. તેઓએ વળી ઇરાની કાફલાનું પેલું વેપારી વઢાણુ પણ લુટી લીધું. એ રીતે પોતાનો ભોમીયો ખોહી ખુવાર થવાથી ઇરાનીઓએ ગ્રીસના આક્રી રહેલા ભાગની શોધખોળ ચલાવવાનું માંડી વાળ્યું અને તેઓએ એશીયા તરફ પાછું ફરવા લાગ્યા ઉપાડ્યું.^૨

પરંતુ ઇરાનીઓની આક્રતનો હજી અંત આવ્યો હતો નહી ઈયાપીળયા (Iapygia-હાલતું કેપો-ડી-લીયુકા Capo-di-Leuca) ના કાસ્ટા બાગળ ખડક સાથે અથડી ઇરાની આરકસો નાશ પામ્યા અને એ ભુશલાકાના રહેવાસીઓએ ઇરાનીઓને કેદ પકડી ગુલામ બનાવ્યા. તેઓની તે કંગાલ હાલતમાંથી ગીલસ (Gillus) નામના એક દેશનીકાલ થયલા ટારેન્ટાઈને તેઓના છુટકારાને માટે અવેજ ભરી તેઓને છોડી તેઓને તે પોતાની સાથે ઇરાન લઈ ગયો.^૨

હીરોડોટસના હેવાલમાં ગમે તેવી સહરાગત હોય તો પણ તે ઉપરથી પુરાતન પાર્સીઓની નવી નવી શોધખોળ ચલાવવાની ઉલટ અને ભુગોળ વીગેરે વીદ્યાઓનું જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્કંઠા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.

સીંધુ નદીના મુળ અને મુખની શોધ—ગ્રીસ ત્યા ઇટલીના સમુદ્ર કીનારાની શોધખોળ પછી એવીજ શોધખોળો મહાત્મા દાયનુશે હીંદુસ્તાન દેશની સીંધુ નદીના મુળ ત્યા મુખ શોધી કાઢ્યા ચલાવી. તેની મરજી હીંદુસ્તાન ઉપર ફરીયાને માર્ગે ચઢાઈ કરી તેને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દેવાની હોવાથી તેણે પ્રથમ તે નદીનો માર્ગ તપાસવા અને તેનું મુખ શોધી કાઢવા પોતાના કેટલાંક વીરવાસુ ધ્રમિનદાર માણસોને તે તરફ સ્વાના કીધા. ઉપલા માણસોમાંનો એક તે કારીયાના કાસ્ટા ઉપર આવેલા કારીયનદા (Caryanda) શહેરનો નામીયો નાવીક સ્કેલેક્ષ (Scylax) હતો. મજકુર નાવીકાએ પેક્ટીયકા (Pactyica) ના

૧ હીરોડોટસ ૩, ૧૩૬.

૨ હીરોડોટસ ૩, ૧૩૭, ૩ હીરોડોટસ ૩, ૧૩૮.

પ્રદેશમાં આવેલા કેસ્પાટીરસ (Caspetyrus) શહેર ખાતે એક હરીયાઈ કાફલો ઉભો કરી તેઓ ત્યાંથી ઉપડ્યા અને ત્રીસ મહીના સુધી સફર કરી, હિંદી મહાસાગરમાંથી થઈ, અમરપસ્તાનનો કોરટો વટાવી, બાબેલમાન્દપની સમુદરધુનીમાંથી પસાર થઈને રાતા સમુદરને માર્ગે સુએઝના અખાતમ શાહનશાહ હાઈવુશને આવી મળ્યાં. તેઓથી સીંધુ નદીને લગતી સધળી હકીકત સાંભળી લઈ તે નામદારે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરી પંજાબ અને સીંધના પ્રાંતો જીતી લીધા. ^૧ (ઈ. પુ. ૫૧૦ ને સુમારે.)

ઉપલી સફરનો હેવાલ રેકાઈલેલે લખ્યો હતો પરંતુ કમનસીબે તે હેવાલ હાલમાં સદંતર નાશ પામ્યો છે.

સુએઝની નહેર—ઉપલો કાફલો જ્યારે શાહનશાહ હાઈવુશને સુએઝના અખાતમાં જઈ મળ્યો ત્યારે તે રાજકર્તાં વેપારના વધારા અર્થે નાઈલ નદીને રાતા સમુદર સાથે જોડી દેવા—અને તેથી વ્યાપકતરી રીતે જીમખ્ય સમુદરને હિંદી મહાસાગર સાથે જોડી નાંખવા—એક ગંભીર નહેર ખોદવામાં રોકાયેલો હતો. એજ સફર દરમિયાન ઈરાની કાફલાએ માર્ગમાં એઝનું બંદર જીતી લીધું હોય એવું સંભવે છે.

૧ હીરોડોટસ ૪, ૪૪. જુઓ Ragozin ની 'Media' પાનું ૩૬૦ ડ્ર.

પ્રકરણ ૪ થું.

—:૦:—

યુરોપીઅન રસીયા અને બાર્કા ઉપર મહાભારત ચઢાઈઓ.

યુરોપીઅન રસીયા ઉપરની ચઢાઈનું કારણ—આપણે ત્રીજા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ કે ઇ. ડું. ૫૦૦ પર ૧ માં તખ્તનશીન થયા બાદ મહાત્મા દાર્યવુશે પોતાની બહોળી શાહાનશાહતમાં જાગેલા તમામ બળવા બેસાડી દઈ સામોસનો ટાપુ ત્યાં ‘હીંદુશ’ (હીંદુસ્તાન) ના કેટલાંક પ્રાંતો જીતી લીધા હતા. હીંદુશની ફત્તેહથી ઈરાનનો કાબુ એક દીમેટના જંગલો સુધી વધી પડ્યો. બીજી તરફ જે મહાભારત સાહસ મહાત્મા દાર્યવુશે માથે ઉઠાવ્યો તે “દરીયાની પેલી પારના સક (સ્કી થિયન) લોકો” ની ફત્તેહને લગતો હતો. આ સક લોકો હાલના યુરોપીઅન રસીયાના દક્ષીણ ભાગમાં વસતા હતા અને કોકેસસ પર્વતોને માર્ગે અવારનવાર ઈરાન ઉપર દરોડો પાડતા હતા. તેઓના આ દરોડા ધણું સાધારણ હતા અને તેથી ઈરાનની રહયતોને ભારે ખમવું પડતું. આથી દાર્યવુશે પ્રથમ તો કોકેસસ પર્વતો તરફ અને કાળા સમુદ્રના કોસ્ટાઓ ઉપર વસતા સક જંગલીઓનો કચડધાણ કાઢી નાંખ્યો અને પોતાની શાહાનશાહતની વધુ મજબુતી માટે ત્યાર બાદ ખુદ તેમના મુઠક ઉપર ચઢાઈ લઈ જઈ તેમને પુરેપુરા જેર કરવાનો હેતુ વીચાર કાઢ્યો.

દાર્યવુશની મહાભારત તઈયારી—હવે શાહાનશાહ દાર્યવુશે પોતાની શાહાનશાહતની સઘળી પ્રજાઓ ઉપર લશ્કર પુરું પાડવા, વહાણોનો કાફલો ઉઠાવો કરવા અને થ્રેસીયન બોસ્ફોરસ (Thracian Bosphorus) ઉપર પુલ નાંખવાનો હોકમ બહાર પાડ્યો.^૧ સઘળી તઈયારી પુરી થયે તે નામદાર સુસા પાય-તખ્ત છોડી ચાલ્સીડન (Chalcedon) ના બોસ્ફોરસ ઉપર આવેલા શહેર ખાતે આવી પહોંચ્યો.

કાળા સમુદ્રની માપણી—ચાલ્સીડન ખાતે આવ્યા પછી—જેવી શોધખોળ હેતુ ઓસ ત્યાં ઈટલીના સમુદ્ર કિનારાની અને સીંધુ નદીના પ્રવાહ ત્યાં મુખની ચઢાવી હતી તેવીજ શોધખોળ હેતુ કાળા સમુદ્ર, બોસ્ફોરસ અને હેલેસ્પોંટ માટે પણ ચઢાવી. ચાલ્સીડનથી એક બારકસ ઉપર સ્વાર થઈ હેતુ સીયાનીયન (Cyanean) ટાપુઓ તરફ હંકાર્યું, અને ત્યાંના એક મદીરમાં પોતાની બેઠક લઈ હેતુ કાળા સમુદ્રની માપણી પોતાની જાતી દેખરેખ તજો કરાવી.

હીરોડોટસ મુજબ તે સમુદ્રની લંબાઈ ૧૧૧૦૦ ફરલોંગ અને પહોળાઈ ૩૩૦૦ ફરલોંગ હતી. એજ મુજબ હેલ્સે બોસ્ફોરસની સામુદ્રધુની અને પ્રોપોન્ટીસ (Propontis) ત્યાં હેલ્સેસ્પોન્ટની ખાડીઓની પણ માપણી કરાવી. આ માપણી પુરી થવે તે પાછો બોસ્ફોરસની ખાડી ઉપર બાંધેલા પુલ તરફ આવ્યો અને તે પુલ વટાવી તે થરેસમાં દાખલ થયો (૬૦ પુ. ૫૦૭).

નામીયા આયર્ધાન્નીસની કાળા સમુદ્રમાં સમુદ્ર યાત્રા—તવારીખ નવેશ દીક્કસ (Ctesias) લખે છે કે સ્કીથીયા (યુરોપીઅન દક્ષીણ રસીયા) દિશાની હકીકત જાણવા માટે ત્યાંથી થોડાક કેદીઓ પકડી લાવવા સાડે કાળા સમુદ્રની સમુદ્ર યાત્રાએ જવા માટે શાહાનશાહ દાર્યવુશ કાતપટુક (કેપેડોકીયા—Cappadocia) ના હાકેમ આયર્ધાન્નીસ ઉપર હાકેમ મોકલાવ્યો. આથી તે હાકેમ પાંચ ડ્રેળીવાળા ત્રીસ વહાણોને એક કાફલો ભેગો કરી સ્કીથીયા તરફ રવાના થયો અને ત્યાંથી કેટલાક કેદીઓ પકડી લાવ્યો. ૨

બોસ્ફોરસ ખાતે ભેગો મળેલો ગંગવર પાર્સી દરીયાઈ કાફલો— શાહાનશાહ દાર્યવુશના હાકેમથી જે કાફલો બોસ્ફોરસ ખાતે ભેગો મળ્યો હતો તેના બારકસોની સંખ્યા હીરોડોટસ મુજબ હસોની હતી. ૩ આ ગંગવર કાફલો ધરાનની તામેદાર આયોનીયન, ઇયોલીયન (Æolian) અને હેલ્સેસ્પોન્ટીયન ઝીક પ્રજાઓના સહેરો અને ટાપુઓએ ભેગો કર્યો હતો. એજ વખતે ધરાની કાફલાનો ફીનીસીયન વીલાગ આફ્રીકાના કોસ્ટા ઉપર ચઢાઈ લઈ જવામાં રોકાયેલો હોવાથી સ્કીથીયા ઉપરની ચઢાઈ માટે શાહાનશાહ દાર્યવુશને પોતાના કાફલાના ઝીક વીલાગ ઉપરજ આધાર રાખવો પડ્યો હતો. આ ગંગવર કાફલાના જુદાં જુદાં ઝીક શહેરો અને ટાપુઓના લગ્ગયક બારકસોની સરદારી તે શહેરો અને ટાપુઓના પોતાનાજ રાજાઓના હાથમાં હતી: એ કાફલામાં—મીલેટસ (Miletus) નો હાકેમ હીસ્ટીયસ (Histiaeus), એબીડોસ (Abydos) નો રાજા દાફનીસ (Daphnis), લામ્પસેકસ (Lampsacus) નો રાજા હીપોકલસ (Hippocles), પેરીયમ (Perium) નો હાકેમ હીરોફાન્ટસ (Herophantus), પ્રોકોન્નેસસ (Proconnesus) નો રાજા મેત્રોદોરસ (Metrodorus), કાયઝીકસ (Cyzicus) નો વડે એરીસ્ટા ગોરાસ (Aristagoras), આઈઝેન્થિયમનો રાજા એરીસ્ટોન (Ariston), કીયોસ (Chios) નો સ્ટ્રાટીસ (Strattis), સામોસનો રાજા ઇયાસીસ (Æaces-એઈયાસીસ), ફેક્રીયા (Phocæa) નો હાકેમ લૅઓદામસ (Laodamas), કાયમી (Cyme) નો રાજા એરીસ્ટા

ગોરાસ, માઇટીલીનીયનોનો રાજા કોઇસ (Coes), અને કર્સોનીસાઇટ લોકો (Chersonesites) નો રાજા મીલ્ટાઇડીસ (Miltiades) પોતપોતાના લગ્નકાળે સાથે હાજર હતા.^૧

દાનીયુથ નદી તરફ સફર—હવેથી શાહાનશાહ દાર્પવુશના હોકમશી ઇરાની કાફલાએ બોસ્ફરસ જોડ્યું અને કાળા સમુદ્રમાં દાખલ થઈ સીયાનીયન ટાપુઓ વચ્ચે થઇને દાનીયુથ (Ister-ઈસ્ટર) નદીના મુખ તરફ હંકાયું. એ મુખ પસાર કરી બે દીવસ સુધી નદી ઉપર આગળ વધી જ્યાં એ નદીની સઘળી સાખાઓ સાથે મળે છે ત્યાં દાર્પવુશના લશ્કરને નદી ઓળંગી જવા માટે પોતાની સાથે આણેલો વહાણોનો પુલ પાણીમાં ઉતારી તેઓ પોતાના પાદશાહની રાહ જોત જોતા.^૨

રસીયા ઉપરની અઠાઈનું ફત્તેહમંદ પરીણામ—બોસ્ફરસનો પુલ પસાર કરી દાનીયુથ તરફ આવતા માર્ગમાં મળતી સઘળી જંગલી યુરોપીયન પ્રજાઓને ફત્તેહ કરી શાહાનશાહ દાર્પવુશ હવે તે નદી તરફ આવી પહોંચ્યો. તે નદી ઉપર બાંધેલાં પુલ મારફતે જ્યારે હેતું જંગલર સઘન્ય નદી ઓળંગી ગયું ત્યારે હેતું તે પુલ ભાંગી નાંખવા પોતાના ઝીક નઉકા સેનાધીપતીઓને હોકમ કીધો. પરંતુ માઇટી-લીનીયન લોકોના રાજા કોઇસની સલાહ માન્ય રાખી હેતું તે વીચાર માંડી વાળ્યો અને ૬૦ દીવસ સુધી તે પુલને સલામત રાખી ત્યાર પછી હેનો નાશ કરવાનો નવો હોકમ બહાર પાડ્યો.^૩

ઉપર મુજબ કર્મોન બહાર પાડી તે નામદાર રસીયાના બીતરમાં દાખલ થયે અને ૬૦ દીવસ પસાર થઈ ગયા તોપણ તે પાછે ફર્યો નહી. હવે એતેકાક એવે બન્યો કે એ મુદત પસાર થયા પછી ન્હાસભાગ કરતા કેટલાંક સ્કીથીયનો ઉપજા પુલ આગળ આવી પહોંચ્યા અને ઇરાનીઓને પોતાના મુલકમાં ધેરી લઈ તેમનો અદત નાશ કરવાના ઇરાદાથી તેઓએ પુલના રખેવાળ ઝીકોને પુલ તોડી નાંખવા ભારે વીનંતી કરવા માંડી.^૪ તેઓની સલાહ મુજબ ચાલવાને કર્સોનીસાઇટ લોકોના નીમકહરામ બેવશ હોકમ મીલ્ટાઇડીસે પોતાના સાથીઓને લલામણ કીધી. પરંતુ વફાદાર હીસ્ટીયસની કોશી-શાથી હેતું કાવ્યું નહી.^૫ તોપણ સ્કીથીયનોને રાજ રાખવા તેઓની સરહદ તરફ આવેલો પુલનો કેટલોક ભાગ ઝીકોએ તોડી નાંખ્યો. આથી તેઓ ખુશી થઈ દાર્પ-

૧ હીરોડોટસ ૪, ૧૩૮. ૨ હીરોડોટસ ૪, ૮૬. ૩ હીરોડોટસ ૪, ૮૭. ૪ તેજ ૪, ૬૮
૫ હીરોડોટસ ૪, ૧૩૬.

૬ હીરોડોટસ ૪, ૧૩૭.

પુશની પુઠ પકડવા દોડ્યા. પણ તે નામદાર તો રસીયામાં મહાભારત ફતેહો મેળવી એટલા વખતમાં પુલ આગળ બીજેજ રસ્તે આવી પહોંચ્યો.^૧ તેના આવ્યા બાદ હિસ્ટીયસ તેના સમુન્યને નદી ઓળંગવા માટે આપ્યો કાફલો નદીના રેફીથીયા ભયૂની કાનારે લઇ ગયો અને તે તરફનો તોડી નાખેલો પુલનો ભાગ પાછો મેઠવી દીધો. આથી ઇરાનીઓ પુલ વટાવી એશીયા તરફ પાછા ફર્યા અને રસીયા ઉપરની મહાભારત ચલાઈનું છેવટ આવ્યું, શાહાનશાહ દાર્યવુશે કોઈસ અને હિસ્ટીયસને તેમની વફાદારી ત્યાં સેવા માટે ભારે નવાજ્યા.^૨

આ ચલાઈને ભગતી નેંધો ત્રાગાસ પોમ્પીયુસ, જરદીન, દીસ્યસ, એએ અને પોલીબીઅસ જેવાં પુરાતન ગ્રંથકારો પોતાના પુસ્તકોમાં લખ મયા છે.

બાકી ઉપર ચલાઈ—જે વખતે ઇરાની કાફલાનો ગ્રીક વીભાગ રસીયા ઉપર ચલાઈ કરવામાં રોકાયેલો હતો તે વખતે તે કાફલાનો ફીનીસીયન ત્યાં મીસરી વીભાગ બાકી ફતેહ કરવામાં રોકાયેલો હતો. શાહાનશાહ કબુલ્યની આફ્રિકા ખંડ ઉપરની સ્વારી વેળા બાકી ખાતે આર્સેસીલોસ (Arcesilaus) નામનો રાજ્ય રાજ્ય કરતો હતો. આ રાજ્યએ ઇરાનીઓની તાબેદારી કરવા ઉપરાંત તેઓને મ્હોટી મદદ આપેલી હોવાથી જ્યારે તેનું બાકી ખાતે ખુન થયું ત્યારે તેની માતા ફેરીટી માએ (Pheretima) ઇરાનીઓ પાસેથી મદદ મેળવી બાકીના રહેવાસીઓ ઉપર પોતાના બેટાના ખુનનું વેર લેવા માટે મીસરના પાર્સી સત્રપ આર્યાન્દીસ (Aryandes) ની દરબારમાં આવી તેની મદદ માંગી.^૩ આથી તેણીને મદદ કરવા તે હાકેમે એક લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી એમેસીસ નામના એક ગ્રેસીયન પાર્સી સરદારને સોંપી અને એક દરીયાઈ કાફલો ભેગો કરી તેની સરદારી બાદ્રેસ (Badres) નામના પાર્સી નડેકા સેનાધીપતીને સ્વાધીન દીધી. આ ચલાઈમાં ઇરાનીઓને સંપૂર્ણ ફતેહ મળી અને બાકી અને સાધરીનના ગ્રીક રાજ્યો પાર્સી શાહાનશાહત સાથે જોડાવા પામ્યા. એજ દરીયાઈ ચલાઈની બરકતથી કાર્યજનની બળવંત શાહાનશાહત પણ ઇરાનને ખંડણી ભરવા કબુલ થઈ.

૧ હીરોડોટસ ૪, ૧૩૬-૧૪૦. ૨ હીરોડોટસ ૫, ૧૧.

૩ હીરોડોટસ ૪, ૧૧૫-૧૧૭.

પ્રકરણ ૫ મું.

—:૦:—

ભુમધ્ય સમુદ્રના ટાપુઓની ક્ષતેહ.

—:૦:—

નડિકા સેનાધીપતી હુતન—સસીયા ઉપત્તી ચદાઇ પુરી થયા પછી શાહાનશાહ દાર્યવુશે યુરોપની બીજી સરકશ પ્રગ્નઓને જીતી લેવા સપેહસાહાર અગબક્ષ (મગબાજસ—Megabazus) ને યુરોપ ખાતેના પાર્સી સંઘન્યની સરદારી સોંપી^૧ અહાદુર અગબક્ષે થરેસની ૧૮ પ્રગ્નઓ, પીયોનીયા (Pæonia), મેસીડન (Macedonia) અને પેરીન્થસ (Perinthus) જીતી લીધા.^૨ તેની પછી તેની જગ્યા ઉપર શાહાનશાહ દાર્યવુશે નામીયા પાર્સી સપેહસાહાર હુતન (ઓતાનીસ—Otanus) ની નીમણુંક કીધી.^૩

ધરાની કાફલાની ક્ષતેહમંદ હીલચાલ—ધરાની કાફલાની સરદારી પોતાને સ્વાધીન લઇ હુતને આઇએશીયમ અને આસ્સીડનના^૪ નામીયા શહેરો જીતી લીધા. ત્યાર પછી તેણે એદરામીશીયમની પશ્ચીમે એદરામીટીના^૫ અખાતના કાસ્ટા ઉપર આવેલું એન્ટાન્દ્રસ (Antandrus—હાલનું એન્ટાન્દરો) શહેર ક્ષતેહ કીધું. લેમ્પોનીયમ (Lamponium) સર કરતા પણ તેને વખત લાગ્યો નહી.^૬

ઉપલી ક્ષતેહો પછી હુતને લેસ્બીયન (Lesbians) લોકોનો કાફલો આઇઝીકા લેમ્નોસ (Lemnos). અને ઇમ્બ્રસ (Imbrus) ઉપર સ્વારી કીધી. ૫ લેમ્બીયન લોકોએ ઘણી અહાદુરીથી પોતાનો અચાવ કીધો. પરંતુ પાર્સીઓ સહામે તેઓ ટકી શક્યા નહી અને છેવટે તાબે થવાની તેઓને ફરજ પડી.^૭ એ રીતે હુતનની સરદારી તમે પાર્સી કાફલો પાર્સી શાહાનશાહતને ફેલાવો કરવા ક્ષતેહમંદ નીવડ્યો.

નેક્ષોસ ઉપર પાર્સી કાફલાની સ્વારી—હીરોડોટસ લખે છે કે નેક્ષોસ (Naxos) નામના ઇજીપ્ત સમુદ્રમાં આવેલા ટાપુના કેટલાક માલેતુગર રહેવાસીઓને ત્યાંના સાધારણ ગરીબ રહેવાસીઓએ દેશનીકાલ કાઢવાથી તેઓ પોતાના યુસ્ત મીત્ર-માઇલીટસના હાકિમ એરીસ્ટાગોરાસની દરબારમાં ન્હાસી આવ્યા. તેઓએ તે હાકિમને નેક્ષોસના રહેવાસીઓને સજ્જ કરી પોતાને પાછા ત્યાં સ્થાપન કરવા વીનતી કીધી. પરંતુ તે ટાપુ જીતવા જોટલું જોર તેનામાં નહી હોવાથી તેણે એશીયા-મધ્યનના પાર્સી હાકિમ અને શાહાનશાહ દાર્યવુશના લાઈ આર્તાફર્નીસ (Artaphernes) મારફતે તેઓની ધારણા પાર પાડવાનું માથે લીધું.

૧ હીરોડોટસ ૪, ૧૪૩. ૨ હીરોડોટસ ૫, ૧-૨૨ ૩ તેજ ૫, ૨૫. ૪ જુઓ પોલી. ચાનસ. ૫ તેજ ૫, ૨૬. ૬ હીરોડોટસ ૫, ૨૭.

એરિસ્ટાગોરાસ હવે આનાંકર્નીસની દરબારમાં સાર્દાસિ ખાતે ગયા અને તેણે ત્રેને નેક્લોસ જીતવાથી ઇરાનને થનારા મ્હોટા ફાયદાથી વાકેફ કીધા. તેણે કાફલાને ભર્યો ભરી આપવા ઉપરાંત બીજી પુષ્કળ ભેટ સોગાદ આપવાનું પણ માથે લીધું. તેણે જ્યુલ્યુનું કે નેક્લોસની ફતેહથી સાઇકલેડીસ (Cyclades) ના પેરોસ (Páros), એન્દ્રોસ (Andros) અને બીજા ટાપુઓ ઇરાનના હાથમાં આવશે. વળી તેથી યુબીયા (Eubœa) જીતવાનું પણ સહેલ થઇ પડવાની તેણે ખાત્રી આપી. આનાંકર્નીસે ત્રેની અરજ કબુલ રાખી અને શાહાનશાહ દારયવુશની રજા મેળવી તેણે ત્રણ ડાળીવાળા ૨૦૦ આરકસોને એક મ્હોટો કાફલો તથા એક મજબુત લશ્કર ઉભું કીધું.

આ કાફલાની સરદારી તેણે મગ્યાતીસ (Magabates) નામના શાહાન શાહ દારયવુશના ભત્રીજાને સોંપી ત્રેને કાફલા સહીત એરિસ્ટાગોરાસને જઇ મળવાનો હોકમ કીધો. આથી તેણે સદ ચઢાવી માઇલીટસ તરફ હંકાર્યું અને ત્યાંથી એરિસ્ટાગોરાસ તથા ત્રેના આયોનીયન લશ્કર અને મજબુત નેક્લીયનોને પોતાની સાથે લઇ હેલેસ્પોન્ટ તરફ ચઢાઇ લઇ જતો હોય તેવો દેખાવ કરી ઉતર તરફ તેણે હંકારવા માંડ્યું. જ્યારે તે ચીઓસ (Chios) ના ટાપુ ખાતે જઇ પહોંચ્યો ત્યારે તેણે ત્યાં લગર નાંખી ઉતર તરફથી ટુકતા પવનની તે રાહ જોતો બેઠો. ઉતર તરફનો પવન શરૂ થતાજ તે સીધા નેક્લોસ તરફ નીકળી ગયો. પરંતુ તે ટાપુની જીતને જીજી વીકળું હતો. હીરોડોટસ કહે છે કે પોતાના કાફલાના લગ્ગાયક આરકસો ઉપરનાં ચોકીદારો પોતાની દરજ બરાબર અદા કરે છે કે નહીં તે જોવા માટે જ્યારે મગ્યાતીસ એક આરકસ ઉપર સ્વાર થઇ નીકળ્યો ત્યારે તેણે એક મીન્ડીયન (Myndian) આરકસ ઉપર ચોકીદારને દીઠો નહીં. આથી તે ધણો ગુસ્સે થયો અને લગ્ગાઇને વખતે એવી બેદરકારી દેખાડવા માટે તે વહાણના નડિકાખક્ષ (Captain) ને પકડવી મંગાવી તેણે ત્રેને એક વહાણની બાજુમાં આવેલા એક બાકારામાં ધકેલી દઇ એવી રીતે બાંધ્યો કે જેથી ત્રેના માથાં તરફનો અર્ધો ભાગ વહાણની બહાર અને પગ તરફનો બાકીનો ભાગ વહાણની અંદર રહ્યો. હવે આ નડિકાખક્ષ સાથે એરિસ્ટાગોરાસને ધાડી મીત્રાચારી હોવાથી ત્રેને એ વાત ખબર પડતાંજ તે દોડતો આવ્યો અને તેણે મગ્યાતીસને પોતાના મીત્રને છોડી દેવા જ્યુલ્યુનું. પરંતુ તેણે ત્રેને કશું મચક આપ્યું નહીં. આથી તેણે પોતેજ ઉપલા વહાણના નાખુદાને ખુટો કીધો. ત્રેની આવી ચાલથી મગ્યાતીસે મીત્રજ ખોલ્યો અને રાત પડી અંધાર થતાંજ તેણે એક વહાણ નેક્લોસ તરફ રવાના કરી તેઓને તેણે તેઓ ઉપર આવી પડનારી આફતથી વાકેફ કીધા.

નેક્ષીયનોને અત્યાર પર્વત સ્વાને પણ ખખર હતી નહીં તેઓ ઉપર એરીસ્ટાગોરાસ ચઢાઈ લઈ આવ્યો છે. પરંતુ જ્યારે મગખાતીસે તેઓને તે આશ્વતથી પાકેલ કીધા ત્યારે તેઓ સૂઝળી તઈયારીઓ પુરી કરી પોતાના કીલ્લામાં બરાઈ બેઠા. આથી જ્યારે નેક્ષોસના ટાપુ આગળ ઈરાની કાફલો આવી લાગે ત્યારે નેક્ષીયનો પોતાનો અચાવ કરવાને બીલકુલ સામર્થ્યવાન હતા. નેક્ષોસનો ઘેરો ચાર માસ સુધી આહુ રહ્યો અને ઈરાની કાફલાની સામગ્રી ખુટી ગઈ તોપણ નેક્ષીયનો તાબે થયા નહીં. વળી એરીસ્ટાગોરાસના ખમ્બનાનું પણ તળીયું આવ્યું. આથી ઈરાનીઓએ કેટલાક કીલ્લાઓ બાધી તેમાં દેશનીકાલ થયલા નેક્ષીયનોને રાખી નેક્ષોસ ઉપરનો ઘેરો ઉઠાવી લીધો.

આ રીતે એરીસ્ટાગોરાસ અને મગખાતીસ વચ્ચે મારામારી થવાથી નેક્ષીયનો અચી ગયા અને ઈરાની કાફલો નેક્ષોસ છોડી પાછો એશીયા મઈનર દુર્યો (ઈં ૫૦ ૫૦૦).

---

૧ જીઓ હીરોડોટસ પુ. ૫ મુ. ૫૦ ૩૦ થી ૩૪.

પ્રકરણ ૬ હું.

— I —

લાડીનું ખુનખાર ફરીયાદ યુધ્ધ.

— II —

આયોનીયાનો બળવો—નેક્સસનો ટાપુ ફત્તેહ કરવામાં જ્યારે એરિસ્ટાગોરાસને નીબંધતા મળી અને ઇરિની કાફલાનો ખર્ચ ભરપાઈ કરી આપવામાં જ્યારે તે નીબંધ ગયો ત્યારે તેણે નીચ યુક્તી વાપરી ઇરિન સ્થાને બળવો જગાડ્યો. આ બળવો જગાડવા તેને ઇરિની દરબારમાં જઈ વસેલા તેના સસરા હીસ્ટ્રીયસે પણ ઉશ્કેર્યો હતો. એરિસ્ટાગોરાસને મદદ કરવા એથન્સ (Athens) અને ઇરીત્રીયા (Eretria) ના લોકોએ ૨૫ બારકસોનો એક કાફલો ઉભો કરી, એશીયાના કાંઠા ઉપર ઇસિસ (Ephesus) ખાતે ઉતરી, લીડીયાની રાજધાની-સાર્દીસ (Sardis) ઉપર ચઢાઈ કરી, તેનો કબજો લઈ તેને બાળી મેળ્યું. પરંતુ લીડીયાના હાકેમ આર્તાફર્નીઝને વધુ મદદ મળતાજ એથીનીયનો ડર ખાઈ સાર્દીસ છોડી નહાહા. આર્તાફર્નીઝે હવે તેમની પુક પકડી અને ઇસિસના જળરા યુધ્ધમાં તેમનો જળરો પરાજય કર્યો. આથી તેઓ એરિસ્ટાગોરાસને તજ દઈ એથન્સ તરફ નહાસી ગયા.

એથીનીયનો અને ઇરીત્રીયનોની હારથી એરિસ્ટાગોરાસનો બળવો ખેસી ગયો નહીં. તેને મદદ કરવા હેલેસ્પોન્ટ, કારીયા, કોનસ, વીગેરે પ્રાંતોના ગ્રીક શહેરો તથા ટાપુઓ અને સાઇપ્રસ (Cyprus) ના મ્હોટા ટાપુએ પણ બળતા ઉઠાવ્યા.

સાલામીસ (Salamis) નું ફરીયાદ યુધ્ધ—હવે સાઇપ્રસનો બળવો ખેસાડી દેવા ઇરિની સપેહસંભાર આર્તીબાયસે (Artybius) એક મ્હોટા લશ્કર અને ફીનીસીયન કાફલા સહીત તે ટાપુ ઉપર ચઢાઈ કીધી. સાઇપ્રસની મદદમ-આયોનીયાએ એક મ્હોટો કાફલો મોકલી આપ્યો. આ કાફલા સાથે ફીનીસીયન કાફલાને યુધ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું અને સાલામીસના બારામાં તેઓ વચ્ચે એક ફરીયાદ લગાઈ થઈ જેમાં ફીનીસીયન કાફલો હાર્યો.^૧ પરંતુ એજ વખતે સાલામીસ ખાતે જમીન ઉપર થયેલી ખુનખાર લગાઈમાં ઇરિનીઓની જળરી ફત્તેહ થઈ જેથી આયોનીયન કાફલો સાઇપ્રસ છોડી નાહો અને ઇરિનીઓએ સાઇપ્રસ પાછું છતી લીધું.^૨

હાલના કેટલાક તવારીખ નવેશો હીરોડાટસના સાલામીસની દરીયાઈ લગાઈના બ્યાન ઉપર શક લઈ જઈ જણાવે છે કે એ યુધ્ધમાં ફીનીશીયન કાફલો ફતેહમાંદ નીવડ્યો હતો.

લાડી ખાતે ભેગા મળેલો ગ્રીક કાફલો—સાઈપ્રસને સર ક્યાં પછી ધિરાનીઓએ હેલેસ્પોન્ટ, કારીયા વીગેરે પ્રાંતોનો અળવો ખેસાડી દીધો. આથી એરિસ્ટાગોરાસ પોતાની રાજધાની માઈલીટસ છોડી નાંઠો. તેના આવા હીયકારા-પણાથી કદાચ આયોનીયાનો અળવો ખેસી જતે પણ એજ વખતે પોતાની લાગવગ ચલાવી એરિસ્ટાગોરાસના હુલ્લડનો અંત આણવા મોકલેલા તે અળવાખોરના સસરા હીસ્તીયસે પોતે શાહનશાહ દારયનુશ સ્લામે અંડ મચાવ્યું. પરંતુ તેની સરકશી લાંબો વખત ચાલી નહીં. ધિરાનીઓએ હવે ખીખ સંઘળા અળવાખોર શહેરોને પડતા મેળી પ્રથમ અળવાનું મુળ મથક માઈલીટસ છતી લેવાનો ઇરાદો કાઢ્યો. તેઓએ પોતાના સંઘળા લશ્કરો જોડી દીધા અને ફીનીશીયન, સાઈપ્રીયન, સીલીશીયન તથા ઇજીપ્તશીયન લોકોનો એક ગંઝવર દરીયાઈ કાફલો ભેગો કરવા માંડ્યો.^૧

ધિરાનીઓની આવી રીકોટા પાયા ઉપરની તઈયારી જોઈ અળવાખોરો ધાસ્તી ખાઈ ગયા અને તેઓએ માઈલીટસના રહેવાસીઓને પોતાનું ફેાડી લેવા તજ જઈ પોતાનું સંઘળું દરીયાઈ અળ ભેળું કરી માઈલીટસથી થોડેક દુર આવેલા લાડીન ટાપુ ખાતે એકઠા મળી ધિરાનીઓ સ્લામે લડવાનો ઇરાદો કાઢ્યો અને થોડી મુદતમાં લાડી ખાતે તેઓએ એક જખરો કાફલો ઉભો કાઢ્યો. આયોનીયાને મદદ આપવા ઇયોલીયન તથા લેસ્બોસના લોકો પણ તઈયાર થયા. લાડી ખાતે જમા થઈ તેઓએ હવેથી નીચે મુજબ પોતાની દાર ગોઠવવા માંડી: માઈલીશીયનોએ પોતાનો ૮૦ ઝાઝોનો કાફલો ઉગમણ પાંખ ઉપર ગોઠવ્યો. તેઓની પાસે પ્રાએનનો ૧૨ વહા-ણોનો કાફલો આવી ઉભો. આ પ્રાએનીયનોની આજુમાં મીયુસીયનોના ૩ ખાર-કસો અને તેઓની પાસે ટીઅનોનો ૧૭ વહાણોનો કાફલો ભેગો થયો. એ પછી ફીયન લોકોના ૧૦૦ લગાયક ખારકસો અને ત્યાર પછી ઇરીથરીયન લોકોના ૮ અને ફ્રેઝીયન લોકોના ૩ ઝાઝો સફ સમારી ઉભા હતા. ફ્રેઝીયનોને છોડી લેસ્બીયન લોકોના ૭૦ વહાણો અને છેક છેલ્લે પશ્ચીમ તરફની પાંખમાં સામીય-નોના ૬૦ ખારકસો ભેગા થયા હતા. એ મુજબ સંઘળા મળીને ૩૫૩ ત્રણ ડોળી-વાળા લગાયક ખારકસો અળવાખોરોએ ભેગા કાઢ્યા હતા.^૨

અળવાખોરોમાં ફાટકુટ ઉભી કરવા માટે ધિરાનીઓની મુકતી—ધિરાનીઓએ ૬૦૦ લગાયક ખારકસોનો એક ગંઝવર કાફલો

માધવીશીયા ખાતે ભેગા કાષિ હતા. પરંતુ તેઓના સરદારોને એવી ચીજ તો પેદા થઈ કે જે તેઓ શત્રુઓને હરાવવામાં નીષ્ફળ નીવડશે તો દરીયા ઉપરનો કાશુ ખોદીદાથી તેઓ માધવીટસ ફતેહ કરી શકશે નહીં અને તેથી તેઓ શાહાનશાહ દારય-વુશની ઇતરાજમાં આવી પડશે. તેથી તેઓએ ગંભીર વીચાર ચલાવી છેવટે એરી-સ્તાગોરાસની ઉચ્ચેરણીથી પોતાનું રાજ ખોદી ઇશનને આશરે ભરાઈ બેઠેલા આયોનીયાના રાજ્યોને બોલાવી મંગાવ્યા અને તેઓને પોતાના શાહાનશાહ તરફની તેઓની આસ્થા દેખાવવાની મંજૂરી તક નહીં ચુકવાને ભલામણ કીધી. તેઓએ તેઓ દરેકને પોતપોતાની પ્રજાઓને લાડી ખાતે ભેગા મંગેલા કાફલામાંથી છુટા પડવા માટે સમજાવવાની કોશીશ કરવાને આગ્રહ કીધો અને તેમ જે તેઓ કરે તો તેઓને તેઓના બળવા માટે માફી બક્ષવાનું વચન આપી તેઓ તરફની બળવા આગમ્યની ઇશનની વર્તણૂકમાં કશો ફેરફાર નહીં કરાતી અને તેઓના મંદોરો તથા ખાનગી ઘરોને આળી નહીં નાંખવાની પુર ખાત્રી આપવા જણાવ્યું. પરંતુ જે તેઓ ઇશનની તાબેદારી નહીં સ્વીકારે તો તેઓને ગુલામ બનાવી, તેઓના છોકરાઓને ખોળ (eunuchs) બનાવી તેઓની કુમારીકાઓને બેકત્રીયા ખાતે દેશનીકાલ કાઢવાની ધમકી આપવા તેઓએ જણાવ્યું.^૧

રાત્રી પડતા ઉપલા રાજ્યો પોતપોતાના શહેરોના રહેવાસીઓને જઈ મળ્યા અને તેઓએ તેમને બળવાખોરોને તજ જવા સમજાવ્યું. પરંતુ તેઓએ તે રાજ્ય-ઓનું પટ ક્યું નહીં કારણ કે દરેક રાજ્યના રહેવાસીઓને સમજાવવા માટે તે રાજ્યના માણ પદભરજી રાજાને મોકલ્યા હતા તેથી તે દરેક રાજ્ય એમ સમજ્યું કે ઇશનનીઓ તે એકલાં રાજ્યનેજ સઘળાં એકસાંખી રાજ્યોથી છુટું પાડવા મંજિ છે. અગરજે દરેક રાજ્યને એવી ખબર હતે કે જેમ તહેને તેમજ ખીજ રાજ્યોને પણ આવુંજ કહેણ મળ્યું છે તો જરૂર તેઓમાંના મ્હોટા ભાગે ઇશનનીઓની તાબે-દારી સ્વીકારે હોતે.

દુશ્મનોની બેદરકારી—હવે ઇથોનીયન રાજ્યોએ એક મતે પોતાના કાફલાની સરદારી ફ્રાકીયાના સરદાર દાયોનાઈસીયસ (Dionysius) ને સોંપી. દુશ્મનો અવાર-નવાર સલા કરી તેમાં ભાષણો મારફતે પોતાના લાવધયાઓને ઉચ્ચેરતા. દાયોનાઈસીયસ પોતાના નાવીકાને દરીયાઈ યુધ્ધ કળામાં પ્રવીણ બનાવવા તેઓ પાસે સખ્ત મહેનત કરાવવા લાગ્યા. સામટા વહાણોની હારબંધ ગોઠવેલી ટુક-ડીઓએ આગળ કેમ વધવું, હલ્લેમાં ફેરવનારાઓએ બરાબર હલ્લેમાં કેમ ગારવા અને શત્રુઓના બારકસોની હાર કેમ તોડવી તેની તેઓને તે તાલીમ આપવા

લાંચો. સહવારથી સાંજ પડે ત્યાં સુધી સઘળા નાવિકાને પોતાના હથીયાર સજ્જ રાખવા પડતા અને આખો વખત તેઓને ચાલુ સખ્ત મહેનત કરવી પડતી. આથી સાત દીવસ સજ્જરી પકડી આઠમે દીવસે તેઓએ ભેગા મળી એકસંપ કરી દાયોના-ધસ્તીયસને નાફરમાન નીવડી સ્થામેના કીનારા ઉપર જઈ તેઓ તંબુ નાખી પડ્યા.^૧ આવો મામલો જોઈ સામીયન બળવાખોરો રંજીદા થયા અને તેઓએ ધરિનીઓની માંગણી કથુલ રાખવાનો ઇરાદો કીધો.^૨

લાડીનું ખુનખાર દરીયાઈ યુધ્ધ—હવે ધરિની કાફલાએ બળવાખોરો ઉપર હુમલો કરવા માઈલીસીયા જોડ્યું અને તેઓ અને શત્રુઓ વચ્ચે એક ખુનખાર યુધ્ધ લાડી ખાતે થયું. લગ્નની શરૂઆતમાં મજબૂર સામીયનોએ સદ ચલાવી પોતાની જગા છોડી સામોસ તરફ હંકાર્યું અને તેઓના ફક્ત ૧૧ પારકસોજ છેવટ સુધી શત્રુઓને વફાદાર રહ્યા. આ સામીયનોની પાસેના લેસ્તીયન લોકોએ જંખારે તેઓને ન્હાસતા જોયા ત્યારે તેઓએ પણ તેમનો દાખલો પકડ્યો અને એજ રીતે આયોનીયન લોકોના મ્હોટા ભાગે પણ ન્હાસવા માંડ્યું.^૩

આ યુધ્ધમાં શત્રુઓ તરફથી સર્વેથી વધુ બળત્વારી તો કીયન લોકોએ દેખાવી. તેઓએ શત્રુઓને ૧૦૦ પારકસો પુરા પાડ્યા હતા. આ દરેક પારકસ ઉપર ૪૦ લડવધ્યા હતા. તેઓએ જોકે લગભગ સઘળા મીત્રો ન્હાસી ગયા તોપણ લડવાનું ચાલુજ રાખ્યું. તેઓએ વારંવાર ધરિની કાફલાની સફ તોડી નાંખી તેઓના ધણાં પારકસો કબજે કીધા. પરંતુ છેવટે પોતાના કાફલાના અર્ધાં ઉપર વહાણો ખોઈ તેઓએ પણ પોતાના વતન તરફ ન્હાસવા માંડ્યું.^૪ ન્હાસતા કીયનોની ધરિની કાફલાના એક ભાગે પુકં પકડી. આથી તેઓએ પોતાના પારકસોને માઈલીના કીનારા ઉપર તજ દઈ ધરિસસ તરફ તેઓ નાઠા, જ્યાંના લોકોએ તેમને કુટારા સમજીને કતલ કીધા.^૫ જ્યારે દુસ્મનોના નડિકાસેનાધીપતી દાયોનાધસ્તીયસે સઘળું આવી બનેલું જોયું ત્યારે તે પણ ધરિનીઓના કબજે કીધેલા ત્રણ પારકસો સાથે જીવ લઈ નાઠો.^૬

આયોનીયાના બળવાનો અંત—લાડીના જખરા યુધ્ધમાં જખરી જીત મેળવ્યા પછી ધરિનીઓએ જમીન ત્યા દરીયાને માર્ગે માઈલીસને ઘેરા ધાલી ફત્તેહ કીધું (ઈ. પુ. ૪૯૪) ત્યાર પછી ધરિની સપેહસાધાર હાર્પેંગસે બળવાખોર હીસ્તીયસને મલીનાની લગ્નમાં હરાવી કેદ પકડ્યો. આથી આયોનીયાના બળવાનો અંત આવ્યો.

૧ હીરોડોટસ ૬, ૧૨. ૨ હીરોડોટસ ૬, ૧૩. ૩ હીરોડોટસ ૬, ૧૪. ૪ તેજ ૬, ૧૫. ૫ તેજ ૬, ૧૬. ૬ તેજ ૬, ૧૭.

ધરિની કાફલાની જખરી હતો—હવે માઇલીટસ ખાતે સીયાળો ગુજરી બીજે વર્ષે એશીયા મહનરના કોસ્ટાથી થોડેક દુર આવેલા ગ્રીક બળવાખોર ટાપુ ઓને હતી લેવા ધરિની કાફલાએ પોતાની સમુદ્રયાત્રા શરૂ કરી. તહેજે વધુ સહેલાઈથી કીયોસ, લેસ્બોસ અને ટેનીડોસ (Tenedos) ના ટાપુઓ સર કરીયા.^૧

ધરિની કાફલો હવે આયોનીયાના ટાપુઓ છોડી હેલેસ્પોન્ટ તરફ આગળ વધ્યો અને હેલેસ્પોન્ટની ખાડીના કાલા કીનારા ઉપર ચુરોપના કોસ્ટા ઉપર આવેલા શહેરો સર કરવામાં શેકાયો. તહેજે કર્સોનીસના શહેરો, પેરીન્યસ, થરેસના કેટલાક કોલ્લા અને સીલીબ્રીયા (Selybria) ત્યાં આઈએન્શીયમના શહેરો ફતેહ કરીયા. છેલ્લા શહેરના રહેવાસીઓ તો ધરિની કાફલાનું નામ સમજતાજ ધાસ્તી ખાઈ કાળા સમુદ્રમાં આવેલા મેસીમ્બ્રીયા શહેર ખાતે ન્હાસી ગયા. ઉપલા શહેરો છતી લઈ તેમને બાળી નાંખ્યા. આઠ ધરિની કાફલાએ મેડોનીસસ ત્યાં આર્તાક (Artaca) ના શહેરો પહોં છતી લઈ બાળી નાંખ્યા. આ રીતે ધરિની કાફલાએ હેલેસ્પોન્ટ તરફના સઘળા શહેરો ફતેહ કરીયા.^૨

ત્યારે ધરિની કાફલો ટેનીડોસ ફતેહ કરવામાં શેકાયલો હતો ત્યારે કર્સોનીસના રાજા મીલ્ટાયડીઝે ધરિનીઓથી ધાસ્તી ખાઈ ત્રણ ડોળીવાળા પાંચ બારકસો સાથે એથન્સ ખાતે ન્હાસવા માંડ્યું. પરંતુ તહેને માર્ગમાંજ મીલાસ (Melas) ના અખાત ખાતે ધરિની કાફલો સ્કામો મળ્યો અને તે જોમ તેમ ચાર વહાણો સાથે છટકી જવા પામ્યો. તહેનું એક ઝાઝ ધરિનીઓના હાથમાં સપડ્યું. આ ઝાઝ ઉપર તહેનો વડો બેટો મેતીયોકસ (Metiochus) હતો તે ધરિનીઓના હાથમ કેદ પકડાયો. ૩

૧ હીરોડોટસ ૬, ૩૧. ૨ હીરોડોટસ ૬, ૩૩. ૩ હીરોડોટસ ૬, ૪૧.

પ્રકરણ ૭ મું.

—:૦:—

ધરાની કાફલાની ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈઓ.

—:૦:—

માર્દોનીયસની ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈ—એરીસ્તાગોરાસને મદદ આપવા માટે દ્વીડીયા ઉપર ચઢાઈ કરી એથીનીયનો અને ઈરીત્રીયનોએ તેનું પાયતખ્ત સાદીંસ આળી નાંખ્યું હતું એમ આપણે ૬ ઠા પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ. તેમની આ ચઢાઈનું વેર લેવા ઇ. પુ. ૪૯૨ માં શાહાનશાહ દારયવુશે પોતાના જમાઈ માર્દોનીયસ (Mardonius-મરદુનીય) ને એક મ્હોટા કાફલા અને સઘન્ય સહીત ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. ^૧

તોફાનથી થયેલો ધરાની કાફલાનો નાશ—સપેદસાલાર માર્દોનીયસ લશ્કર લઈ સુસાથી ઉપડ્યો અને સીલીશીયા (સીલીશીયા-Cilicia) ખાતે આવી તેહણે તે સઘન્યને પોતાના સરદારોની દેખરેખ હેઠળ હેલેસ્પોન્ટ ખાતે જઈ તેની રાહ જોવા ફરમાવ્યું. ત્યાર પછી એક આરકસ ઉપર સ્વાર થઈ તે પોતાના કાફલા સહીત ઈનારે ઈનારે આગળ વધી આયોનીયા આવી પહોંચ્યો. આયોનીયા ખાતે પુરતો ખંદોખસ્ત કરી તેહણે હેલેસ્પોન્ટ તરફ હંકાયું. હેલેસ્પોન્ટ ખાતે આવી ત્યાં બેગા થયેલા મ્હોટા સઘન્યને તેહણે પોતાના કાફલા મારફતે યુરોપ ખંડમાં ઉતાર્યું ^૨ અને પછી તે થરેસ, મેસીડન અને બીજા ગ્રીક શહેરોની ફતેહો કરવામાં રોકાયો.

ધરાની કાફલો હેલેસ્પોન્ટ છોડી થેસોસ તરફ આગળ વધ્યો અને તે ટાપુના થેસીયન લોકોને તેહણે છતી લીધા. થેસોસથી તે કાફલાએ યુરોપના કેસ્ટા તરફ હંકાયું અને દરીયાને કાંઠે કાંઠે થઈ તે એકેન્થસ જઈ પહોંચ્યો. એકેન્થસ ખાતેથી તે એથોસ (Athos) ના પર્વત આગળના ભુશલાકા તરફનો તોફાની દરીયો આગળગવા જતો હતો એટલામાં ઉતર તરફનો તોફાની પવન તેને નડ્યો જેના જંગલી જોર આગળ ધરાની નાવીકો કથું કરી શક્યા નહીં. એ તોફાનમાં લગભગ ૩૦૦ ધરાની આરકસો નાશ પામ્યા અને વીસ હજાર કરતાં વધુ માણસોનો જન ગયો. હીરોડોટસ કહે છે કે આ મ્હોટી પ્રાણહાતમાં કેટલાકોને દરીયાઈ રાક્ષસો ખાઈ ગયા, કેટલાકો ખડકો સાથે અથડી નાશ પામ્યા, બીજાઓ તરવાનું નહીં જાણવાથી ડુબી મુઝ્યા અને બાકીના સખ્ત ઠંડીને લીધે મરણ પામ્યા. ^૨

ઉપલી અણુધારેલી આકૃતથી સપેહસાલાર માર્દોનીયસે વધુ જીતે કરવાનું માંડી વાળ્યું અને તે પોતાના લશ્કર તથા બચવા પામેલા લગ્નયક આરક્સો સાથે એશીયા તરફ પાછો ફર્યો.^૧

ગ્રીસ ઉપરની ઈરાની કાફલાની બીજી ચઢાઈ—એથેસ ખાતે ઈરાની કાફલાનો નાશ થવાથી શાહાનશાહ દારયવુશે ગ્રીસને સજ્જ કરવાનો વીચાર માંડી વાળ્યો નહીં. પરંતુ ઇ. પુ. ૪૮૦ માં તેણે એથેન્સ અને ઈરીત્રીયા ઉપર બીજી ચઢાઈ મોકલાવી. આ ચઢાઈની સરદારી તેણે દાતીસ (Datis) નામના એક મીડીયન ઉમરાવ તથા પોતાના ભાઈ આર્તાફર્નીઝના બેટા આર્તાફર્નીઝને સોંપી. સીલીસીયામાં આવેલા એલીઅન (Aleian) નામના મેદાનમાં એક મોટું ઈરાની લશ્કર બેચું મળ્યું હતું ત્યાં જઈ તેઓએ લશ્કરની સરદારી લીધી. ત્યાંજ ઈરાનને તામેના જુદાં જુદાં કોસ્ટા ઉપર આવેલા રાજ્યોએ બેગો કાઢેલો ૬૦૦ ત્રણ ડેળીવાળા લગ્નયક આરક્સો (Triremes) નો એક કાફલો તથા થોડાંએને લઈ જવાના વહાણો તેઓને આવી મળ્યા. ઉપલા વહાણોમાં થોડાંએ ભરી, લશ્કરને કાફલાના આરક્સોમાં ચઢાવી, તેઓએ કોનારે કોનારે થઈ સીધા હેલેસ્પોન્ટ અને થરેસ તરફ નીકળી જવાને યદ્દે સામોસ આગળથી હાંકારી, ટાપુએ વચ્ચેથી થઈને ઇકારીયન (Icarian) સમુદ્રમંથી પસાર થવા માંડ્યું. હેલેસ્પોન્ટ તરફથી ઈરી-ત્રીયા તરફ નહીં જવામાં જેમ તેઓની મતલબ એથેસના બુચલાકા આગળના દરીયાથી દુર રહેવાની તેમ નેક્સસના ટાપુ પ્રથમ જીતી ત્યારપછી ઈરીત્રીયા ખાતે જવાની હતી.^૨

નેક્સસની ફતેહ—ઈકારીયન સમુદ્ર વટાવી ઈરાનીઓએ નેક્સસના ટાપુ આગળ લગર નાંખ્યું. નેક્સીયન લોકો ઈરાનીઓને જોતાજ પવિત્ર તરફ નાહા. તોપણ જેઓ તેઓના હાથમાં સપડયા તેઓને હેઠ કરી ઈરાનીઓએ તેમનું શહેર તથા મંદીરો બાળી નાખ્યા.^૩ નેક્સસ ફતેહ કરી ઈરાનીઓ બીજા ટાપુએ ફતેહ કરવામાં રોકાયા. એ પછી પોતાના કાફલાને દીલોસ (Delos) ના ટાપુની સ્થાને આવેલા રીનીઆ (Rhenea) ખાતે બેગા મળવાનો હેતુમ આપી થોડાંક આરક્સો સાથે દાતીસે દીલોસ ઉપર હુમલો કર્યો અને વગર લગ્નયકો દેલીયન લોકોને તામે કરો આથોનીયન તથા ઇયોલીયન કેદીઓને સાથે લઈ તેણે ઈરીત્રીયા તરફ હાંકાવ્યું.^૪

૧ હીરોડોટસ ૬, ૪૫. ૨ હીરોડોટસ ૬, ૯૫. ૩ તેજ ૬, ૬૬.

૪ હીરોડોટસ ૬, ૯૬-૯૮.

ધરીત્રીયાનો નાશ—રસ્તામાં મળતા સઘળાં શત્રુઓ છતી લઈ ઉપર ધરીની કાફલો પોતાના ધારેલા મુકામે આવી પહોંચ્યો. તેણે ટેમીની (Tamynæ), કીરી (Choeræ) અને ઇલ્લીયા (Ægilia) ના બારાઓમાં લંગર નાંખ્યું અને ત્યાંથી ધરીનીઓએ પોતાના ઘોડાઓ ઉતારી આગળ વધ્યા માંડ્યું. ધરીત્રીયન શત્રુઓ ધરીનીઓને ભેઠ પોતાના કાફલામાં ભરાઈ બેઠા. આથી ધરીનીઓએ કાફલા ઉપર ઘેરા નાંખી સાત દીવસમાં તેને છતી લીધો. હવે કાફલો પડતાંજ ધરીનીઓ સાદીસને બાળી નાંખી ધરીનીઓને અપમાન કરવાનું ધરીત્રીયનોને ફળ અપાડવા શેકાઈ ગયા. તેઓએ શહેરના સવળા મંદીરો હુડી બાળી નાંખ્યા અને સઘળા રહેવાસીઓને કેદ પકડી પોતાના બારકસો ઉપર લઈ ગયા. ^૧

મેરેથોન (Marathon) ની જંગપ્રસીધ્ધ લડાઈ—હવે એથન્સ ઉપર સ્વારી કરવા ધરીનીઓએ એટીકા (Attica) ના કાસ્ટા ઉપર આવતા મેરેથોનના યોગાનમાં ઉતરવા માંડ્યું. એ મેદાનમાં ધરીનીઓ અને એથીનીયનો વચ્ચે એક જંગપ્રસીધ્ધ યુધ્ધ જમ્યું જેમાં ધરીનીઓની હાર થઈ અને ધરીની કાફલાના સાત બારકસો શત્રુઓના હાથમાં ગયા. ^૨

મેરેથોનની લડાઈ પછી ધરીની કાફલાએ ધરીત્રીયા ખાતેના કેદાઓને સાથે લઈ એથન્સ ઉપર ચઢાઈ કરવાના દરાદાયી સુનીયમ (Sunium) ની બુશીર આગળથી વગાણુ લઈ તે તરફ દેડ્યા. ^૩ પરંતુ એથન્સને ખ્યાલ ભરેલી હાલતમાં ભેઠ ધરીનીઓએ પોતાનો વીચાર ફેરવ્યો અને થોડો વખત એથન્સના બારાફાલેરમ (Phalerum) ખાતે થોભી તેઓએ એથીયા તરફનો રસ્તો લીધો. એ રોતે ભેકે ધરીની કાફલાએ ધરીત્રીયા ઉપર પુરેપુરું વર લીધું તોપણ એથન્સ છટકી જવા પામ્યું.

મેરેથોનના યુધ્ધનો હેવાલ હીરોડોટસ ઉપરાંત કેનસિયસ નીપોસ, વેક્સરીયસ મેક્સીમસ, પ્લેટો, થીયુસીડાઈડીઝ, જસ્ટીન, એનોફેન, વીગેરે અંથકારો આપી ગયા છે.

૧ હીરોડોટસ ૬, ૧૦૦-૧૦૧. ૨ તેજ ૩, ૧૧૫. ૩ તેજ ૬, ૧૧૫.

પ્રકરણ ૮ મુ.

—:૦:—

મહાત્મા જર્જીસીસની ઓસ ઉપર ચર્ચા.

—:૦:—

ઓસ ઉપરની ત્રીજી ચર્ચા માટે મહાભારત તપ્યારીઓ—૪૦ પુ. ૪૮૫ માં મહાત્મા દારયવુશ મરણ પામ્યો અને તેની ગાદી ઉપર તેનો બેટો મહાત્મા ક્ષયાશાં (જર્જીસીસ—Xerxes) આવી બેઠો. તખ્તે આવ્યા બાદ જર્જીસીસે ઈજિપ્તનો બળવો બેસાડી દીધો^૧ અને પછી એથીનીયન શત્રુઓ ઉપર ચઢાઈ કરવા તેણે મહાભારત તપ્યારીઓ કરવા માંડી. તેણે પોતાની બેસુમાર રાખવો ઉપર એ ચઢાઈ માટે લશ્કરો પુરા પાડ્યા, વહાણોનો કાફલો ઉભો કરવા, ઘોડાઓ જમા કરવા, ઘોડાઓ તથા ખાંધખોરાકી લઈ જવા ઝાઝો બાંધવા અને પુસો નાંખવા માટે આરકસો મોકલી આપવા ફર્માન મોકલ્યું.^૨

એથોસની નેહેર—ત્રણી માર્ડોનીયસની ચઢાઈ દરમિયાન એથોસના પર્વત આગળના દરીયા તરફ દરીયાઈ તોફાનથી ધ્રુવની કાફલો નાશ પામ્યો હતો તેટલા માટે તે કાફલાની સલામતીને ખાતર મહાત્મા જર્જીસીસે તે પર્વતની તળેટી આગળ સાની (Sane) નામના કસ્યામાં આવેલી સપાટ જમીન ખોદી કાઢી એક નેહેર બંધાવી. આ નેહેર ૧૫ માઇલ લાંબી અને બે આરકસો તેમાંથી આમનસામન સહેલાઈથી પસાર થઈ શકે એટલી પોહોળી હતી. આ નેહેર બાંધવામાં ઘણી પ્રજાઓએ ભાગ લીધો હતો અને એ પ્રજાઓને વારાફરતી એથોસ ખાતે લઈ જવા માટે એક કાફલો કર્સોનીસમાં આવેલા ઈલીડિસ (Elæus) ના બારામાં પડી રહ્યો હતો.^૩

હેલેસ્પોન્ટ ઉપરનો વહાણોનો પુલ—એજ મુળ્ય પોતાનું સંઘન્ય સલામતી સાથે હેલેસ્પોન્ટની ખાડી વટાવી જાય તેટલા માટે મહાત્મા જર્જીસીસે હેલેસ્પોન્ટ ઉપર આરકસોનો પુલ નંખાવ્યો. આ પુલ માટે સઘળા મળીને ૬૭૪ આરકસો બંધાવવા પડ્યા.

સમુદ્રને અપહણ થયેલી બેટો—ચાર વર્ષ પછી સઘળા તપ્યારીઓ પુરી થયે મહાત્મા જર્જીસીસ હેલેસ્પોન્ટ ખાતે આવી પહોંચ્યો (૪૦ પુ. ૪૮૧). એ વખતે હેલેસ્પોન્ટ ખાતે એક ગંજવર દરીયાઈ કાફલો બેગો મળ્યો હતો. હીરોડોસ લખે છે કે એખીડાસ

ખાતે એક ખાસ બનાવેલા સફેદ આરસપહાણના તખ્ત ઉપર બેસી મહાત્મા જર્કસીસે પોતાના લશ્કર ત્યાં કાફલાનો દેખાવ બોલ્યો. વળી એ વખતે ત્હેની મરજીથી ધરની કાફલો સર્વથી વધુ ઝડપે વહાણ હંકારવાની હરીફાઈમાં ઉતર્યો જેમાં સાઈડન (Sidon) ના ફીનીશીયન નારીકો પહેલા આવ્યા.^૧ બીજો દીવસે આફતાબ નીકળતાજ તે પેદા કરનારની અંદગી કરી શાહાનશાહ જર્કસીસે સમુદ્રને સોનેરી બોલો અને ધરની તરફ તરફ અર્પણ કીધી.^૨ ત્યાર પછી તે નામદાર પોતાની મંજૂર ફોજ સાથે પુલ વટાવી મુરોષ ખંડમાં દાખલ થયો.

દોરીસ્કસ ખાતે ધરની કાફલાની તપાસ—પુલ વટાવી જમીનને માંગે આગળ વધી મહાત્મા જર્કસીસે દોરીસ્કસ (Doriscus) ખાતે જઈ ચોંચ્યો. ધરની કાફલો પાણી હેલેસ્પોન્ટના મુખ તરફ આગળ વધી કીનારે કીનારે થઈ પશ્ચીમ દીશાએ હંકારી સાર્પેડોન (Sarpadon) ની બુધીર ખાતે જર્કસીસના હુકમ મુજબ જઈ પહોંચ્યો.^૩ દોરીસ્કસ ખાતેથી ત્યાર પછી પોતાના શાહાનશાહના ફર્માન મુજબ ધરનીઓ પોતાના કાફલાને સમારકામને માટે સાલ (Sale) અને એનીના શહેરોથી તે છેક સીરીઝમ (Serrheum) ના બુલકાકાના કીનારા ઉપર લઈ ગયા.^૪

દોરીસ્કસ ખાતે મહાત્મા જર્કસીસે પોતાના લશ્કર ત્યાં કાફલાની તપાસ (Review-રીવ્યુ) લીધી. એ તપાસને માટે સમારકામ પુરૂ થયા બાદ ધરની કાફલાને સમુદ્ર કીનારાથી લગભગ ૪૦૦ ફીટ દુર લઈ જઈ એક જ સીંધી હારમાં ગોઠવવામાં આવ્યો. તે કાફલાના આરકસોની નાગો (વહાણોનો આગલો ભાગ) કીનારા તરફ રાખવામાં આવી હતી. વહાણોનાં તુલકો ઉપર ધરની કાફલાના આરકસો ઉપરના લડવઘયાઓ ગળે કે લગાઈને માટે તદ્દપાર થયા હોય તેમ સમજાવા લાગ્યો. સઘ દમામથી ખંડા ઉભા હતા. મહાત્મા જર્કસીસે એક સાઈડોનીયન હોડીમાં સ્વાર થઈ એક સોનેરી આસ્માનગીરી હેઠળ બેઠક લઈ તે કાફલાની તપાસ લેવા નીકળ્યો અને તે આરકસો અને કીનારા વચ્ચેની ખુલ્લી જગ્યામાંથી હોડીમાં પસાર થઈ તે નામદાર પોતાના કાફલાની તપાસ લઈ દરેક વાતથી વાકેફ થયો.^૫

ધરની કાફલાના આરકસોની સંખ્યા—દોરીસ્કસ ખાતે જે વખતે ધરની કાફલાની તપાસ આવી તે વેળા સઘના મળીને ત્રણ ડોળીયાળા ૧૨૮૭ લડાયક આરકસો ભેગા મળ્યા હતા.^૬ વળી એ લડાયક આરકસો ઉપરાંત આધખોરાકો,

૧ હીરોડોટસ ૭,૪૪. ૨ તેજ ૭,૫૪. ૩ તેજ ૭,૫૮. ૪ તેજ ૭,૫૬. ૫ તેજ ૭,૧૦૦.

૬ હીરોડોટસ ૭,૮૬.

લડાઈની સામગ્રી અને લોહીઓ વીગેરે લઈ જવા માટે ખીબ ૩૦૦૦ ન્હાનાં ગરુડો આધારમાં આવ્યા હતા. આ સવળા બારકસો ઉપરના ખજારીઓ તથા લડાઈવાળાઓની સંખ્યા ૫,૧૭,૬૧૦ જેટલી થવા જતી હતી. દરેક ત્રણ ડેળીવાળા લડાઈક બરકસ ઉપર ૨૦૦ લડી શકે એવા નારીકા અને ૩૦ ધીની, મીડ, અથવા સેકા લડાઈવાળા અને દરેક માલ લઈ જવાના ન્હાના વહાણ ઉપર ૮૦ ખારવાઓ ગણના ઉપરની સંખ્યા જેટલો સરવાળો થાય છે. પરંતુ હીરોડોટસની એ ગણતરી ઉપર હાલના તવારીખ નવેશે શક લઈ જાય છે. આ કાકલામાં નીચલી પ્રત્યક્ષોએ નીચે મુજબ પોતાના બારકસો મોકલી આપ્યા હતા:—

ફીનીશીયન નાવીકો—ફીનીશીયનો અને પાર્સેતાઈનના સીરીયનોએ પોતાના ૩૦૦ બારકસો મોકલી આપ્યા હતા. એ બારકસો ઉપરના નારીકાએ પોતાને માથે લગભગ ઓક લોકોની કાલાહના જેવીજ બનાવેલી ટોપ પહેરી હતી અને તેઓના શરીરોની આસપાસ શણના બનાવેલા છાતીના કવચો હતા. તેઓ પાસે હથિયારોમાં વગર કોરતી ઢાંસો અને બરછીઓ હતી.^૧

ઈજીપ્શીયન વહાણવડીઓ—મીસરે ૨૦૦ વહાણો પુરા પાડ્યા હતા. મીસરી વહાણવડીઓએ કદલી કાંધેલી કાલાહો માથે મેળી હતી. તેઓના હથિયારોમાં અસાધારણ કદની કોરણવાળી અંતરંગોળ ઢાંસો, દરીયાઈ યુધ્ધમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવા ભાલા અને શક્ત્રુની કદની કસ્ટીઓ હતી. તેઓમાંના મોટા ભાગે છાતીના કવચો પહેર્યા હતા અને તેઓ સવળા પાસે પહોળી વાંકી તલવારો હતી.^૨

સાઈપ્રીયન સમુદ્ર ગામીઓ—સાઈપ્રીયનોએ ૧૫૦ ઝાઝો મોકલ્યા હતા. તેઓના રાગ્લોને માથે પાગડીઓ અને લોકોના અંગમાં સંધારણ પહેરણો હતા. ખીજ દરેક રીતે તેઓને પેશાક ઓકાને મળતો આવતો હતો.^૩

સીલીશીયન સફરીઓ—સીલીશીયનોએ ૧૦૦ બારકસો પુરા પાડ્યા હતા તેઓએ પોતાને માથે પોતાના દેશની શીરઆણો ઝંળા હતી અને તેઓ પાસે ઢાંસોને બદલે કાચા સોહોર્યા વગરના ચામડાની હલકી ન્હાની ઢાંસો હતી. તેઓએ ઉનનું પહેરણ પહેર્યું હતું અને તેઓ દરેક જણ પાસે બખ્ખે બરછીઓ હતી. વળી મીસરીઓના જેવીજ વાંકી તલવારો તેઓ સાથે લાવ્યા હતા.^૪

પાર્સીલીયન અને લીશીયન નાવીકો—પાર્સીલીયનોએ ૩૦ વહાણો રવાના કર્યા હતા. તેઓના નાવીકોએ ઓકોના જેવાજ હથિયારો સળ્યા હતા.^૫

હીશીયનોએ ૫૦ આરકસો ઉભા કીધા હતા. તેઓના ખારવાઓએ પગના અને છાતીના કવચો પહેર્યા હતા. તેઓ પાસે હથીયારોમાં કોર્નલ (Cornal) ના લાકડાના કામઠા, પીઠાં વગરના ખરના તીરો અને ન્હાના ભાલાઓ હતા. તેઓનું બહારનું પહેરણ બકરાના ચામડામાંથી બનાવેલું હતું અને તે તેઓના ખભામાંથી લટકતું હતું. તેઓના માથા ઉપર પીઠાંથી શણગારેલી ટોપીઓ હતી. તેઓ પાસે ઉપલા હથીયારો ઉપરાંત ખંજરો અને ટુંકી વાંકી સમશેરો પણ હતી.^૧

હોરીયન, કારીયન અને આથોનીયન ગ્રીક વહાણવટીઓ—એશીયા ખડના હોરીયનોએ ૩૦ વહાણો ભેગાં કીધા હતા. તેઓના હથીયારો ગ્રીકોના જેવાજ હતા.^૨

કારીયનોએ ૭૦ આરકસો મોકલ્યા હતા. તેઓ પાસે ગ્રીકોના જેવા હથીયારો ઉપરાંત ખંજરો અને ટુંકી વાંકી તલવારો પણ હતી.^૩

આથોનીયનોએ ૧૦૦ વહાણો પુરા પાડ્યા હતા. તેઓનો પોશાક તથા શસ્ત્રો ગ્રીકોના જેવાજ હતા.^૪

ભુમધ્ય સમુદ્રના ટાપુઓનો ફાળો—ધ્રિનને તાબેના ટાપુઓના રહેવાસીઓએ ૧૭ વહાણોનો ફાળો આપ્યો હતો. ઇયોલીયન લોકોએ ૬૦ આરકસો અને કાળા સમુદ્ર તરફના હેલેસ્પોન્ટીયન લોકોએ ૧૦૦ ઝાઝો મોકલ્યા હતા. તેઓ સઘળાઓના શસ્ત્રો ગ્રીકોના જેવાજ હતા.^૫

ધ્રિની કાફલાના મુખ્ય અમલદારો—ધ્રિની કાફલાના દરેક આરકસ ઉપર તે આરકસના સ્વદેશી ખલારીઓ ઉપરાંત પાર્સી, મીડીયન કે સક લગ્નધર્મીઓની એક ન્હાની ટુકડી પણ રાખવામાં આવી હતી. દરેક પ્રજાએ મોકલેલા વહાણોની સરદારી તેજ પ્રજાના પ્રતીનિધીઓના હાથમાં હતી.^૬ પરંતુ આખા કાફલાની સરદારી તો ધ્રિની નઉકા સેનાધીપતીઓના હાથમાંજ હતી. સઘળા ઈજીપ્શીયન આરકસોના કાફલા ઉપર શાહાનશાહ દારયવુશના બેટા એક્ષમનીઝ (Achaemenes—હખામનીશ) ને નીમરમાં આવ્યો હતો. આથોનીયા તથા કારીયાનો કાફલો દારયવુશના બીજા બેટા આરિઅગ્નીઝ (Ariabignes) ની સરદારી તળે હતો. જ્યારે બાકીના સઘળા આરકસોની મુખ્ય સરદારી અસ્પાથીનીઝ (Aspathines) ના પુત્ર પ્રેક્ષાસ્પીઝ (Prexaspes) અને મગ્યાતીઝના બેટા મગ્યાજસના હાથમાં હતી.^૭

૧ હીરોડોટસ ૭,૬૨. ૨ તેજ ૭,૬૩. ૩ તેજ ૭,૬૪. ૪ તેજ ૭,૬૫. ૫ હીરો-
ડોટસ ૭,૬૬. ૬ તેજ ૭,૬૭.

ધરિની કાફલાના ઉતરતી પંકતીના અમલદારો—ઉપલા મુખ્ય અમલદારો ઉપરાંત ખીજ નીચલા ઉતરતી પંકતીના સરદારોની ટીપ પણ હીરોડોટસ આપી ગય છે:—

એનીસસનો બેટા ટેરામ્નીસટસ—સાષ્ઠાનીયનોનો સરદાર, દીરીયનોનો વડે, સીરામનો પુત્ર માપેન, એરેડીયનોનો સરદાર એગ્યાલનો ઝાકરો મર્યાલ, સીલીયાનો રાજ્ય આરોમેડાનનો બેટા સાયેનીસીસ, લીલીયનોનો વડીલ સીકાસનો પુત્ર કાઇઅરનીસ્કસ, સાષ્ઠપ્રીયનોના સરદારો—કર્સીસનો બેટા ગોર્ગસ અને દીમાગોરાસનો પુત્ર દીમોનાલ, કારીયનોના હાકેમો—દીમ્નીઝનો પુત્ર હીસ્તીયસ, સેલ્ડા મસનો પુત્ર પાઇઝીઝ અને કેન્ડોલીઝનો બેટા દામાસીથીમસ, ત્યા હેલીક્રનાંસસની રાણી આર્તામીસીયા.^૧

ધરિની કાફલાની થર્મા તરફ કુચ—દારીસ્કસ ખાતેથી લંગર ઉપાડી લેવેથી ધરિની કાફલાએ એકેન્થસ તરફ હાંકાયું. માર્ગમાં કીનારા ઉપર વસનારી પ્રજાઓને તે કાફલામાં બેઠવાની ધરિનીઓએ ફરજ પાડી. એકેન્થસ ખાતેથી મહાત્મા જર્કસીસે પોતાના કાફલાને થર્માના અખાતમાં જઈ થેલવાનું ફરમાન બહાર પાડ્યું.^૨ આથી ધરિની કાફલાએ જર્કસીસને ઊડી આગળ વધવા માંડ્યું અને એથેસની નેહર પસાર કરી માર્ગમાં મળતા એસા (Assa), પીલોરસ (Pilorus), સીન્ગસ (Singus), અને સાર્ટા (Sarta) ના શહેરો ખાતેની ટુકડીઓને સાથે લઈ, એમ્પેલસ (Ampelus) ની બુશીર તે-ટોરોનીઅન લોકો (Toronæan) ના બુશલાકા આગળથી વળાણ લઈ, સીથોનીયા (Sithonia) ના કોરટા ઉપર આવેલા ટોરોની (Torone), ગાલીપ્સસ (Galepsus), સર્મીલા (Sermyla), મેકીયર્ના (Mecyberna), અને ઓલિન્થસ (Olynthus) ના કીક શહેરો પાસેથી માથુસો અને ખારકસોની મદદ મેળવી તે કેનાસ્ટ્રોયમ (Canastræum) ની બુશીર આગળ આવી પહોંચ્યો.^૩ ત્યાર પછી પાલીની (Pallene) બુશલાકાના પોટીડી (Potidæa), એફીતીસ (Aphytis), નીઆપોલીસ (Neapolis), ઈગા (Æga-ઇગ), થીરામ્બસ (Theramhus), કીયોની (Scione), મન્દી (Mende) અને સાની (Sane) ના શહેરો ત્યા થર્માના અખાત, ઉપર આવેલા લીપાક્સસ (Lipaxus), કોમ્બ્રાઇઆ (Combreia), લીસી (Lisæ), ગીગોનસ (Gigonus), કામ્પસા (Campsa), મીલા (Smila) અને ઈનીઆ (Ænea)

ના શહેરો એક પછી એક ઇરાની કાફલો પસાર કરતો ગયો. તે શહેરોએ પણ માણસો અને વહાણો ઇરાની કાફલામાં ભરતી કરવા મોકલી આપ્યા. ઇનીઆનુ છેલ્લું શહેર પસાર કર્યા બાદ ઇરાની કાફલાએ મીગ્દોનીયા તરફ થઈના અખાતમાં ત્યાં એક્ષીયસ (Axius) નદી ઉપર આવેલા સીન્દસ (Sindus) અને કાલેસ્ટ્રા (Calestra) ના જંદેરા ખાતે આવી લંગર નાંખ્યું અને ત્યાં શાહ-શાહ જર્કસીસની તે રાહ જોતો થોભ્યો.^૧ તે રાજકર્તા દોરીસ્કસ ખાતેથી ઉપડી માર્ગમાં મળતી તમામ પ્રજાઓને ફત્તેહ કરતો થઈ ખાતે આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં ઇરાની લશ્કરે પણ અવલૂી નાંખી.

પેનીડસ નદીના મુખની તપાસ—થઈ ખાતેથી એક સામ્રાટનીયન ખારકસ ઉપર સ્વાર થઈ, ઓસીમ્પસ અને ઓસા (Ossa) ના પર્વતોની વચ્ચેમાં આવેલા એક સાંકડા માર્ગમાંથી વહેતી પેનીડસ (Peneus) નદીના મુખની તપાસ કરવા પોતાના કાફલાને થઈ ખાતેજ થોભવાનો હોકમ આપી મહાત્મા જર્કસીસે તે તરફ હંકાર્યું^૨ અને ત્યાં પુરતી તપાસ ચલાવ્યા પછી તે થઈ તરફ પાછો ફર્યો.^૩

૧ હીરોડોટસ ૭, ૧૨૩-૧૨૪. ૨ તેજ ૭, ૧૨૮. ૩ તેજ ૭, ૧૩૦.

પ્રકરણ ૯ મું.

આટીંમીશીયમના દરીયાઈ મુખો.

ગ્રીકો સાથની પહેલી દરીયાઈ ઝપાઝપી.—જે વખતે ઇરાની કાફલો તથા સૈન્ય થમાં ખાતે હતા તે વખતે ગ્રીક શત્રુઓએ ઇરાનીઓને પાના દેશમાં દાખલ થતા અટકાવવા માટે એક લશ્કર થમોપીદીની પાસેના બચાવ કરવા અને એક કાફલો આટીંમીશીયમના બારામાં મોકલી આપ્યો.^૧ આ આટીંમીશીયમનું બારું યુબીઆ (Euboea) ના કોસ્ટા ઉપર આવેલું હતું અને ત્યાં જવા માટે મેગીસીયાના કીનારા અને કીયાથસ (Sciathus) ના ન્હાના ટાપુ વચ્ચે આવેલી સાંકડી ખાડી ઇરાની કાફલાને વટાવવાની હતી.^૨

હવેથી ઇરાની કાફલાએ થમાંનો અખાન છોડી આગળ વધવા માંડ્યું. એ કાફલાના ઘણીજ ઝાતી ચાલના ૧૦ બારકસોએ પ્રથમ કીયાથસ તરફ હંકાયું. ત્યાં તેઓને ઇરાની કાફલાની હિંમતવાન તપાસના નીકળેલા શત્રુઓના ત્રણ લડાયક વહાણો રહામે મળ્યા. આ ત્રણ બારકસોમાંનું એક એથન્સનું, બીજું ત્રીઝન (Troezen) નું અને ત્રીજું ઇજિનાનું હતું. તેઓએ ઇરાની બારકસોને જોતાજ ન્હામવા માંડ્યું.^૩ પરંતુ ઇરાનીઓએ તેઓની પુક પકડી. તેઓના હાથમાં પ્રથમ ત્રીજીનીયન બારકસ સપાથું જે ઉપરના સર્પથી બુગસુરન લાવેલા હીઓ (Leo) નો તેઓએ સગનને માટે જીવ લધો.^૪ ત્યાર પછી ઇજિનાનું વહાણ પકડાયું જે ઉપરના સર્પના ખત્રામીઓને તેઓએ યુદ્ધમાં બનાવ્યા. પરંતુ એ ખત્રાસીઓમાંનો એક પીથીઝ (Pythes) ઘણી બળતવારીથી તેઓ રહામે જીત્યો હતો તેથી તેઓએ હૃદને ધક્કું માનઅકામ આપ્યું.^૫ એથીનીયનો તો પાનાના ઝાઝને પીનીડિસ નદીના મુખ આગળ મેલી ન્હાસી ગયા, આથી ઇરાનીઓએ તે બારકસ પણ કબજે કર્યું.^૬

ઉપથી ઝપાઝપી પછી ઉપજા ઇરાનીઓના ૧૦ બારકસોમાંથી ત્રણ ઝાંઝોએ આગળ વધી કીયાથસ અને મેગીસીયા વચ્ચે આવેલી ખાડીમાં પાંચી ત્રણ છુપા-યલા ખત્રાની ઉપર ઇરાની કાફલાને ચેતવણી આપતા એક પચ્છરનો સ્તંભ ઉભો ઠાધો^૭ અને ત્યાર પછી તેઓ સર્પના ઇરાની કાફલાને પાછા જઈ મળ્યા.

૧ હીરોડોટસ ૭,૧૭૫. ૨ તેજ ૭,૧૭૬. ૩ તેજ ૭,૧૭૬, ૪ તેજ ૭,૧૮૦. ૫ તેજ ૭,૧૮૧. ૬ તેજ ૭,૧૮૨. ૭ તેજ ૭,૧૮૩.

મેગ્નીસીયાના કાંઠા ઉપર થયેલું દરીયાઈ તોફાન—ઉપલી ઝપાઝપીની ખખર સમજતાજ ઝીક કાફલો ધાસ્તીમાં પડ્યો અને યુમીઆના પહાડો ઉપર ચોગાક આતમીદારો રાખી તે આસ્તીસ (Chalsis) તરફ ન્હારી ગયા.

થમાં હોડ્યા પછી એક દીવસની ચાલું સફર કરી ધરિની કાફલો મેગ્નીસીયામાં આવેલા સીપીયાસ (Sepias) ના આરામાં આવી પહોંચ્યો.^૧ અને તેણે સીપીયાસના ભુશલાકા અને કાસ્થેનીઆ (Casthancea) ના શહેરની વચ્ચે આવેલા સમુદ્ર કીનારા ઉપર પોતાના આરકસોની પહેલી હાર ચઢાવી દીધી. પરંતુ તે કાંઠા બહો પહોંચો નથી હોવાથી બાકીના આરકસોની આઠ હારો તો પાશ્વીમાંજ લંગરો નાંખી પડી રહી. ધરિની ફેરે રાત તો સફીસલામત પસાર કીધી. પરંતુ બીજે દીવસે પ્રમાણ થનાજ શાંત અને સ્થિર સમુદ્રની જગા એક તોફાની દરીયાએ લીધી. એક જગડું તોફાન ઉઠ્યું થયું અને હિસેસ્પોનીયાસ નામના જંગલો ગ્લેરવાળા તોફાની પવને પુર્વ તરફથી ઝુંકવા માંડ્યું. તેની સ્લામે ધરિનીઓ નાચાર થઈ ગયા. જેઓ એ તોફાનથી વાકેફ હતા તેઓ તો પોતાના આરકસોને કીનારા ઉપર લઈ જઈ બચી ગયા. પરંતુ બીજાઓ તો તોફાનથી કોરાડા ઉપર ઘસડાઈ જઈ, પેલીયોનના (Pelion) પર્વતની તળેટી આગળના ત્યા સીપીયાસના ભુશલાકા ત્યા મીલીથીઆ અને કાસ્થેનીઆના શહેરોના કીનારા ઉપર અથડાઈ ઝીકાઈ નાશ પામ્યા.^૨ ત્રણ દીવસ સુધી તે તોફાન નરમ પડ્યું નહીં. એ તોફાનમાં ધરિની કાફલાના કમીમાં કમતી ૪૦૦ મોટા લાવક આરકસો^૩ અને બીજાં એસુમાર મજબાઓ અને વેપારી વહાણો નાશ પામ્યા.^૪

ધરિનીઓના ૧૫ આરકસોનો યુરો ફેજ—મેગ્નીસીયાના કીનારા ઉપરના દરીયાઈ તોફાનથી ધરિની કાફલાને થયેલા હારે નુકશાનની ખખર સુમીઆના પહાડો ઉપરના આતમીદારોએ ઝીક કાફલાને પહોંચાડી. આથી તે કાફલાના પગમાં પાણું ગ્લેર આવ્યું અને તેણે ફરીથી આર્મીમીશીયમના આરામાં આવી લંગર નાંખ્યું.^૫

ઉપરું તોફાન નરમ પડતાજ ધરિની કાફલાએ પોતાના આરકસો પાશ્વીમાં ઉતારી સ્લામે કીનારેના ઝીક કોરાડા તરફ હંકાયું^૬ અને મેગ્નીસીયાની ભુશીરની આસપાસ થઈ પેગાસી (Pagasæ) ના અખાત તરફ હંકારી ધરિનીઓએ એરીડીના (Aphetæ) અખાતમાં લંગર નાંખ્યું.^૬

કહે છે કે એરીડી તરફની કુચ દરમીયાન ધરિની કાફલાના ૧૫ આરકસો છેક પાછળ પડી ગયા. આ આરકસો આર્મીમીશીયમ ખાતેના ઝીક કાફલાને ભુશમાં

૧ હીરોડોટસ ૭,૧૮૩. ૨ તેજ ૭,૧૮૬. ૩ તેજ ૭,૧૯૦. ૪ તેજ ૭,૧૯૧
૫ તેજ ૭,૧૯૨. ૬ હીરોડોટસ ૭,૧૯૩.

ધરિની કાફલો સમગ્ર તે તરફ હંકારી ગયા. ઓક બારકસો તેઓની બુલ પામી ગયા અને તેઓએ આગળ વધી તેઓને કેટ પકડ્યા. આ બારકસો ઉપર ઈઆન્ની-સમાં આવેલા કાઠમી શહેરનો હાકમ સેન્ડોકીઝ (Sandoces) ^૧, કારીયામાં આવેલા એન્નામાન્દા શહેરનો રાજા એરિદાવીઝ, પારીયન સરદાર પેન્થીલસ, વીગેરે પણ હતા. ઓક શત્રુઓએ સધળા ધરિની કેદીઓથી ધરિની કાફલાની સધળા આતમી મેળવી તેઓને કેદોન્નની સયોમી બુમી તરફ મોકલી આપ્યા. ^૨

ઓક કાફલાની નહાસલાખ—આટીમીશીયમ ખાતે મેળા મળેલા કાફલામાં એથીનીયનોના ૧૨૭, કેરોન્થીયનોના ૪૦, મેનારોયનોના ૨૦, વ્યાલ્સીડીયનોના ૨૦, ઇન્જીનિટનોના ૧૮, સીકાથોનીયનોના ૧૨, લેસીડીમોનીયનોના ૧૦, ઇપીદો-રીયનોના ૮, ઇરિત્રીયનોના ૭, ત્રીઝીનીયનોના ૫, સ્તીરીયનોના ૪, અને કીઅનો (Ceans) ના ૪ તથા લોકીયનોના ૭૩ મળી ૨૮૦ લગપક બારકસો હતા. ^૪ આ કાફલાની સરદારી મુરીઆન્ડીઝ (Eurybiades) નામના સ્પાર્ટનના લાયમાં હતી.

આટીમીશીયમ ખાતે જો કે ઓક કાફલાએ પાછા ફરવાની હિમ્મત કાઢી તો પણ જ્યાં એરિદાવી અખાતમાં પડેલા ધરિની કાફલાનું બળ ત્રેને જોયું ત્યારે શત્રુઓએ પાછી પોતાની હિમ્મત ખાત દીધી અને આટીમીશીયમ એન્ડી નહાસવાની વેતજો કરવા માંડી. ^૫ આ બબર સાંમળી મુખીઆના ટાપુના રે-વાસીઓ ગમરાનમાં પડ્યા. તેઓએ મુરીઆન્ડીઝને વીનતી કાઢી કે જ્યારે ઓક કાફલો આટીમીશીયમ છોડી જશે ત્યારે તેઓ આત્રા વીનાના થઈ પડશે માટે તેઓ જ્યાં સુધી પોતાના છોકરાં ઇમાઓને કાઢી સલામતી ભરી જગા ઉપર લઈ જાય ત્યાં સુધી ઓક કાફલાએ થોભી જતું. પરંતુ મુરીઆન્ડીઝને એટલો બધો ગભરાટ છુટ્યો હતો કે ત્રેજો તેમ કરવાની સાફ ના પાડી. આથી તેઓએ શત્રુઓના કાફલામાંના એથીનીયન બારકસોના સરદાર થેમીસ્ટોકીઝને લાંચ આપી હેતી મારફતે તે કાફલાને થોડાક દિવસ થોડા રાખ્યો. ^૬

બીજા તોફાનમાં નાશ પામેલા ૨૦૦ ધરિની બારકસો—જ્યાં ધરિની કાફલો એરિદાવી ખાતે આવી પહોંચ્યો ત્યાં ત્રેજો આટીમીશીયમ ખાતેના ઓક કાફલાની ન્હાની સંખ્યા જોઈ હેને ઘેરી લઈ હેને નાશ કરવાને ઇન્દો કાઢ્યા. ^૭ આથી તેઓએ શત્રુઓ રહામે એકઠમ ધસી નંડી જતા ૨૦૦ બારકસોના એક કાફલો—કીપાથોસના ટાપુની આગળથી છુપાણ પસાર થઈ, કાફાલેસ (Caphareus) અને ઝીરીસ્ટસ (Gercestus) ના મુખીઆની અગ્નેયી

૧ હીરોડોટસ ૭, ૧૧૪. ૨ તેજ ૭, ૧૧૫. ૩ તેજ ૮, ૧. ૪ તેજ ૮, ૨. ૫ તેજ ૮, ૪. ૬ હીરોડોટસ ૮, ૫. ૭ તેજ ૮, ૧.

દીશાએ ત્યાં હેતી છેક દક્ષીણે આવેલા એ ભુશભાકાઓ વટાવી જઈ, ગુમીઆ અને
 ઝીસ વચ્ચેની ખાડીના દક્ષીણ તરફના છેડ ઉપર આવેલા યુરોપસ (Euripus)
 શહેર તરફથી ગુમીઆ ટાપુને ચક્રાવે લઈ ઝીક કાફલાને ઘેરી લેવા મોકલ્યો. ૧
 કહે છે કે ઇરાની કાફલાની આ હિલચાલની ખબર સ્કીલીયાસ (Scyllias)
 નામના એક વહાણુવડીએ એરીટી અને ઝાટ્ટીમીશીયમ વચ્ચેના દરીયો તરી જઈ
 ઝીક કાફલાને પહેંચાડી, ૨ આથી શત્રુઓએ મધ્ય રાતે ઝાટ્ટીમીશીયમ દોડી
 ઉપલા ૨૦૦ ઇરાની આરકસો સાથે લડવાનો હાલ જાણ્યો. પરંતુ સાંજ પડતાં તેઓએ
 પોતાનો વીચાર ફેરવી નાંખ્યો અને ખુદ એરીટી ખાનેનાજ મુખ્ય ઇરાની દારૂલા
 ઉપર હુમલો કરવાનું નક્કી કર્યું. ૩

ઝાટ્ટીમીશીયમનું પહેલું દરીયાઈ યુદ્ધ--નીશાન થતાજ ઝીક નાતીકાએ
 પોતાના આરકસોના સુધાન તરફના ભાગો પાસે પામેલા ત્રીં તે વહાણોની નાગો સધળી
 બાજુએ ઇરાનીઓ તરફ રાખી આગળ વધવા માંડ્યું. બીજી નીશાન જોતાંજ તેઓ
 ઇરાની દારૂલા સાથે યુદ્ધમાં મેદાવા. છેક અંતાર થયું ત્યાં ચુપી તેઓ લડ્યા તો
 પણ લડાઈનું કશું પરીણામ આવ્યું નહીં. આવી રાત્રી પડતા ઝીકા ઝાટ્ટીમીશીયમ
 ખાતે અને ઇરાનીઓ એરીટી તરફ પાછા ફર્યા. એ વગર હાર હતના જંગમાં
 ઇરાનીઓના ત્રીસ વહાણો શત્રુઓના હાથમાં ગયા અને સાક્ષાત્તીસના રાજ્ય ગોર્ગીસના
 ભાઈ કર્ગીસને એરો ફીલાઓન (Philaon) તેઓના હાથમાં કેદ પડાયો. ૪

એજ દિવસે અંધાર થતા હારે વરસાદ પડવા લાગ્યો. વંજળીના
 ચમકારા અને કાન ફાડી નાંખે એવા વાણના ગડગડટ સાથે ધોધમાર
 વરસાદના પડવાથી ઇરાનીઓનો ઘેણો યુરો હાલ થયો. એગ્નીસીયાના તોફાનમાં નાશ
 પામેલા ઇરાનીઓના મુદ્દાઓ અને જોખમાયલા આરકસોના ભગિલા દુકડાઓ એરીટી
 તરફ ઘસડાઈ આવ્યા અને તેઓ ઇરાની વહાણોની નાગોની આસપાસ ફરી
 વળવાથી ઇરાની નાતીકા માટે હલેસાં મારવાનું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. હારે વરસાદથી
 નદી નાગાંઓ ઉભાઈ જવાથી દરીયામાં પાણીનો જખરો ઘસારો થયો અને તેથી
 ઇરાની આરકસો ઘસડાઈ લાગ્યા. આખી રાત ઇરાનીઓએ શીકર ચીંતામાં પસાર કરી. ૫

એથી વધારે યુરો હાલ તો ગુમીઆનો ચક્રાવો લેવા ગયલા ૨૦૦ ઇરાની
 આરકસોનો થયો. તેઓ ગુમીઆના કાસ્ટા ઉપર આવેલી 'હોલોસ' (Hollows-
 નીખ-નેહેર) નામની જગા આગળથી હંકારી જતા હતા એટલામાં તોફાની પવને

કુંડલા માંડ્યું અને ધોધમાર વરસાદ પડ્યા લાગ્યો. પવનના અપાર સપાટાથી તેઓ જેમ તેમ ધમધમાડ્યા લાગ્યા અને છેવટે કાંઈ ખડકો સાથે અથડી સદંતર નાશ પામ્યા. ૧

આટીંમીશીયમનું બીજું દરીયાઈ યુધ્ધ—ઈરાની કાફલા ઉપર આતી મોલી આકતોથી ગ્રીક કાફલાના જોરમાં વધારો થયો. વળી એજ વખતે એથીનીયનોએ અનામત રાખેલા પંચ બારકસો શત્રુઓને આતી મળ્યા. આથી તો તેઓને બેવડી ખુશાલી ઉપજી. તેઓએ બીજે દીવસે પણ પહેલા દીવસની માફક સંજ પડ્યાં ઈરાની કાફલા ઉપર હુમલો કર્યો. આ વખતે તેઓએ કેટલાક સૌથીશીયત બારકસો હુઆવ્યા અને રાત્રી પડતાં તેઓ પાંચ આટીંમીશીયમના બારાખાં ભરાઈ બેઠા. ૨

આટીંમીશીયમનું ત્રીજું ખુનખાર યુધ્ધ—ત્રીજે દીવસે ઈરાનીઓએ ગ્રીક કાફલાની રાહ જોઈ નહીં. પરંતુ બપોર થતાજ તેઓએ પોતાના લંગરો ઉપાડ્યા અને ાકરો મારી એક બીજાને ઉતેજન આપતા આગળ વધ્યા. ૩ તેઓએ અરધા ચંદ્રના આકારમાં પોતાના વઢાણોને લઈ જઈ શત્રુઓને ઘેરી લેવા માંડ્યા કે જેથી તેઓ ન્હાસવા પામે નહીં. શત્રુઓએ જયારે ઈરાનીઓને ઘસી આરતા જોવા ત્યારે તેઓ પણ તેઓની સ્લામે થયા. ફતે બન્ને કાફલાઓ વચ્ચે જગજગ યુધ્ધ જળયું. ઇરાની કાફલાની મોટી સંખ્યાને લીધે જરૂર કે જગાની તંગાસથી ઈરાની બારકસો અવારનવાર એક બીજા સાથે અથડી પડ્યા અને તેઓના કામમાં ખત્રજ થતી તોપણ તેઓ ઘણી બળતવારીથી લડ્યા. શત્રુઓના ઘણા માણસો ત્યા વઢાણો નાશ પામ્યા. ૪ એથીનીયનોના તો અરધા ઉપર બારકસો ખાખરા થઈ ગયા. ૫ ઈરાનીઓ તરફથી ઇર્ષ્યાથીયનો ઘણી બહાદુરીથી લડ્યા અને તેઓએ શત્રુઓના પાંચ વઢાણો સમગ્રા ખત્રાસીઓ ત્યા લગાઈના સંજતમ સાથે ફેદ પડ્યા. શત્રુઓ તરફથી એથીનીયનોએ બારે બળતવારી દેખાડી. ૬ આ યુધ્ધમાં બન્ને હરીફા એટલા તો થાકી ગયા હતા કે અંધારૂ થતાજ તેઓએ પાંચોતાની જગા ઉપર બારે ખુશાલી ફાંચે જવા માંડ્યું.

પાસીઓની ઝળકતી જીત; શત્રુઓની ન્હાસલાગ—આટીંમીશીયમના છેલ્લા યુધ્ધમાં ગ્રીક શત્રુઓ એટલા તો ખાખરા થઈ ગયા હતા કે - તેઓએ હવે વધુ વાર ચોક્કાવામાં સાર જોયો નહીં. વળી એજ વખતે અર્ધાંખી ખાતે થયેલા ખુનખાર યુધ્ધમાં ઈરાનીઓની મહાભારત ફતેહ થવાની ખબર ૭ મળવાથી તો તેઓના હોશકાશ ઉડી ગયા. આથી શત્રુઓએ મુખીઓના ટાપુમાંના સઘળા દોરોનો પ્રથમ નાશ કર્યો. ૮ કે જેથી તેઓ ઈરાનીઓના હાથમાં જાય નહીં અને ત્યાર પછી આટીંમીશીયમ છોડી ન્હાસવા માંડ્યું. એ ન્હાસકામ દરમિયાન એથીનીયન

૧ હીરોડોટસ ૮: ૧૩. ૨ તેજ ૮, ૧૪. ૩ તેજ ૮, ૧૫. ૪ હીરોડોટસ ૮, ૧૬. ૫ તેજ ૮, ૧૮. ૬ તેજ ૮, ૧૭. ૭ તેજ ૮, ૧૮. ૮ તેજ ૮, ૧૯.

નૌકાસેનાધીપતી થેમીસ્ટોકીઝે-પોતાની જોડે થોડાક સર્વથી વધુ અપળ નારીકોને લઈ પોતાના કાફલાથી છુટો પડી, કાફલાને પાણી લેવાની દરેક જગે કાંઠા ઉપરના ખડકા ઉપર ધરાની કાફલાના આયોનીયન અને કારીયન ખલાસીઓને ધરાનનો પક્ષ તથા ગ્રીકોને મદદ કરવા ઉચ્કરવા માટે લેખો કાતરાવ્યા. ^૧ આ લેખો કાતરાવવાની મતક્ષમ એવી હતી કે જે તે લેખો વાંચી મજબૂર આયોનીયનો અને કારીયનો ધરાનનો પક્ષ તથા દે તો ગ્રીકોને ફાયદો થાય અને જે તેઓ તેમ નહી કરે તોપણ ધરાનીઓને તો તેઓ માટે શક પેદા થાય. આર્ટીમીશીયમ ખાતેથી ન્હાસી ગ્રીક કાફલાએ સાલામીસના આરામાં મર્યાદા આપી લીધી. ^૨

ફેલેરમ તરફ સમુદયાયા—ગ્રીક કાફલાની ઉપથી ન્હાસભાગની ખમર હીસ્ટીઈઆ (Histioea) ના એક શખ્સે ધરાની કાફલાને પહોંચાડી. પરંતુ ધરાનીઓએ હેને વાન માની નહી. આથી તેઓએ હેને રોશી રાખી ખરી ખીનાથી વાકેફ થવા પોતાના કેટલાક ઝડપી વાહના આરક્ષે આર્ટીમીશીયમ તરફ રવાના કરીયા. આ આરક્ષેથી સઘળી દલીલત ગણી હવેથી ધરાનીઓએ એશીરી હોડી આર્ટીમીશીયમનો ખીજેજ દીવસે સહયારે કબજે લીધા અને અખીર પછી આગળ વધી તેઓ હીસ્ટીઈઆ જઈ પહોંચ્યા. તેઓએ તે શહેર ત્યા હીલોપીયા (Hellopia) ના જલ્લાના સઘળા ગામડાઓ સર કરીયા. ^૩

હીસ્ટીઈઆ ખાતેથી શાહાનશાહ જર્કસીસના હોકમથી ધરાની કાફલાના નારીકો ત્યા સઘવૈયાઓ થર્મોપીલીની રણભુમીની મુલાકાતે ગયા. હીગેટસ કહે છે કે ધરાની કાફલાના નારીકોએ એટલી તો મોટી સંખ્યામાં તે રણક્ષેત્રની મુલાકાતે જવા માંખ્યું કે તેઓને લઈ જવા માટે પુરતી હોડીઓ પહોંચી ગઈ નહી. ^૪ ધરાની કાફલો હીસ્ટીઈઆ ખાતે ત્રણ દહાડ થોખ્યો અને ત્યાર પછી યુરીપસ પસાર કરી ખીજ ત્રણ દીવસમાં તે ફેલેરમ (Phalerum) ના આરામાં આવી પહોંચ્યો ^૫ (ઈ. પુ. ૪૮૦).

એથ-સનો નાશ—થર્મો હોડયા પછી મહાત્મા જર્કસીસે થેસેલી તામે કીધું અને એરયા ત્યા માલીસના પ્રગણાઓ છતી લીધા. થર્મોપીલીના ફત્તેહમંદ યુધ્ધ પછી ધરાનીઓએ ફેરસીસ ત્યા ઓસના ખીજ આર પ્રાંતો છતી ઉજજવાળા. ત્યાર પછી તેઓએ થેસ્પીયન અને પ્લેત્યન લોકોના શહેરો સર કરી ફના કરીયા. વળી ડેડ્રીનું જગપ્રસીધ્ધ દેહેરું પણ તેઓએ આળી નાંખ્યું. ત્યારબાદ ખીથોશીયાનો પ્રાંત તેઓને તામે થયો અને ઉચરે એડીકામાં દાખલ થઈ તેઓએ એથ-સનું નાખ્યું સગકશ શહેર સર કરી. લુડી, આળી નાંખ્યું (ઈ. પુ. ૪૮૦).

૧ હીગેટસ ૮, ૨૨. ૨ તેજ ૮, ૪૦. ૩ હી હીગેટસ ૮, ૨૩. ૪ તેજ ૮, ૨૪
૫ તેજ ૮, ૬૬.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

—૧૦૧—

સાલામીસનું ખુનખાર દરીયાઈ યુદ્ધ.

—૧૦૨—

સાલામીસ ખાતેના ગ્રીક કાફલો—આર્મીમીશીયમ ખાતેથી માર ખાઇ ન્હાસી આની એથીનીયનોની અજ્ઞ બહાલ રાખી ગ્રીક કાફલાએ સાલામીસના ખારામાં લંગર નાંખ્યું. ^૧ અને ત્યાંજ ગ્રીક કાફલાના અમલદારોની એક સલા મળી. એ કાફલાના વડા નૌકાસેનાધીપતી યુરીઆઇડીઝ ત્યા ધીજ અમલદારોમાંના મ્હોટા ભાગની મરજી પેકોપોનીસસના બચાવ અર્થે કોરીન્થની સંયોગીબુમી તરફ ગ્રીક કાફલાને લઇ જવાની હતી. ^૨ પરંતુ મહાત્મા જર્જીસીસની એડ્રીકા ઉપરની ચલાઇ આગમ્ય સધળા એથીનીયન ધેરા છોકરાંઓને સાલામીસના ટાપુ ખાતે લઇ જવામાં આવેલા હોવાથી ^૩ એથીનીયન ખારકસેનાના વડા થેમીસ્ટોકલીઝે યુરીઆઇડીઝની મુલાકાત લઇ તહેને સમજાવ્યો કે ગ્રીકાએ કોરીન્થ તરફ જવું નહી પણ સાલામીસના ટાપુ આગળજ થોભી જઇ ત્યાંજ ધરિનીઓ સ્થામે લડવું. પરંતુ યુરીઆઇડીઝે તહેની અરજ કબુલ કીધી નહી. આથી તહેણે તહેને ધમકી આપી કે જો સાલામીસ ખાતેથી ગ્રીક કાફલો ઉપડી જશે તો એથીનીયનો પોતાના સધળા ખારકસો છુટા પાડીને ઇટલી તરફ લંકારી જઇ ત્યાં એક સંસ્થાન વસાવશે. આ ધમકીની પુગતી અસર થવા પાગી અને કોરીન્થના અમલદારોની ગમે તેવી કાશીશો છતાં યુરીઆઇડીઝે સાલામીસ ખાતેજ થોભી જવાનું કબુલ કીધું. ^૪ પરંતુ ત્યાર પછી મળેલી બીજી સલામાં તેઓના વીચાર ફેરવાતો જોઇ થેમીસ્ટોકલીઝે પોતે મહાત્મા જર્જીસીસને કેવોક મ્હોટો મદદગાર હોય તેમ તહેની ઉપર એક જાસુસ મોકલી તહેને ખબર આપી કે ગ્રીક કાફલા ઉપર જે ધરિનીઓએ ફતેલ મેળવવા હોય તો તેઓએ વગર હીલે શત્રુઓ ઉપર હુમલો કરવો, નહી તો, તેઓ કોરીન્થ તરફ ન્હાસી જશે. ^૫ કહે છે કે આ ખબરને ખરી માની મહાત્મા જર્જીસીસે સાલામીસ ખાતેના ગ્રીક કાફલાને ઘેરી લેવા પોતાના કાફલાને તંતર રવાના કીધો. આથી તે બંને કાફલાઓ વચ્ચે તે ટાપુના ખારામાંજ જળરી લાઇ થઇ (સપ્ટેમ્બર ૪૦ પુ. ૪૮૦).

ગ્રીક કાફલાનું બળ—સાલામીસ ખાતે ભેગા મળેલા ગ્રીક કાફલાના ખારકસોની સંખ્યા આર્મીમીશીયમ ખાતેના ખારકસોની

૧ હીરોડોટસ ૮,૪૦. ૨ તેજ ૮,૫૧. ૩ તેજ ૮,૪૧. ૪ તેજ ૮,૫૭ થી ૬૩ ૫ તેજ ૮,૭૫.

સંખ્યા કરતાં વધુ હતી. એ કાફલામાં જુદાં જુદાં ગ્રીક સદેશો અને રાજ્યોએ નીચે મુજબ બારકસો મોકલી આપ્યા હતા:-

લેસીડીમોનીયનો	૧૬,	કોરીન્થીયનો	૪૦,	સીઝાયોનીયનો	૧૫,
એપીડોરીયનો	૧૦,	ત્રોઝીનીયનો	૫,	હરમીયોનીયનો	૩,
એથોનીયનો	૧૮૦,	મેગારીયનો	૨૦,	એમ્બ્રાપીયોતો	૭,
લીયુકીડીયનો	૩,	ઈઝનિટનો	૩૦,	આસ્તીડીઅનો	૨૦,
ઈરિત્રીયનો	૭,	કીઓસના	૨,	નેક્સાસના	૪,
સ્તીરીઅનો	૨,	સીથીયનો	૧,	કોરોનાનું	૧,
મેલીયનો	૨,	સીરીનયનો	૧,	તથા સેરીરીયનો	૧,

કુલ ૩૭૮ *

ગ્રીક નાટકકાર કેવી ઇસ્કીલસ (Æschylus) ગ્રીક કાફલાના બારકસોની સંખ્યા ૩૦૦ ની જણાવે છે. ^૨ થીયુસીડાઇડીઝ મુજબ તહેની સંખ્યા ૪૦૦ ની છે અને તવારીખ નવેશ ટીઅસ મુજબ ૭૦૦ ની હતી.

પારસી કાફલાના સરદારોની સલા—કાચેરમ ખાતે ધરાની કાફલા આવી પહોંચ્યા બાદ તે કાફલાના સરદારોના લગ્ન ખાતે વીચાર જણાવવા માટે મહાત્મા જર્કસીસે તે કાફલાની મુલાકાત લઈ તેઓની એક સભા બોલાવી. તેણે પોતે એક ઉંચા તખ્ત ઉપર બેઠક લીધી અને તેના તેડને માન આપી ધરાની કાફલાના સવળા કપ્તાને અને જુદા જુદા પ્રજાઓના તાબેદાર રાજ્યકર્તાઓ તહેની સન્મુખ હાજર થયા. તેઓએ પોતાના દરજ્જા મુજબ બેઠકો લીધી. સર્વથી પહેલા સાઈડાનનો રાજા અને તેની પછી ટાયરનો પાદશાહ અને ત્યારબાદ બીજા સરદારો પોતાની પદવી પ્રમાણે મોકલાયા પછી શાદાનશાહ જર્કસીસના હોકમથી સપેહસાચાર માર્ગોનીયસ દરીયાઈ યુદ્ધમાં ઉતરવું કે નહીં તે બાબે દરેકની આગળ વારાફરતી જઈ તેઓનો વીચાર પૂછવા લાગ્યો. સવળાઓએ લગ્નમાં કીવલાવવા માટે પોતાની મરજી દેખાડી. પરંતુ ફિલીકર્ત્સસની રાણી આર્મીમીશીયાએ લગ્નમાં નહીં ઉતરતા ગ્રીકોને આપસઆપસમાં મારામારી કરવા દઈ વીખરાઈ જવા દેવાની સલાહ આપી. તેપણુ પોતાના સરદારોની મહોટી સંખ્યાની ઇચ્છાને માન આપી તેણે લગ્નમાં ઉતરવાનો નક્કી કરાવ કીધો. એ વખતે વળી તેને થેમીસ્તોકલીઝનો મજકુર સદેશો મળ્યો.

૧ હી ડિડસ ૮,૪૨ થી ૪૮. ૨ જુઓ તહેનો 'Persians' નામનો નાટક. ૩ જુઓ તહેની "પેલોપોનીશીયન વોર" પ્ર૦ ૭૪, પુ તક પહેલું.

જેથી તેણે સાલામીસ ખાતે જઈ શ્રીક કાફલાને ધેરી લેવાનો ઇરાદો કીધો.^૧ તેના હોકમથી ઇરાની કાફલાએ ફાલેરમ ઊડી સાલામીસ તરફ હંકાયું^૨ અને રાત પડતાં તે તરફ પહોંચી જઈ ઇરાનીઓએ સાલામીસનું ખાદ્ય ધેરી લઈ તેઓ ત્યાં લગ્ન નાંખી પડ્યા.^૩ એજ વખતે તેઓએ એટ્રીકા અને સાલામીસના ટાપુની વચ્ચે આવેલા સાઈટલીઆ (Psytaleia) નામના ન્હાના ટાપુ ઉપર સાલામીસ ખાતેથી ચતુઓને ન્હાસી જતા અટકાવવા માટે એક ઇરાની ફોજ ઉતારી. ^૪

ઇરાની કાફલાના આરકસોની સંખ્યા—હીરોડોટસ કહે છે કે સાલ, મીસની લગાઈ વેળા ઇરાની કાફલાના આરકસોની સંખ્યા મેગીસીયાના તોફાનની આગમનના જેટલીજ યાને ૧૨૦૭ ની હતી, ^૫ કારણ કે એકે મેગીસીયા ત્ય મુખીઆ તરફનાં તોફાનોમાં તે કાફલાના ૬૦૦ થી વધુ આરકસો નાશ પામ્ય હતા તોપણ તે ખોટ તો ત્યાર પછી દરીયાના કાંઠા ઉપરની તાબેદાર શ્રીક પ્રજાઓ ત્યા ઈજીપ્ત ટાપુઓના રહેવાસીઓએ મોકલેલા વહાણોથી પુરાઈ ગઈ હતી. પરંતુ તેના આ લખાણમાં ખીલકુલ સચાઈ નથી. આપણે ઉપર જોઈ મયા છીએ કે પાંચ વર્ષની ભારે તૈયારી પછી દારીયન, કારીયન, આયોનીયન, ઇયલીયન, હેલેસ્પોન્ટીયન અને દરીયાના ટાપુઓમાંના ઓકિએ કુલે ૩૭૭ લગ્નક આરકસો મોકલી આપ્યા હતા. પરંતુ તેમ કરતાં તો તેઓ ખાખાવરખા થઈ ગયા હતા. ત્યારે ચાર મહીનાની ટુંક મુદતમાં શ્રીસના ફોરટા ઉપરના કે દરીયાના ટાપુઓમાંના શ્રીક લોકો લગભગ ૭૦૦ આરકસો પુરા પાડે એ કદી માન્યામાં આવે નહીં. વળી એ શ્રીક લોકો ધણીજ કંગાલ હોવાથી ભાગ્યે તેઓએ ૫૦ વહાણો પણ પુરા પાડ્યા હોય ! ત્યારે જો આપણે મેગીસીયાના તોફાનમાં નાશ પામેલા ઓજામાં ઓજા ૪૦૦ આરકસો, મુખીઆ તરફ ફેરના થયેલા ૨૦૦ વહાણો, ત્યાં એટ્રીકીના તોફાન અને આર્ટીમીશીયમની લગ્નકોમાં ખોઈ દીધેલા લગભગ ૫૦ ઝાંઝો ૧૨૦૭ ની સંખ્યામાંથી બાદ કરી તેમાં પાછળથી શ્રીગએ પુરા પાડેલા ૫૦ વહાણો ઉમેર્યાં તો ઇરાની કાફલાના આરકસોની સંખ્યા ૬૦૭ થી થવા જાય છે.

હવે ખીજ તવારીખનવેશો તો ઇરાની આરકસોની સંખ્યા હીરોડોટસ કરતાં ઓછી જણાવે છે. ટીમ્યસ અને પ્લેટો મુજબ જે વખતે જર્કીસીસ શ્રીસ ઉપર ચડાઈ કીધી ત્યારે તેના કાફલાના આરકસોની સંખ્યા ૧૦૦૦ ની હતી. આ ૧૦૦૦ આરકસોમાંથી જો જુદાં જુદાં તોફાનોમાં નાશ પામેલા ૬૦૦ કરતાં વધુ વહાણો કાઢી નાંખ્યાં તો ફક્ત ૪૦૦ આરકસોનો ઇરાની કાફલો રહેવા પામે.

આથી આ સંખ્યા થીયુસીડાઇડીએ ગ્રીક આરક્સોની જળાવેલી સંખ્યા નેટલી થવા જાય છે. આ ગણતરીને ખુદ હીરોડોટસના લખાણ ઉપરથી પણ ટેકા મળે છે કારણ કે જો ઇરાની દરિયાઇ વહાણોની સંખ્યા ૧૨૦૭ નેટલી હોય તો મહાત્મા જર્કસીસને શત્રુઓ સ્થાને લાડુ કે નહીં તે બાબે ગંભીર વીચાર ચલાવવા સભા બોલાવવીજ શાની પડે ? વળી હીરોડોટસ કહે છે કે સાલામીસના યુદ્ધ પછી ઇરાની કાફલો ગ્રીસ છોડી ચાલી ગયો હતો. પણ જો ત્હેની ગણતરી ખરી હોય તો ડાયોડોરસ મુજબ સાલામીસના યુદ્ધમાં ૨૦૦ ઇરાની આરક્સો નાશ પામ્યા છતાં તેઓની સંખ્યા ૧૦૦૭ નેટલી રહેવા પામે તો પછી ઇરાની કાફલો શત્રુઓથી ડરી એશિયા ચાલી શું કામ જાય ? બીજે ઠેકાણે હીરોડોટસ લખે છે કે સાલામીસની લગ્ન પછી મહાત્મા જર્કસીસે ઇરાની કાફલાને હુલે સ્પોન્ટનો પુત્ર બચાવવા મોકલી આપ્યો. પણ જો બચેલા ઇરાની કાફલાની સંખ્યા ૧૦૦૭ ની હોય તો જર્કસીસને સવગો કાફલો હેસ્પેરિયન્ટ તરફ રવાના કરવાનું શું કામ પડે ? વળી જ્યારે સામોસ ખાતે ઇરાની કાફલો પાછો ભેગો મળ્યો ત્યારે ઇરાની આરક્સોની સંખ્યા “આયોનીયનાએ પુરા પાડેલા આરક્સો મળી” ફક્ત ૩૦૦ નીજ હતી !^૧ ત્યારે લગભગ બીજા ૭૫૦ આરક્સો ક્યાં ગયા ? એ મુજબ હીરોડોટસ પોતાની ગણતરી પોતેજ ખોટી પાડે છે ! સાચાઇ કદી છુપી રહેતી નથી અને તે સત્યતા ખુદ હીરોડોટસ જેવા દેશાભીમાની એકતરફી તવારીખ નવેશને મોટેજ બહાર પડે છે ! યુબીઆ તરફ તોફાનમાં નાશ પામેલા ઇરાની આરક્સોએ ખમેલી હાડમારીનું વર્ણન આપી તે ઇતીહાસકરતા ટીકા કરે છે કે—

“Heaven so contriving, in order that the Persian fleet might not greatly exceed the Greek, but be brought nearly to its level.”^૨

“આસમાને એવી તદખીર કીધી કે જેથી ઇરાની કાફલો ગ્રીક કાફલા કરતાં અતીશય વધારે નહીં રહેતા ત્હેની લગભગ બરાબરીનો થવા જાય.”

હવે જો ગ્રીક કાફલાના આરક્સોની સંખ્યા ૩૭૮ ની હોય અને ઇરાની કાફલાના આરક્સોની સંખ્યા ૧૨૦૭ ની હોય તો બન્ને કાફલાના આરક્સોની સંખ્યા બરાબર કેમ થવા પામે ? માટે મહારા આધીન મત મુજબ ઇરાની વહાણોની સંખ્યા ઘણામાં ઘણી ૬૦૦ ની હોવી જોઈએ.

૧ હીરોડોટસ ૮, ૧૩૦.

૨ જુઓ Every Man's Library ના classical વીલાસમાં Rawlinson (રાલીનસન) કાફલો ‘હીરોડોટસ’ નો તરજુમા પૃ. ૮, પ્ર. ૧૩, પાનું ૨૨૦ છં.

સાલામીસનું યાદગાર હરીયાઈ યુધ્ધ—હવેથી સાલામીસના બારમાં ઇરા-
નીઓ અને ગ્રીકો વચ્ચે એક યાદગાર પુનઃપાર યુધ્ધ જામ્યું. એ યુધ્ધનું અવ-
લોકન કરવા મહાત્મા જર્જર્સીસે એટ્રીકાના કીનારા ઉપર પોતાની એક લીધી હતી.
હવે ઇરાની કાફલાથી પોતાને ઘેરાઇ જતા જોઇ ગ્રીક બારકસો સાલા-
મીસનો કીનારો જોડી દરિયે પડ્યા કે ઇરાની બારકસોએ તેઓ ઉપર હુમલો કીધો.
આથી તેઓનો મોટો ભાગ કીનારા તરફ પાછો નાંકો. પરંતુ એટલામાં એથીની-
યનોમાંના એક કપ્તાને પોતાના કાફલાની સફર્માંથી બહાર ધસી જઇ ઇરાનીઓના
એક બારકસ ઉપર હુમલો કીધો અને તેઓ લડવામાં એટલા તો રોકાઈ ગયા કે
છેવટે બાકીના ગ્રીક બારકસોને પેલા એથીનીયન કપ્તાનની મદદે દોડવું પડ્યું.^૧
આથી હવે બંને હરીફો વચ્ચે પુનઃપાર યુધ્ધ જામ્યું. ગ્રીક કાફલાની છેક પશ્ચીમ
છેડે એથીનીયનોના બારકસો હતા તેઓ સ્થામે ક્રીનીશીયન વહાણો થયા જ્યારે
પીરીયુસ તરફ પુર્વ બાજુએ લેસીડીમોનીયનો સ્થામે આયોનીયનો લડવા લાગ્યા.^૨
આ યુધ્ધમાં જોકે ઇરાનીઓ આટ્રીમીશીયમના યુધ્ધો કરતાં વધારે બળતવારીથી
લડ્યા અને જોકે દરેક ઇરાની નાવીકે મહાત્મા જર્જર્સીસની બીહીશથી પોતાથી
બની શકતું કીધું તે છતાં ઇરાની કાફલાના બારકસોમાંનો મોટો ભાગ અચક્ષત
થઇ પડ્યો. ઇરાનીઓએ પોતાના બારકસોને ત્રણ હારોમાં એકએકની પાછળ
જોડ્યા હતા. આ હારોમાંની પહેલી હાર જ્યારે માર ખાઈ પાછળ હાંવા લાગી
ત્યારે બીજી હારના બારકસોએ માન ખાટી જવા આગળ વધવા માંડ્યું. પરંતુ
જગ્યાની તંગાસ ત્યાં જરૂર બંદોબસ્તને લીધે ઇરાની બારકસો એક બીજાની સાથે
અથડી નાશ પામવા લાગ્યા. વળી ઇરાનીઓને તરવાનો હુન્નર માલમ નહી હોવાથી
પણુ ધણુ ઇરાનીઓ કુબી મુઆ જ્યારે ગ્રીક નાવીકો તેથી મોહીતગાર હોવાથી
તેઓ તો તરીને સાલામીસના કાંઠા ઉપર સહીસલામત જઇ શકતા.^૩ વળી ઇરાની
બારકસોની સ્થામેજ પવન પુકંતો હોવાથી તેઓ માટે આગળ વધવાનું મુશ્કેલ થઇ
પડ્યું હતું. આથી છેવટે તેઓએ હાર ખાઇ ફાલેરેમ તરફ નસવા માંડ્યું અને
ત્યાં જઇ તેઓએ જમીન ઉપરના ઇરાની લશ્કરના આત્રામાં લથેરા નાંખ્યા.^૪

આ યુધ્ધમાં એન્ડ્રોદામાસના પુત્ર થીઓમેસ્ટર (Theomestor) અને
હીસ્ટીયસના બેટા ફીલેક્સ (Phylacus) બહુ બહાદુરી દેખાડી. આથી પાછળથી
મહાત્મા જર્જર્સીસે પહેલાંને સામોસની હાકિમી અને પાછલાંને મોટી જગીરી બક્ષી
હતી.^૫ વળી હેલીકર્નાસસની રાણી આટ્રીમીશીયાએ પણ ધણી બળતવારી બતાવી

૧ હીરોડોટસ ૮, ૮૪. ૨ તેજ ૮, ૮૫.

૩ હીરોડોટસ ૮, ૮૬. ૪ તેજ ૮, ૮૬. ૫ તેજ ૮, ૮૫.

હતી એમ હિરિડોટસ લખે છે. ૧ પરંતુ તેમાં ઝાઝી સાચાઈ નથી એમ તે તવારીખનવેશના હેવાલ ઉપરથીજ માલમ પડે છે કારણ કે તહેણીએ તો લખવાને બદલે ન્હાસલાગમાં પડી જ્યારે એક એથીનીયન બારકસે તહેણીની પુકં પકડી ત્યારે ઉતાવળમાં પડી પોતાનો જન બચાવવા ધિરાની કાફલાનું એક કેવીનડીયન બારકસને ઉપરના કેવીનડીયન રાજા દામાસીથીમસ સાથે કુબાડી મેળ્યું હતું.^૧

આ યાદગાર ખુનખાર યુધ્ધમાં જર્કસીસના પોતાના ભાઈ અને ધિરાની કાફલાના મુખ્ય નૌકાસેનાધીપતી આર્પાબીગીનીએ ત્યા ખીજા ધણા ધિરાની, મીડ તથા મલ્દમાર પ્રજાઓના નામીયા માણસોએ પોતાના જન ખોલા.^૨

એ લગ્ન પુરી થયા પછી એરીસ્ટાઇડીઝ નામના એક એથીનીયન સરદારે એક લશ્કર સાથે સાઇટેલીઆના ટાપુ ઉપર ચઢાઈ કરી તે ઉપરના ધિરાની લશ્કરને વગર લગ્નલગ્ન નાશ કીધો.^૩

ખીજા તવારીખનવેશોએ કીધેલું સાલામીસના યુધ્ધનું વર્ણન— સાલામીસના યુધ્ધને માટે હિરિડોટસ ઉપરાંત ઇરિનલસ, પ્લુટાર્ક,^૪ એક્રિસ્ટોદોરસ, ફ્રેનોદોમસ, દાયોગોરસ, જસ્ટીન, દીમોસ્થીની,^૫ પીથેરે અનેક ગ્રંથકર્તાઓ પોતાના પુસ્તકોમાં થોડું કે ઘણું લખી ગયા છે.

ઉપલા લખનારાઓમાંથી સાએર ઇસ્કીલસે (Æschylus) તો પોતે એ યુધ્ધમાં ભાગ લીધો હતો. તહેણે “The Persians” (“ધિરાનીઓ”) નામના નાટક જોડ્યો હતો તહેમાં તે સાલામીસની લગ્નલગ્ન વર્ણન કરે છે. તહેના હેવાલ મુજબ ઓક બારકસોની સંખ્યા ૪૧૦ ની અને ધિરાની બારકસોની સંખ્યા ૧૨૦૭ ની હતી. તે લખે છે કે ઓક કાફલાના એક ઓક આવી મહાત્મા જર્કસીસને એવી ખબર આપી કે રાત્રી પડતાજ ઓક શત્રુઓ પોતપોતાના બારકસો ઉપર સ્વાર ચઢી પોતાનો જીવ બચાવવા છુપા છુપ જુદી જુદી જગ્યાએ ન્હાસી જવાનું બીચારમાં છે. આથી શાહાનશાહ જર્કસીસે પોતાના સંધળા કપ્તાનો ઉપર અંધાર પડતાજ પોતાના બારકસોને ત્રણ હારોમાં ગોંઠવી ઓકોને ન્હાસી જતા અટકાવવા માટે સાલામીસની ખાડીના મુખે બંધ કરવા તે તરફ ઉપડી જવાનો હોકમ કીધો. આખી રાત ધિરાનીઓએ પોતાના બારકસોને અહીંથી તહી હંકાર્યા કીધા. જ્યારે સહવાર પડી ત્યારે ઓક શત્રુઓએ ખુશાલીના પોકારો કરવા માંડ્યા. હવે રજુશીગજ પુકાવા માંડ્યા અને આગળ વધવાનો હોકમ મળતાજ શત્રુઓના બારકસો હલેસા આરી આગળ ધસ્યા. તેઓના વહાણોની જમણી પાંખ પુસ્ત બદોસ્ત સાથે ફુમલો લઈ આવી અને તેની પાછળ સંધળા ઓક બારકસો હંકારી આવ્યા. હવેથી ધિરા-

મીઝો પણ આગળ પસી ગયા. એક શ્રીક બારકસે એજ વેળાએ એક ફીનીશીયન વહાણ ઉપર હુમલો કરવાથી યુદ્ધ શરૂ થયું. શરૂઆતમાં તે ઇરાની કાફલાનું ધસારાથી શીકારે પાછળ હાલુ પડ્યું. પરંતુ જ્યારે ઇરાની બારકસોની એક મોટી સંખ્યા ખાડીમાં ભેળી મળી અને જગતી તખ્તસને લીધે તેઓ એક બીજાને મદદ આપી શક્યા નહીં, પણ તેથી ઉઘડું એક બીજા સાથે અથડી પડી એક બીજાના હલે-સંક્રિયા તોડી નાંખવા લાગ્યા ત્યારે શ્રીક બારકસોએ તેઓને ઘેરી લઈ તેઓના ઘાખા બાંગી નાંખ્યા. થોડા વખતમાં સવગો દરીયો ભાગેલા વહાણોના ટુકડાઓ અને મુએલા માણસોથી ભરાઈ ગયો. દરીયો કીનારો અને ખાખયગ્ર ખડકો મુઠાંબોધી ભરાઈ ગયા. છેવટે સવગો બારકસોએ ન્હાસવા માંડ્યું અને શીકારોએ તેઓની પુઠ પકડી તેઓ ઉપર હલેસાંના ટુકડા અને ભાગેલા વહાણોની ચીપોથી પુષ્કળ મારો ચલાવ્યો.

ઈસ્ફીલસના બ્યાનમાં તવારીખી સચાઈ કરતાં સાએરી કંપના વંદુ પ્રમથ્યમાં દેખાઈ આવે છે. એ સાએરી સહરાગાત બે બાદ કર્યો તેા રહેના અને હીરોડોટસના હેવાલમાં ઝાઝો ફરક માલમ પડતો નથી.

ડાયોડોરસના જણાવ્યા મુજબ આ લગ્નમાં ઇરાનીઓના ૨૦૦ અને શત્રુઓના ૪૦ બારકસો નશ પામ્યા હતા જ્યારે શત્રુઓના હાથમાં કેદ પકડાયેલા બારકસોની સંખ્યા તો જુદી. પરંતુ એ હેવાલમાં ઝાઝી સત્યતા નથી કારણ કે એ યુદ્ધ પછી થોડી મુદત બાદ જ્યારે તવારીખનકેશ હીરોડોટસને બન્ને દરેક ફોને થયેલા નુકશાનની નકકી ખબર મળી નહીં તેા તે ખબર ત્યાર પછી સંકેશ વર્ષ બાદ ડાયોડોરસને તે ક્યાંથી મળે !

પ્લુટાર્ક '૧' લખે છે કે જ્યાં સુધી દરીયામાંથી બેરમાં પવન પુઠકા માંડ્યે નહીં ત્યાં સુધી એથીનીયન નૌકાસેનાધીપતી થેપીસ્ટોકલીસે શ્રીક કાફલાને યુદ્ધમાં હિતાળો નહીં કારણ કે શ્રીક બારકસોના ન્હાના કદને લીધે તેઓને જ્યારે એ પવનને લીધે સમુદ્રમાં ઉજલતા મોળઓથી કથું ખમવાનું હતું નહીં ત્યારે ઉચ્ચ ગુતક અને ભારે કદના ઇરાની બારકસો એટલા તેા રોળતા કે શ્રીક બારકસો સ્થામે તેઓની બાજુઓ વગર બચાવે ખુલ્લી થઈ જતી. ઇરાની કાફલાના એક મુખ્ય સરદાર આયાંબીનીઝની મરજ થેપીસ્ટોકલીસ સ્થામે લડવાની ધણી હતી. આથી રહેણે પોતાના વહાણને રહેનીજ સ્થામે હંકારું. તે બારકસ ધણુંજ ઉંચું હતું અને તે ઉપરથી ઇરાની લાવેલાઓ બહુ એક કાલ્લા ઉપરથી ઘડત્ર હોય

તેમ ઓક શત્રુઓ ઉપર ભાલા અને તરોનો ગોચા વરસાદ વરસાવતી હતા. પરંતુ કમનશીમે એમનીયાસ અને સોસીકલીઝ નામના ઓક શત્રુઓ એક વહાણ ઉપર સ્વાર થઈ તેની ઉપર ધસી ગયા, એ વહાણ અને આર્યોમીનીઝના આરકસની પીતળની ચાંચો એક બીજા સાથે ભેરવાઈ ગઈ. આથી શત્રુનું વહાણ કબ્જે કરવા આર્યોમીનીઝે તે વહાણમાં કુદકો માર્યો. પરંતુ શત્રુઓએ તેને એક ભાલા ઉપર ઝીલી લઈ દરીયામાં ફેંકી દીધો. કહે છે કે આર્યોમીનીયાએ જ્યારે તેનું મુંડકું ઝાળખી કાઢ્યું ત્યારે તેણી તેને મહાત્મા જર્કસીસ આગળ લઈ ગઈ. સાંકડી ખાડીમાં એક વખતે ઇરાનીઓના થોડાજ આરકસો દાખલ થઈ શકતા અને તેઓ પણ જગાની તંગાસને લીધે અવારનવાર અથડી પડતા. આથી તેઓ શૂંચવાઈ જતા. એ મુજબ સાંજ પડી ત્યાં સુધી ચાલ્યું ને પછી ઓક કાફલાની મુરેપુરી ફત્તેહ થઈ ઇરાની કાફલો ન્હાસભાગમાં પડ્યો.

હેલેસ્પોન્ટ તરફ ઇરાની કાફલાનું પાછું ફરવું—હવેથી શાહાનશાહ જર્કસીસના હોકમથી ઇરાની કાફલાએ ફાલેરમ છોડી હેલેસ્પોન્ટ તરફ હંકારવા માંડ્યું. એ કાફલાને ઝાઝી ખોટ ગયલી હોય એવું લાગતું નથી કારણ કે તે કાફલો પાછો લડવા આવશે એવી ખીલીક રાખી ઓક કાફલાએ ખીજે દીવસે પણ લડાઈની તૈયારીઓ કરવા માંડી. પરંતુ જ્યારે તેઓને ખબર મળી કે તે કાફલો તો ફાલેરમ છોડી ગયો છે ત્યારે શત્રુઓએ ઇરાની કાફલાની પુઠ પકડી. તેઓ તેની પુઠે એન્દ્રોસના ટાપુ સુધી ગયા પરંતુ તેઓ તેને પકડી શક્યા નહી. આથી તેઓ તે ટાપુ ખાતેજ થોભી ગયા. ૨

પોતાની ધારેલી મુરાદ પાર પાડી શાહાનશાહ જર્કસીસ પણ સાલામીસના શુદ્ધ પછી ઓસ ખાતે પોતાના સપેહસાલાર માર્દોનીયસને રાખી પોતે ઇરાની સૈન્યના એટલા ભાગ સાથે ઇરાની કાફલા ઉપર સ્વાર થઈ હેલેસ્પોન્ટની ખાડી વટાવી એશીયા પાછો ફર્યો. ૩

પરોણામ—સાલામીસના શુદ્ધથી ઇરાની કાફલાએ હુમલ્લ સમુદ્રમાંની પોતાની સર્વેપરી સતા ખોઈ દીધી. ૬૦ પુ. ૫૨૫ થી ૪૮૦ સુધી ઇરાની કાફલો અજીત ગણાતો હતો. પરંતુ છેલ્લા વર્ષ પછી ઇરાનનું દરીયાઈ બળ ધણું ધરી મથ્યું અને ઓક કાફલાનું બળ વધી પડ્યું. ઉપલા ૪૫ વર્ષ દરમિયાન જેમ પાર્સી લશ્કર આખી દુનીયામાં સર્વથી બળવાન ગણાતું હતું તેમ પાર્સી કાફલો પણ આખી એશિયામાં બીનહરીફ ગણાતો હતો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

—:૦૮:—

મોક કાફલાની ધરિન ઉપર ચઢાઈઓ.

—:૦૯:—

માધકેલીનુ યુધ્ધ—શાહાનશાહ જર્કસીસ અને તહેના સૈન્યને કર્સોનીઝ ખાતેથી હેનેરપોન્ટની ખાડી વટાવી એમીડોસ ખાતે લઇ ગયા પછી ધરિની કાફલાએ કાઇમી ખાતે શીયાળો શુભર્યો. પરંતુ વસંત રૂતુ એસતાજ ધરિની કાફલાના સંઘળા બારકમે સામોસના ટાપુ ખાતેજ ભેગા થવા માંડ્યા. કેટલાક બારકસોએ તે સામોસ ખાતેજ આખો શીયાળો પસાર કીધો હતો. તે ટાપુ ખાતે ભેગા મળેલાં વહાણો ઉપરના લડવયા તો ભગભગ સંઘળા પાર્સીઓ કે મીડીયનોજ હતા. એ કાફલાની સરદારી બ્રમયુસના બેટા માર્દોન્ટીઝ (Mardontes), આર્તાંચીયુસના પુત્ર આર્તાંઇન્ટીઝ (Artayntes) અને આર્તાંઇન્ટીઝના ભત્રીજા ઇથામીત્રીઝ (Ithamitres) નામના પાર્સી અમીરોના હાથમાં હતી. ધરિનીઓ કેટલીક મુદત સુધી તો આયોનીયાના બેવફા ઝીક રહેવાસીઓ ઉપર દેખરેખ રાખવા તે ટાપુ ખાતેજ પડી રહ્યા. તેઓએ તે ટાપુથી પશ્ચીમ તરફ આગળ વધવાની કશી જરૂર જોઇ નહીં કારણ કે તેઓને ખાત્રી હતી કે શાહાનશાહ જર્કસીસનો સપેહસાલાર માર્દોનીયસ ઝીસ ખાતે જરૂર ફત્તેહમંદ નીવડશે અને ઝીક કાફલો તો પોતાના દેશનોજ બચાવ કરવાનો હોવાથી તહેને છોડી ધરિન તરફ આવવાની હીમ્મત કરશે નહીં. આથી તેઓએ સામોસ ખાતેથીજ શત્રુઓને હંકારવાની વેત્તણ કરવા માંડી.^૧

આપણે આગળ જોઇ ગયા છીએ કે સાલામીસના યુદ્ધ પછી ઝીક કાફલાએ ધરિની કાફલાની એન્દ્રોસના ટાપુ સુધી પુલં પકડી હતી અને જ્યારે તે કાફલો તહેના હાથમાં સપડ્યો નહીં ત્યારે તે તે ટાપુ ખાતેજ થોભી ગયો હતો. એન્દ્રોસ ખાતે થોભ્યા પછી ઝીક શત્રુઓએ એક સમા ભરી ધરિની કાફલાની પુલં પકડવી કે નહીં તે બાબે વીચાર ચલાવ્યો અને છેવટે તેઓએ એન્દ્રોસથી આગળ વધવાનો ઇરાદો માંડી વાળ્યો.^૨ એ પછી તેઓએ ઉપલા ટાપુ પાસેથી પૈસાની મ્હોટી રકમ એકાવવા તહેને ઘેરા પાક્યો. પરંતુ તેઓ તહેને છુત્તી લઇ શક્યા નહીં. આથી મ્હોટી ધીનપરથી પછી તેઓએ ઘેરા ઉઠાવી લઇ કેરીસ્ટસ તરફ હંકારી, કેરીસ્ટસન લોકોને મુલક ઉબજા વાળી તેઓ સાલામીસ ખાતે પાછા ફર્યા.^૩ વસંત રૂતુ એસતાજ ઝીક કાફલો લીયોટીયાઇડીઝની સરદારી હેઠળ ઇલિના તરફ હંકારી ગયો.^૪ એ

૧ લીરોડોસ ૮૧૩૦. ૨ તેજ ૮,૧૦૮-૧૧૦.

૩ લીરોડોસ ૮,૧૨૧. ૪ તેજ ૮,૧૩૧.

વખતે તે કાફલાના બારકસોની સંખ્યા ૧૧૦ ની હતી માટે જે સાલાખીસ ખાતે
યુદ્ધમાં ઉતરેલા ગ્રીક કાફલાના વહાણોની સંખ્યા ૩૮૦ ની હોય અને કાયોડોરસ
મુજબ એ યુદ્ધમાં જે ફક્ત ૪૦ બારકસોજ નાશ પામ્યા હોય તો ગ્રીક કાફલાના
ઝાઝોની સંખ્યા ૩૪૦ ની રહેવી જોઈએ, પરંતુ હીરોડોટસ મુજબ તો તે સંખ્યા
હાલમાં ફક્ત ૧૧૦ નીજ હતી ત્યારે બાકીના ૨૩૦ બારકસો ક્યાં ગયા ? ખચી-
તજ ગ્રીક કાફલાએ સાલાખીસના યુદ્ધમાં બારે ખોટ ખમેલી હોવી જોઈએ અને
તેટલા માટેજ ત્રણે હેલેસ્પોન્ટ તરફ જવાનું માંડી વાળ્યું હતું અને તેથીજ તે
એન્ડ્રોસનો ન્હાનો ટાપુ પણ જીતી લેવામાં નીષ્ફળ નીવડ્યો હતો.

છજના ખાતે ગ્રીક કાફલાને આયોનીયાના બેવડા રહેવાસીઓએ મોકલેલા
એલચીઓ આવી મળ્યા. તે એલચીઓએ ગ્રીક કાફલાને આયોનીયા આવી
આયોનીયન લોકોને ધરાનની ઝુંસરીમાંથી છુટા કરવા વીનંતી કીધી. તેઓની
બારે કાકલુનીથી ગ્રીક કાફલો દીલોસના ટાપુ સુધી આગળ વધ્યો, પરંતુ ત્યાર પછી
આગળ હંકારવાની તહેજ સાફ ના પાડી. દીલોસની પુર્વ તરફ આગળ વધવું તે
કાફલાને ધારતી ભરેલું લાગ્યું કારણ કે તે ટાપુની પુર્વેના દરીયાથી ગ્રીક શત્રુઓ
વધેકે હતા નહીં અને તે તરફના દરીયામાં ધરાની બારકસો ઉભાઈ જતા હશે એવી
તેઓની કલ્પના હતી. સામોસનો ટાપુ તો તેઓને જીઆરટરની સામુદ્રિકની જેટલો
દુર લાગ્યો ! આથી ગ્રીક કાફલો દીલોસ ખાતેજ થોડોક વખત પડી રહ્યો.^૧

લાંબી મુદત બાદ ગ્રીક કાફલાએ દીલોસ છોડી સામોસ તરફ હંકાર્યું અને
તે ટાપુના કીનારા ઉપર આવેલી કેલામી (Calami) નામની જગા આગળ આવી
જીનોના મંદરની પાસે લંગર નાંખી ગ્રીકોએ ધરાનીઓ સ્થાને દરીયાઈ યુદ્ધમાં
ઉતરવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. ધરાની કાફલામાં ગ્રીકો સ્થાને દરીયાઈ જંગમાં ઉત-
રવા જેટલી શક્તી નહીં હોવાથી ધરાનીઓએ ગ્રીક કાફલાની સામે તરફની સફરની
ખબર સમજતાજ ધરાની બારકસોમાંના શ્રીનીશીયન વહાણોને બરત હ કરી બાકીના
બારકસો સાથે એશીયા મર્ઝનરના કોસ્ટા ઉપર આવેલી માઈકલી નામે જગા તરફ
ઓયોનીયાના સરકશ રહેવા માંડ્યા ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે રાખેલા ધરાની લશ્કરની
પનાહમાં જઈ આશરો લીધો. તેઓ પોતાના બારકસોને કીનારા ઉપર ધસડી ગયા અને
તેઓની આસપાસ તેઓએ ઝાડોના થડ અને પથ્થરની મજબુત દીવાલ બાંધી લીધી.^૨

ધરાની કાફલાની માઈકલી (હાલની સેન્ટ મેરીની બુશીર) તરફની સમુદ્ર-
યાત્રાની ખબર સમજી ગ્રીક કાફલાએ પણ દરીયાઈ યુદ્ધ માટે સંપૂર્ણ તૈયારીઓ

૧ હીરોડોટસ ૮, ૧૩૨.

૨ હીરોડોટસ ૯, ૯૧-૯૭.

ચુરી કરી તે તરફ હંકાર્યું. માઇકીલીના કીનારા ઉપર ઉતરી મોઝિએ ઈરનથી સેન્થ ઉપર હુમલો કર્યો. આથી તેઓ બંને વચ્ચે એક જળારી લગ્ન થાથી જોઈ ઈરાની લશ્કરમાંના બેવડા શ્રીક સીપારોના ક્રાથી ઈનીઓની હાર થઈ. આ લગ્ન પછી જુઓએ-કીનારા ઉપર ચઢવી દીધલા ઈરાની બારકસોને પ્રથમ લુટી તેઓને તથા તેઓની આસપાસની દીરાથને આગ લગાડી નાશ કર્યો (ઇ. પુ. ૪૭૯).^૧

માઇકીલીના મુખ પછી શ્રીક કાફસો સામેલ તરફ હંકારી ગયો. તે લગ્ન-પછી ઈરાનને જુમખ સમુદ્રમાંના સામેલ, કીઓસ, લેસ્બોસ અને બીજા ટાપુઓએ હવા પડ્યા. સામેલ ખાતેથી શ્રીક કાફલાએ હેલેસ્પોન્ટની ખાડી ઉપરના પુલને નાશ કરવાના ઇરાદાથી તે તરફ સફર કરવા માંડી.^૨ માર્ગમાં તેઓએ લેકટમ ખતે સંગર નાંખ્યું અને ત્યાંથી એથીડોસ તરફ ચાલુ મુક્યું. ત્યાં આવી પહોંચતા તેઓને મહત્તમ પડ્યું કે હેલેસ્પોન્ટ ઉપરનો પુલ તો તોફાનથી નાશ પામ્યો હતો. આથી શ્રીક કાફલામાંના પેથોપોનીશીયન બારકસો શ્રીક તરફ પાછા ફર્યા. પરંતુ એથીનીયન બારકસોએ તો નૈકાસેનાવીપતી એન્ટીપસની સંદારી તમે કર્સોનીકમાં આવેલા સેસ્તોસના ઈરાનને તામેના શહેરને ઘેરા લાવ્યો.^૩ આ ઘેરા લાંબી મુદત ચાલુ રહ્યો પણ છેવટે તે શહેર એથીનીયનોએ જીતી લીધું. સેસ્તોસની ફતેહ પછી શ્રીક કાફસો શ્રીક તરફ પાછા ફર્યો.^૪

સ્પાર્ટાના રાજા પાસેનીયસની ઈરાન ઉપર ચઢાઈ—૧૧૭ વર્ષે શ્રીક કાફલાએ પાછી ઈરાન ઉપર ચઢાઈ કરી (ઇ. પુ. ૪૭૮). આ લખતે શ્રીક કાફલામાં સ્પાર્ટાના ૨૦ અને એથીનીયનોના ૩૦ અને તે ઉપાંત બીજા શહેરો અને ટાપુઓના સંખ્યાબંધ બારકસો હતા.^૧ હાયોરસ તો સ્પાર્ટાના બારકસોની સંખ્યા ૫૦ ની જણાવી ગયો છે (૧૧-૪૪). એ કાફલાની સરદારી સ્પાર્ટાના રાજા પાસેનીયસ (Pausanias) ને સોંપવામાં આવી હતી.^૨ શ્રીક શત્રુઓએ પ્રથમ સાઇપ્રસના ટાપુ ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના ઈરાનને તામેના શ્રીક શહેરોને ઈરાનની જુસરીમાંથી છોડવી ત્યાર બાદ બાઇએનનાયમના તાવીઆ શહેર ઉપર ચઢાઈ કરી રહેને જીતી લીધું (ઇ. પુ. ૪૭૮.)

ચુરીમિડોનનું ફરીયાઈ મુદ્દ—બાઇએનનીયમની ફતેહ પછી થોડીક મુદત બાદ શ્રીક કાફલાએ સ્ટ્રાયમન (Strymon) નદી ઉપર આવેલા ઇયોન (Eion) ના ઈરાની સંસ્થાનને જીતી લીધું.^૩ ત્યારબાદ ઇ. પુ. ૪૬૬ માં એથીનીયન

૧ તેજ ૬,૧૮ થી ૧૦૬. ૨ તેજ ૬,૧૦૬. ૩ તેજ ૬,૧૧૪. ૪ તેજ ૬,૧૧૫ થી ૧૨૨.

૧ ઈયુસીસીયક ૧,૪૪. ૨ જુલારક “આરીસ્ટોપ્રોસ” ત્યાં ઈયુસીસીયક ૨-૪૪. ૩ ઈયુ. ૧,૬૮.

ગ્રીકસેનાધીપતી કાઇમને (Cimon) ૨૦૦ આરકસોના એક ઓક કાફલા સાથે નીકસ અને ત્રીશોપીયમથી ઉપડી, ફાસેલીસ (Phaselis) ઉબજ વાળી, પામ્પી-લીયાના કીનારા ઉપર આવેલા યુરીમંડોન નદીના મુખમાં લંગર નાંખી પડેલા ધરાની કાફલા ઉપર ચઢાઈ કાપી ઇફેરસ મુજબ આ ધરાની કાફલાની સરદારી તીથે સ્તીક્રના હાથમાં હતી જ્યારે કેલીસ્થીનીક મુજબ તે સરદારી ગ્રીકીયાસના બેટા આર્થોમાન્ડીકના સ્વાધીનમાં હતી. ધરાની કાફલાના આરકસોની સંખ્યા ફેને દેક્સ મુજબ ૬૦૦ ની અને ઇફેરસ મુજબ ૩૫૦ ની હતી. પ્લુટાર્ક^૧ કહે છે કે ધરાની કાફલાની મ્હોટી સંખ્યા છતાં ધરાની નૌકાસેનાધીપતીએ લગાઇમાં ઉતરવા માંગ્યું નહીં કારણ કે તેની મરજી સાઇપ્રસ ખાતેથી ઉપડી ચુકેલા ૮૦ ફીનીશીયન આરકસો ત્હેને આવી મળ્યા પછીજ લગાઇમાં ઉતરવાની હતી. આથી જ્યારે કાઇમને ત્હેને લગાઇમાં ઉતરવાની ફરજ પાડવા ત્હેની સ્હામે હંકાર્યું ત્યારે ત્હેણે નદીની ઉપર જવા માંગ્યું. પરંતુ જ્યારે કાઇમને ધરાની કાફલાની લગોલગ આવી પહોંચ્યો ત્યારે કેટલાક ધરાનીઓ પોતાના આરકસો છોડી જમીન ઉપર ભેગા મળેલા ધરાની લશ્કરને જઇ મળ્યા. યુરીમંડોનના દરીયાઇ યુદ્ધમાં ધરાનીઓની મ્હોટી હાર થઈ. પ્લુટાર્ક^૧ કહે છે કે એ યુદ્ધમાં જો કે ઘણાક આરકસો નહાસી જવા પામ્યા અને ઘણાક કુખી નાશ પામ્યા તો પણ ગ્રીકોના હાથમાં ઓછમાં ઓછ ૨૦૦ આરકસો કેદ પકડાયા. પરંતુ ત્હેના એ હેવાલમાં અતીશયોક્તી ઘણી છે. થીયુસીડાઇડીઝ લખે છે કે એ યુદ્ધમાં સઘળા મળીને ૨૦૦ ફીનીશીયન આરકસો કેદ પકડાયા તથા નાશ પામ્યા હતા.^૧

યુરીમંડોનના દરીયાઇ યુદ્ધ પછી ગ્રીકોએ પોતાના લશ્કરને જમીન ઉપર ઉતારી ત્યાંના ધરાની લશ્કરને તેજ દીવસે હરાવ્યું. વળી ઉપર જણાવેલા ૮૦ ફીનીશીયન આરકસો પણ તેઓએ ત્યાર પછી કબજે કર્યા. એ પછી તેઓ ઓસ તરફ પાછા હંકારી ગયા.

મીસર ખાતે એથીનીયન કાફલાનો નાશ—યુરીમંડોનના યુદ્ધ પછી ધરાનનું દરીયાઇ બળ ઘણુંજ ઓછું થઈ ગયું. પ્લુટાર્ક^૧ લખે છે કે જ્યારે પેરીકલીઝે ૫૦ આરકસો સાથે અને ઇરીયાલ્ડીઝે લગભગ ૩૦ વહાણો સાથે કેલીડોનીયન ખડકો તરફ સફર કર્યા ત્યારે તેઓના જોવામાં એક પણ ધરાની લગાયક આરકસ આવ્યું હતું નહીં. એ ઉપરથી માલમ પડે છે કે એ લગાઇ પછી ખીમ થોડાક વરસો સુધી ધરાનીઓએ પોતાના દરીયાઇ કાફલા તરફ યાત્રું ધ્યાન પુગાડેલું લાગતું નથી.

^૧ જુઓ 'કાઇમન' નું વર્ણન.

^૨ થીયુસીડાઇડીઝ ૧, ૧૦૦.

શાહાનશાહ જર્જર્સીસ ઇં. પુ. ૪૬૫ માં મરણ પામ્યો અને તેની માલિકી ઉપર તેનો ન્હાનો બેટો અર્તક્ષત્ર (આર્તોજર્જર્સીસ લોંઝમાનસ) ૧ લો આર્તો બેટો. આ અર્તક્ષત્રના વખતમાં ઇં. પુ. ૪૬૦ માં હીબ્રીયાના ઇરાનના તામેદાર રાજા ઇનારસ (Inarus) ની ઉત્કેરણીથી મીસરના રહેવાસીઓએ ઇરાન સહાયે બળવો ઉઠાવ્યો. બળવાખોરોએ મજદુર ઇનારસ તથા સહસના રહેવાસી અમીર્ટ્યુસ (Amyrtæus) ને પોતાના સરદારો બનાવ્યા. બીજા વર્ષે તેઓ અને ઇરાની હાકેમ એરામીનીઝ વચ્ચે પેપ્રેમીસ ખાતે એક જગ્યા કુલ ચક્ર જેમાં ઇરાનીઓ હાર્યા અને મીસરની રાજધાની મેમ્ફીસના કાલ્લામાં તેઓ ભરાઈ બેઠા. આથી બળવાખોરોએ મેમ્ફીસને ઘેરા બાંધી તેનો મોટો ભાગ છતી લીધો પરંતુ તે કાલ્લાનો 'સફેદ કીલ્લો' નામનો ભાગ તેઓ લઈ શક્યા નહીં. એ વખતે એથીનીયનો સામ્રાજ્ય ખાતે ચઢાઈ લઈ આવ્યા હતા તેઓની મદદ મીસરીઓએ માંગી. આથી તેઓને મદદ આપવા એથીનીયનોના ૨૦૦ બારકસોના એક કાલ્લાએ મીસર ઉપર ચઢાઈ કરી, નામલિ નહીનો કબજો લઈ, બળવાખોરો સાથે મળી જઈ 'સફેદ કાલ્લો' ને ઘેરા બાંધ્યો.^૧ અથેડોરસ તો લખે છે કે પેપ્રેમીસની લડાઈ વખતે એથીનીયન કાલ્લો ત્યાં હાજર હતો અને તેણે તે લડાઈમાં ભાગ પશુ લીધો હતો. પરંતુ તેના આ લખાણમાં કશી સચાઈ નથી. દીક્સસ એથીનીયન કાલ્લાના બારકસોની સંખ્યા ૪૦ ની જણાવે છે તેમાં તે તત્કાલીનવેશની ભુલ છે.^૨ વળી તે લખે છે કે ગ્રીક કાલ્લાએ ફીનીશીયનોને નબરવસ જોઈ તેઓના ૩૦ બારકસો કુબાડી દઈ બીજા ૨૦ વહાણે કેદ પકડ્યા હતા તેમાં પશુ બીજાકુલ સચાઈ નથી.

ઇં. પુ. ૪૫૬ માં શાહાનશાહ અર્તક્ષત્રે સીરીયાના બહાદુર ખાસાઈ હાકેમ બગબક્ષ (મગબીજસ) ને એક ૨ હા સૈન્ય સહીત મીસર મોકલ્યો. અથેડોરસ કહે છે કે તેની સાથે ૩૦૦ ફીનીશીયન બારકસોનો એક કાલ્લો પશુ નૌકાસેનાવીપતી આર્તાબાજસની સરદારી તળે મીસર ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો. દીક્સસ ઇરાની કાલ્લાના સરદારનું નામ 'હોરિસ્ટોસ' જણાવે છે. મીસરમાં દાખલ થયા પછી સપેહસાક્ષાર બગબક્ષે મેમ્ફીસ ઉપર ચઢાઈ કરી. તેની અને બળવાખોરોની વચ્ચે એક અતી ખુનખાર લડાઈ જમી જેમાં બળવાખોરોનો મોટો પરાજય થયો. રાજા ઇનારસ બીજાસના કાલ્લામાં ભરાઈ બેઠો; અમીર્ટ્યુસે એલ્યોના ટાપુમાં આશ્રો લીધો અને એથીનીયન શત્રુઓ પોતાના બારકસો સાથે પ્રાસીપોલીસના ટાપુ ખાતે જઈ ભરાયા. આથી બહાદુર બગબક્ષે પ્રથમ ઇનારસને તાબે કરી ત્યાર બાદ

૧ હોરિસ્ટોસ ક.૧૨.

૨ મીથુસીદાઈઝ ૧,૧૦૪. ૨ ભુઓ મુલર-લીટોએ કબાવેલા તેના ભુલે ૧૬ તથા ૩૨.

ગ્રામપીટીસના ઠાપુને ધેરા પામ્યો. આ ધેરા દાઢ વસ્ત્ર ચાલું રહ્યો. પણ ઉપર તે સરદારે નામ્લિ નરીની એક શાખાને ચુકવી નાંખી. જમીનને માર્ગે તે ઠાપુ ઉપર હુમલો કરી, એથીનીયનોને જમરા માર મારી. તેઓના ૨૦૦ વહાણોના કાફલાને સદંતર નાશ કીધો. ફક્ત થોડાજ એથીનીયનો કાઠરીન તરફ ન્હાસવા પામ્યા. પણ બાકી બીજા સઘળા શત્રુઓ ધરાનીઓના હાથ ઉપર નાશપામ્યા. (૬૦ પુ. ૪૫૭).

બીજા એથીનીયન કાફલાનો નાશ—એજ વખતે એથન્સે પોતાના આગલા કાફલાની જગ્યા ઉપર મોકલેલો બીજો ૫૦ બારકસોનો એક કાફલો—નામ્લિ નરીની એન્ડેસીયન શાખાના કીનારા ઉપર—આગલા એથીનીયન કાફલા ઉપર આવી પડેલી આફતથી નાવાકેક ઢોવાથી જે વખતે નબરવસ પડેલો હતો તે વખતે ધરાની લશ્કરે જમીનને માર્ગે અને ફીનીશીયન કાફલાએ દરીયાને રસ્તે ત્હેની ઉપર ચઢાઈ કરી ત્હેનો પુરેપુરો નાશ કીધો.^૨ આવી જળકતી જીતેથી મીસરનો બળવો ખેસી ગયો અને ધરાને એથન્સ ઉપર સાલામીસ, માઈકલી અને ચુરીમોનના ચુધ્ધાનું પુરેપુરું વેર લીધું. (૬૦ પુ. ૪૫૫).

સાઈપ્રસ ઉપરની છેલ્લી ઝીંક ચઢાઈ—૬૦ પુ. ૪૪૯ માં એથીનીયનોએ છેલ્લીવાર ધરાન ઉપર ચઢાઈ કીધી. ^૩ તેઓએ સરદાર કાર્મનનની સરદારી હેઠળ ૨૦૦ બારકસોનો એક કાફલો સાઈપ્રસ તરફ રવાના કીધો. આ ૨૦૦ બારકસોમાંના ૬૦ વહાણો બળવાખોર અમીત્યુસની મદદે મીસર મોકલી કાઠમને સાઈપ્રસમાં આવેલા કીશીયમ (Citium) શહેર ઉપર ધેરા નાંખ્યો. આ ધેરા દરમીયાન તે સરદાર જમ્પી થઈ મરણ પામ્યો અને ખાધખોરાકીની અછતને લીધે એથીનીયનોને ધેરા ઉઠાવી ઝીંસ તરફ પાછું ફરવું પડ્યું. પરંતુ જગારે તેઓ સાલામીસ આગળથી હંકારી જતાં હતા તે વખતે ફીનીશીયનો અને સીલીશીયનોનો કાફલો તેઓને મળ્યો. આથી તેઓ અને ધરાનીઓ વચ્ચે સાલામીસ ખાતે જમીન ત્યા દરીયા ઉપર લડાઈ જગી જેમાં શત્રુઓ ફતેહમંદ નીવડ્યા. એ પછી શત્રુઓ મીસર મોકલેલા બારકસોને સાથે લઈ ઝીંસ તરફ પાછા ફર્યા.

હાયેડારસ ઇફેરસની સત્તાને આધારે કહે છે કે એ વખતે ધરાની કાફલાની સરદારી આર્તાબાજસના હાથમાં હતી, અને તે કાફલાના બારકસોની સંખ્યા ૩૦૦ ની હતી.

કેલીયાસની કહેવાતી મુલેહ—એથીનીયનોની ઉપલી ચઢાઈ પછી થોડુંકમાંજ સરાન અને એથન્સ વચ્ચે એક કદપીન મુલેહ થવાની વાત કેટલાક પક્ષપાતી મંથકર્તાઓ

૧ થીયુસીડાઈઝ ૧,૧૧૦. ૨ તેજ ૧,૧૧૦. ૩ જુલિઅસ 'કાર્મન,' ત્યા થીયુસી-કાઈઝ ૧,૧૧૨.

જાણવી ગયા છે. પરંતુ વીચારવત ઇતીહાસકર્તાઓ તે વાત માનવાને હાલમાં સક્તિ ના પાડે છે. આ સુલેહની ચરતો નીચે મુજબ હતી:—

૧-એથ-સે સામ્રાજ્યના ટાપુ છોડી દેવો અને ઇજીપ્ત ખાતેથી પોતાના કાલેલો બોલાવી લેવો.

૨-ઇરાને એશીયાના કીનારા ઉપર આવેલા સધળા ગ્રીક ચહેરાને સ્વતંત્ર કરવા અને તેણે તેઓને જમીન અથવા દરીયાને માર્ગે હેરાન કરવા નહીં.

૩-ઇરાન અને ગ્રીસ વચ્ચેના દરીયા બન્ને દેશોએ વહેંચી લેવો તે એવી રીતે કે ઇરાનના લગ્ગાયક બાકસોએ ફાર્સીસના ટાપુની પશ્ચીમ તરફ જવું નહીં ત્યાં કાળા સમુદ્રમાં કાયેનીયન ટાપુઓથી આગળ વધવું નહીં. એજ મુજબ ગ્રીક બાર-કસોએ ઉપલી હદની પુર્વ તરફ જવું નહીં.

તત્કાલીન નિવેશ થર્સિવોલ આ સુલેહની વાતને ખીલકુલ ગંધત માને છે. આ સુલેહ વીષે અપક્ષપાત ઇતીહાસ કરતાં થીયુસીડાઇડીઝ એક બોલ પણ લખતો નથી. કેઠકસ પણ થર્સિવોલને ટેકા આપે છે. આ ઉપરથી આ કદપીન સુલેહ કાઇમનના દોસ્તોએ લેના મૃત્યુ પછી લગભગ ૧૦૦ વર્ષ બાદ જોડી કાઢેલી લાગે છે.

આફ્રીકા ખંડની પ્રદક્ષીણા—હવે આપણને આ પ્રકરણમાં એકજ નોંધ લેવાની બાકી છે અને તે પાર્સિઓએ શાહાનશાહ જર્કસીસના વખતમાં આફ્રીકા ખંડની પ્રદક્ષીણા કરવાની કોશીસને લગતી છે.

હીરોડોટસ 'કહે છે કે ટીસ્પીઝના બેટા સેતાર્સપીઝને તેના કેલ્દ મહોટાં વાંક માટે શાહાનશાહ જર્કસીસે મહોતની સગ્ન કરમાવી. પરંતુ તેની માતા વચ્ચે પડી અને તેણીએ જર્કસીસને જણાવ્યું કે તેણે તેને તેણીને હવાલે કરી દેવો કે જેથી તેણી તેને મહોતની સગ્ન કરતા વધારે ખરાબ સગ્ન કરશે. જર્કસીસે તેણીની અર્જ બહાલ રાખવાથી તેણીએ પોતાના બેટાને આફ્રીકા ખંડની પ્રદક્ષીણા કરી રાતા સમુદ્રને માર્ગે મીસર પાછા ફરવાની સગ્ન કરમાવી. આથી સેતાર્સપીઝ ઇજીપ્ત ઉપડી ગયો અને ત્યાંથી એક બારકસ સધળી સામગ્રી સાથે તૈયાર કરી તેણે ઝીઆલ્ટર (Pillars of Hercules) તરફ હંકાયું. ઝીઆલ્ટરની સામુદ્રપુની પસાર કરી હાલની સ્પાઈલની બુશીરની આસપાસ હંકારી તે દક્ષીણ તરફ આગળ વધ્યો. કેટલાક મહીના સુધી તેણે દક્ષીણ તરફ હંકાયું પણ છેવટે જ્યારે તેને માલમ પડ્યું કે પોતે જેટલો દરીયા પસાર કાધો છે તેના કરતાં વધુ આગળ પસાર કરવાનો છે ત્યારે તેની ધીરજ ખુટી ગઈ અને તે મીસર તરફ પાછો ફર્યો. મીસરથી સુસા ખાતે જઈ

શાહાનશાહ જર્કસીસ સન્મુખ પેતાની સફરનો દેવાલ કહી સંભળાવતા ત્હેણે જણાવ્યું કે દરીયાના જે ભાગ ખાતેથી તે પાછો ફર્યો હતો તે ભાગને કીનારે વામનજી જેવા લોકો (Dwarfish race) વસ્તા હતા. તેઓનો પોશાક ખંભુરીના ઝાડમાંથી બનાવવામાં આવતો હતો. તેઓ એટલાં તો જડીકણુ હતા કે જ્યારે પણ ધરિનીઓ કીનારે ઉતરતા ત્યારે તેઓને જોઇને તેઓ ન્હાસી જતાં, ધરિનીઓ તેઓને કશું નુકશાન કરતા નહીં પણ ફક્ત તેઓના શહેરોમાં દાખલ થઈ તેઓના ઘેરો લઈ આવતા. સેતારૂપીએ વધુ જણાવ્યું કે ત્હેની મરજી તો વધારે આગળ હંકારવાની હતી, પરંતુ ત્હેના વહાણે આગળ વધવા ના પાડી તે અટકી બેઠું. શાહાનશાહ જર્કસીસે ત્હેની વાત માનવા ના પાડી અને ત્હેને મ્હોતની સજા ફરમાવી.

પુરાતન તવારીખ નવેજી મુજબ ધરિનનો કાયદો નહીં ફેરવી શકાય એવો હોવા છતાં ફક્ત નવી નવી શોધખોળને ખાતર અને વીંછાહુદ્ધર અને માણસ જાતના સામાન્ય સુધારા વધારા માટે શાહાનશાહ જર્કસીસે એક વખત બહાર પાડેલું પેતાનું ફરમાન ફેરવ્યું અને સેતારૂપીએ આફ્રીકા ખંડની પ્રદક્ષીણા કરવા જવા દીધી તેજ દેખણી આપે છે કે તે મહાત્મા શાહાનશાહ ત્યાં ત્હેના વખતના ધરિની મરદો તેમજ એમરો કેટલા સુધરેલા અને નવી નવી શોધોની કદર ધુજનારા હોવા જોઈએ !

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ધરિન અને સ્પાર્ટાના મીત્ર-રાજ્યોના કાફલાએ એથન્સનો કીધેલો નાશ.

ધરિનને સ્પાર્ટા સાથે કોલકરાર—ઈ. પુ. ૪૩૧ માં ગ્રીસ ખાતે એથન્સ અને સ્પાર્ટા વચ્ચે ‘પેલોપોનીશીયન યુદ્ધ’ જગ્યું આ યુદ્ધમાં શરૂઆતમાં સ્પાર્ટાએ એથન્સના હાથ ઉપર ધણો માર ખાધો. પરંતુ ઈ. પુ. ૪૧૨ થી ધરિને સ્પાર્ટાને પૈસાની મદદ આપવા માંડી તેથી છેવટે સ્પાર્ટાને મ્હોટી ફતેહ મળી અને ઈ. પુ. ૪૦૫ માં મીત્ર રાજ્યોના કાફલાએ એથન્સનો પુરેપુરો નાશ કરીધો.

ઈ. પુ. ૪૪૯ માં સાલામીસ ખાતે ધરિની કાફલાની હાર થયા પછી ઈ. પુ. ૪૧૨ સુધી તે કાફલાનું શું થયું તેનો કશો હેવાલ મળતો નથી. ઈ. પુ. ૪૧૪ માં લીડીયાના સત્રપ (Satrap-હાકેમ) પીસ્ટનીઝના પુત્ર એમોર્ગેઝ (Amorges) શાહન-શાહ દારયવુશ નેઘસ સ્થામે બળવો ઉઠાવ્યો.^૧ તેણે એશીયા મર્ડનરના કીનારા ઉપર આવેલા બંદરો લુટફાટ ચલાવી વેરાન કરીધા અને પછી પોતે કારીયાના કાફલા ઉપર આવેલા થાસસના મજબુત કીલ્લામાં આશરો લઈ લગાઈ બેઠો (ઈ. પુ. ૪૧૨). થાસસને તાબે કરવા માટે દરીયાઈ કાફલાની ધરિનને ધણીજ જરૂર હતી. વળી એજ વખતે કીથોસના ટાપુએ એથીનીયનો સ્થામે બળવો જગાડી ધરિનની મદદ માગી પરંતુ તે વખતે ધરિની કાફલો તૈયાર નહી હોવાથી લીડીયાના હાકેમ તીસાફનીઝે સ્પાર્ટા સાથે કોલકરાર કરી સ્પાર્ટાને કાફલાની મદદ મેળવવાની ગોઠવણ કરીધી. વળી ધરિનની મરજી સ્પાર્ટાને મદદ આપી એથન્સનો નાશ કરવાની હોવાથી ધરિનીઓએ સ્પાર્ટાનો પક્ષ લીધો. આથી ઈ. પુ. ૪૧૨ માં તીસાફનીઝ અને સ્પાર્ટાનો વચ્ચે નીચે મુજબ કોલકરાર થયા:—

શાહનશાહ દારયવુશ અને તેના ન્યાયાનેના તાબામાં જે જે મુદ્દા અને સહેરો હતા તે સમગ્ર પાછા દારયવુશને સોંપી દેવા અને ઉપલા મુદ્દા ત્યાં સહેરો કનેથી પૈસા અથવા તો કોઈ પણ વસ્તુનો બીજો કાયદો હાંસલ કરતા સ્પાર્ટા અને તેના મીત્રોએ ધરિનના શાહાનશાહને મદદ કરી એથીનીયનોને અટકાવવા તેઓ સમગ્રાઓએ એકસંપ કરી એથન્સ સ્થામે લગાઈ કરવી અને તેઓ સમગ્રાઓની ભેગી સંમતી વીના લગાઈને અંત આવ્યો નહી. ધરિનના શાહાનશાહ સ્થામે બળવો ઉઠા-

વનાર રાજ્યને સ્પાર્ટા અને તેના મદદગાર રાજ્યોએ પોતાનો દુશ્મન ગણ્યું. એજ પ્રમાણે શાહાનશાહે સ્પાર્ટા અને તેના મિત્રોના યત્નને પોતાનો યત્ન ગણ્યો.^૧

યાસસની કૃતેહ—ઉપલા કોલકરાર થયા બાદ ઇરાની લશ્કરે જમીનને માર્ગે અને ઇરાનના મદદગાર સ્પાર્ટાન કાફલાએ દરીયાને માર્ગે યાસસના મળ્યુત કાફલા ઉપર હલ્લો કરી તેને ઘેરા બાલ્યો. સ્પાર્ટાન કાફલાએ એમોળાની મદદગાર એથીનીયન કાફલાને યુદ્ધ તીથી તાબે કીધો અને તીસાફનીએ તે બળવાખોરને હરાવી કેદ પકડી સુસા મોકલી દીધો.^૨

સ્પાર્ટા સાથે બીજા કોલકરાર—સ્પાર્ટા સાથે થયેલા પહેલા કોલકરાર મુજબ તીસાફનીએ સ્પાર્ટાન કાફલાના નાવીકોના પગાર આપવાનું પોતે માથે લીધું હતું. પરંતુ એમોળાની હાર પછી એથીનીયન સરદાર એસ્તીઆયડીની ઉશ્કેરણથી તેણે સ્પાર્ટાન ફોજને પગાર ઘટાડી નાંખ્યો. તેના આ પગલા સ્થામે જો કે સ્પાર્ટાન સરદાર થીરામીનીએ કરો વાંધા ઉઠાવ્યો હતો નહીં તો પણ નવા સરદાર એસ્તીયોક્સે ઇરાન સાથે નીચે મુજબ નવા કોલકરાર કરવાની જરૂર બોધી આથી બુના કોલકરારમાં નીચે મુજબ વધારો કરવામાં આવ્યો:—

..... ઇરાન અને સ્પાર્ટાએ એક બીજાના રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવો નહીં અને બન્નેએ એક બીજા સાથે કરી છેડતી શોધવી નહીં. શાહાનશાહ જે પોતાની મદદ સ્પાર્ટાન લશ્કરને બોલાવે તો તે લશ્કરને સધળો પગાર તેણે પોતે ચુકવવો, વીગેરે.^૩

સ્પાર્ટા સાથે થયેલા ત્રીજા કોલકરાર—ઉપલા કોલકરાર છતાં તીસાફનીએ સ્પાર્ટાન ફોજને પુરેપુરું નાણું પુરું પાડ્યું નહીં તેની બરજ સ્પાર્ટાનો અને એથીનીયનોને લડવા ઈ તેઓ બન્નેને નબળા પડવા દેવાની હતી. આથી તેણે ફીનીશીયન કાફલો તૈયાર થાય તેટલો વખત સ્પાર્ટાનોને થોભી જવાની સલાહ આપી.^૪ પરંતુ તે તો ફક્ત એક બહાનું જ હતું. એજ વખતે એથીનીયન સરદાર એસ્તીઆયડીએ તેને આવી મળ્યો અને તેણે એથન્સ તરફ મેદોરબાન થઈ તેને મદદ કરવા તેને અર્જ કીધો. પરંતુ તેણે એથીનીયનોને મદદ આપવા સાફ ના પાડી. ઇરાનની મદદ વગર સ્પાર્ટાનો એથન્સને તાબેના ટાપુઓ જળ્યરી કાશીશ છતાં પણ તાબે કરી શક્યા નહીં. આથી કદાચ તેઓ ઉશ્કેરાઈ જઈ પોતાની સ્થામે લડાઈ ઉઠાવશે એવો ભય રાખી તીસાફનીએ સ્પાર્ટાનો સાથે ત્રીજા મરતબે કોલકરાર કીધો. આ કોલકરારોમાં આગલા બે કોલકરારોની સરતોમાં નીચે મુજબ વધારો કરવામાં આવ્યો:—

એશિયા ખંડમાં ઇરાની શાહાનશાહે પોતાની મરજ મુજબ પોતાનો મુલ્ક નક્કી કરવો; ઇરાનને તાબેના ટાપુઓના રક્ષણ માટે શાહાનશાહનો દરિયાઈ કાફલો

૧ થીયુસીડાઈઝ ૮, ૧૮. ૨ તેજ ૮, ૨૮. ૩ તેજ ૮, ૩૬.

૪ થીયુસીડાઈઝ ૮, ૩૭. ૫ તેજ ૮, ૪૬.

આવી પહોંચે ત્યાં સુધી સ્પાર્ટન કાફલાએ યોગી જવું જેનો ખર્ચ તીસાઈનીએ ચુકવ્યો; ઇરાની કાફલાના આવી પહોંચ્યા બાદ જે સ્પાર્ટનોની ગળ હોય તો સ્પાર્ટન કાફલાનો ખર્ચ તેઓએ કરવો અથવા સ્પાર્ટનોએ કાફલાના ખર્ચ માટે તીસાઈનીએ પાસેથી ઉછીકી રકમ કઢાવી પેલોપોનીશીયન યુધ્ધનો અંત આવવે તે પાછી ઇરાનને ચુકતે કરી દેવી; ઇરાની કાફલાના આવી પહોંચ્યા બાદ બન્ને કાફલાઓએ પોતાના ભેગા બળથી એથન્સની સ્લામ^૧ યુધ્ધ મચાવવું ત્યાં બન્નેની સંમતિથી લડાઈનો અંત આણ્યો.

તીસાઈનીએ આ કાલકરારો ઉપર પશુ પાણી ફેરવ્યું. આથી સ્પાર્ટનોએ હેલેસ્પોન્ટ અને થર્સેસના ઇરાનને તાબેના પ્રગણાઓના હાકિમ ફાર્નાબાજસ સાથે અરસપરસ મદદ આપવાના કાલકરારો કીધા.

કાઈઝીકસનું દરીયાઈ યુધ્ધ—આ કાલકરારો પછી સ્પાર્ટનો અને એથીનીયનો વચ્ચે કાઈઝીકસ (Cyzicus) ખાતે એક જગર^૨ યુધ્ધ જાણ્યું. આ યુધ્ધમાં સ્પાર્ટનોની મોટી હાર થઈ અને સ્પાર્ટન કાફલાનો સમગ્રો ખર્ચ ફાર્નાબાજસને માથે પડ્યો. બીજી બાજુથી એથીનીયનોએ સ્પાર્ટનોને મદદ આપવા માટે તેની ઉપર વેર લેવા તેની શત્રુપી ઉપર હુમલો કરી લુટફાટ ચલાવવા માંડી. આથી તેને એથીનીયનોની દોસ્તી શોધી સ્પાર્ટનો પક્ષ છોડવો પડ્યો.

ઈગ્રાસપોટેમાઈની ખુનખાર દરીયાઈ લડાઈ—ઈ. પુ. ૪૦૭ માં શાહાનશાહ હારયવુશે પોતાના ન્હાનાં બેટા કુર્શને એથન્સનો નાશ કરવા માટે સ્પાર્ટો સાથે મળી જઈ એથીનીયનો સ્લામ જેશબ્ધ લડાઈ ચલાવવા લીડીયા, ફ્રીજ્યા અને કેપેડાશીયાની હાકિમી બક્ષી સાર્દાંસ મોકલ્યો. તે શાહજાદાની સ્પાર્ટન દરીયાઈ સેનાધીપતી લાહસેન્ડરે સાર્દાંસ ખાતે મુલાકાત લીધી. કુર્શને તેને મોટું આદરમાન આપી નાણાંની કીમતી મદદ આપી. એ મદદથી લાહસેન્ડર એથીનીયનોને જળરો માર મારી શકતે પશુ બીજે વર્ષે તેના ઓધાની મુદત પુરી થવે તેની જગા ઉપર નીમાયલા સરદાર કાલીકેટીડાસને તેની ઉશ્કેરણીથી શાહજાદા કુર્શને નાણાંની મદદ આપવાના અખાડ કીધા. આથી ઇરાનની મદદ વીના કાલીકેટીડાસ નાચાર થઈ ગયો અને છેવટે એથીનીયનો સ્લામ લડતા તે માર્યો ગયો (ઈ. પુ. ૪૦૬).

બીજે વર્ષે લાહસેન્ડર પાછો સ્પાર્ટન કાફલાનો વડો નીમાયો (ઈ. પુ. ૪૦૫). તેને શાહજાદા કુર્શને નાણાંની મોટી રકમ સ્વાધીન કરવાથી હવે તેણે એથન્સ સ્લામ ધમધાકાર કામ ચલાવ્યું. તેણે ઇરાનના પૈસાથી એક જળરો મોકલ્યો

બેગો કાઢ્યા અને લેખસેકસને ઘેરો ધાલી તાબે કાઢ્યું. ત્યાર પછી તે એથીનીયન કાફલા સ્થાને હંકારી ગયો. એથીનીયનો અને મીત્ર-રાજ્યોના કાફલા વચ્ચે ધગોસ-પોટમાઈ ખાતે એક અતી ખુનખાર યુધ્ધ થયું જેમાં એથીનીયનોના મ્હોટા પરાજ્ય થયો. તેઓના ૧૮૦ વહાણોનો જળરો કાફલો વગર લગાઈએ મીત્ર રાજ્યોને તાબે થયો અને ૪૦૦૦ એથીનીયન કેદીઓ લાઇસેન્ડરના હાથ ઉપર નીર્દયપણે કપાઈ મુઆ (સપ્ટેમ્બર ૪૦૫). ખીજા બે મહીનામાં તો સામોસ સીવાયના ખીજા સધળા ટાપુઓ મીત્ર રાજ્યોને તાબે થયા.

ખીજી તરફથી ઇરિનના મદદગાર સ્પાર્ટાના રાજા એજસે એથન્સ ઉપર ચલાઈ કરી તે નામીયા શહેરને ઘેરો ધાલ્યો. તહેણે તે શહેરના બચાવ અર્થે બાંધેલી પીયુસની કાફલેખીનો નાશ કરી છેવટે તે અતી પ્રખ્યાત શહેર છતી લીધું. એ રીતે ઇરિનની મ્હોટી મદદથી પેલોપોનીશીયન યુધ્ધનો સ્પાર્ટાની તરફેણમાં અંત આવ્યો અને ઇરિનના શત્રુ એથન્સનો પુરેપુરો નાશ થયો (ઈ. પુ. ૪૦૫).

એસ્પેન્ડસ ખાતે લેગો મળેલો ઇરિની કાફલો—ઈ. પુ. ૪૧૨ માં ઇરિન અને સ્પાર્ટા વચ્ચે અરસપરસ મદદ આપવાના કોલકરારો થયા પછી એક પેલોપોનીશીયન યુધ્ધનો ઈ. પુ. ૪૦૫ માં અંત આવ્યો. ત્યાં સુધી સ્પાર્ટાન કાફલાએ એકસે હાથે પણ ઇરિનના નાણાંની મ્હોટી મદદની બરકતથી એથીનીયનો સ્થાને લડત ચલાવી હતી. આ લડતમાં ઇરિનની મદદથી ત્હેની જે ફતેહ થયા પામી તેથી ઇરિનને પણ મ્હોટા લાભો થયા. એથન્સનો નાશ થવાથી જે કે ઇરિન એથીનીયન કાફલાની સરકશીનું પુરેપુરું વેર લીધું તે પણ ત્હેના કરતાં વધારે કાયદો તો ઇરિનની સત્તા એશીયા મધ્યના કાંઠા ઉપરના ગ્રીક શહેરો અને જુમાં ધ્ય સમુદ્રના ટાપુઓ ઉપર આડકત્રી રીતે પાછી બેસવાથી ઇરિનને થયો.

ઈ. પુ. ૪૪૯ માં સાઈપ્રસના ટાપુમાં આવેલા સાલામીસ શહેરના બારામાં ઇરિની કાફલા અને એથીનીયનો વચ્ચે થયેલા યુધ્ધ પછી તે કાફલાને લગતી પહેલવહેલી નોંધ પાછી આપણને ઈ. પુ. ૪૧૨ ને સુમારે મળે છે. એ વખતેમાં હાકેમ તીસાઈનીઝની કાશીશાથી એસ્પેન્ડસના બારામાં એક ફીનીશીયન કાફલો બેગો મળ્યો હતો. તે કાફલાના બારકસોની સંખ્યા ૧૪૭ ની હતી અને ત્હેની સરદારી ટામોસ (Tamos) નામના નૌકા સેનાધીપતીના હાથમાં હતી.^૧ એ કાફલો તીસાઈનીઝે સ્પાર્ટાનોને મદદ આપવા માટે બેગો કાઢ્યા હતા. પરંતુ તહેણે એથન્સ સ્થામેના દરીયાઈ યુધ્ધોમાં ભાગ લીધો હતો કે નહીં તે બાબે કોઈ પણ અંધકર્તા કશું લખી જતો નથી.

મકરણ ૧૩ મું.

—: or —

અછત ઇરાની કાફલાની સ્પાર્ટા ઉપર ચઢાઈ.

શાહનશાહ કુરશનો દરીયાઈ કાફલો—ઈ. પુ. ૪૦૪ માં શાહનશાહ દારયવુશ મરથુ પામ્યો અને તેના તખ્ત ઉપર તેનો વડો બેટો અતક્ષત્ર (અર્થાત્-જર્જીસ નીમન) બીજો આવી બેટો. શાહનશાહ અતક્ષત્ર સ્થાને તેના ન્હાનું ભાઈ-એશીયા મધનરના હાકેમ કુરશે તેનું તખ્ત પચાવી પાડવા ઇ. પુ. ૪૦૧ માં ચઢાઈ કાઢી. એ વખતે તેણે પોતાની મદદમાં એક દરીયાઈ કાફલો પણ બેગ્ગે કાઢ્યો હતો. આ કાફલાના બારકસોની સંખ્યા ૨૫ ની હતી અને તેની સરદારી (Tamos) ટામોસ નામના એક ઇજીપ્શીયન સરદારના હાથમાં હતી. એ કાફલાનો પહેલો ઉપયોગ તેણે સત્રપ તીસાઈનીઝની હકુમત હેઠળના માઇસીટસના શહેરને ઘેરો ધાલતી વખતે કાઢ્યો હતો. ઇ. પુ. ૪૦૧ માં શાહનશાહ અતક્ષત્ર ઉપર ચઢાઈ કરવા કુરશે જ્યારે લીડીયાની રાજધાની સાઈડાસ ઊડ્યું ત્યારે તેણે પોતાના કાફલાને ઇસસ તરફ હંકારી જવા ફર્માવું હતું. આ કાફલાને ઇસસ તરફની સફર દરમિયાન કુરશની મદદે સ્પાર્ટાએ મોકલેલો નૌકાસેનાધીપતી પીથાગોરાસની સરદારી હેઠળનો ૩૫ બારકસોનો સ્પાર્ટાન કાફલો ઇશીસસ ખાતે આવી મળ્યો. તે કાફલાને સાથે લઈ ઇરાની કાફલો ઇસસ ખાતે કુરશને જઈ મળ્યો. તે શાહનશાહએ તે કાફલાને ફીનીશીયામાં આવેલા મીરીથેન્ડ્રસ શહેરના બંદર સુધી પોતાની સાથે રાખ્યો. પરંતુ ત્યાર પછી ઇરાની શાહનશાહતના બીતરમાં જવાનું હોવાથી તેણે તે કાફલાને ફાપસદ આપી.

સ્પાર્ટા સાથે ઇરાનને લડાઈ—ઈ. પુ. ૪૦૦ માં સ્પાર્ટાએ એશીયા મધનરના કોસ્ટા ઉપરના ગ્રીક શહેરોને મદદ કરવા પોતાના સરદાર થીઅનને એશીયા મોકલ્યો. આથી સ્પાર્ટા અને ઇરાન વચ્ચે લાંબી મુદત સુધી લડાઈ ચાલી. આ યુદ્ધ દરમિયાન ચુનંદ ઇરાની ઉમરાવ તીઝ્રાસ્ટીઝની ઉચ્ચેસ્થીથી ગ્રીસ ખાતે એથન્સ, ફોરીન્થ, થીબ્સ, વીગેરે ગ્રીક રાજ્યોએ સ્પાર્ટા સ્થાને લડાઈ જાહેર કાઢી. આથી સ્પાર્ટાના રાજ એજીસીલેયસે પોતાના દેશના બચાવ અર્થે એશીયા મધનર ઊડી સ્પાર્ટા તરફ ન્હાસવા માંડ્યું (ઈ. પુ. ૩૯૪).^૧

૧ એનોફાન 'Anabasis' (એનાબાસીસ) પુ. ૧ હ, પ્ર. ૪ મું.

૨ એનોફાન તથા પ્લુતાર્ક 'એજીસીલેયસ' નું જન્મ સંસ્કૃત.

કોનસ ખાતેથી સ્પાર્ટન કાફલાની ન્હાસભાગ—એક તરફ ઓસ ખાતે ઓક રાજ્યોને સ્પાર્ટા સ્થાને ઉચ્છેરી મેળા બીજી તરફ યુનંદા તીથ્રાસ્તીએ ફ્રાના-બાજસ અને એથીનીયન નૌકાસેનાધીપતી કોનસની મદદથી, ઇજીયન સમુદ્રમાંથી સ્પાર્ટાને હાંકી કાઢવા એક ઇરાની કાફલો ઉભો કરવા માંડ્યો. આ કાફલાના બાર-કુસોની રાખ્યા શરૂઆતમાં ૪૦ ની હતી. તેની સરદારી મજકુર એથીનીયન નૌકા-સેનાધીપતી કોનસ અને નામીયા પાર્સા હાકેમ ફ્રાનાબાજસના હાથમાં હતી. આ સરદારોએ સઘળી તૈયારીઓ પુરી થવે કારીયા અને લીશીયાના દક્ષીણ કાંઠા ઉપર આવેલાં કોનસના બંદર તરફ હંકારી જઈ ત્યાં તેઓ લંગર નાંખી પડ્યા. આ બંદર ખાતે ફેરેક્સ નામના સ્પાર્ટન દરીયાઈ સેનાધીપતીએ ૧૨૦ બારકસોના જળરા સ્પાર્ટન કાફલા વડે ઇરાની કાફલાને ઘેરી લીધો. આ વખતે જો બન્ને કાફલાઓ વચ્ચે યુધ્ધ થતે તો કદાચ ઇરાની કાફલાનો નાશ થતે. પરંતુ એજ વખતે બીજા ૪૦ બારકસોનો એક ઇરાની કાફલો ઇરાનીઓની મદદે આવી પહોંચ્યો. આથી પોતાના બારકસોની મ્હોટી સંખ્યા છતાં સ્પાર્ટનો કોનસ છોડી રહોડસ (Rhodes) તરફ નાકા.

નાઇડસનું ખુનખાર દરીયાઈ યુધ્ધ—કોનસ ખાતેની ન્હાસભાગ પછી રહોડસના ટાપુએ સ્પાર્ટા સ્થાને બળવો જગાડ્યો અને તે ટાપુને ઇરાની કાફલાની મ્હોટી કુમક હોવાથી સ્પાર્ટનોએ તે બળવો બેસાડી દેવાની જરાક પણ હિમ્મત કીધી નહી. એજ વખતે સ્પાર્ટાની મદદે મીસરના પાદશાહ નીફ્યુસે સ્પાર્ટન ફાજના ઉપયોગ માટે ખોરાકી અને બીજી લશ્કરી સામગ્રીના કેટલાક વહાણો મોકલેલા તે ઇરાની કાફલાના હાથમાં સપડાયા. આથી ઇરાનીઓને મ્હોટો લાભ થયો અને સ્પાર્ટનો તેમનો કબજો મેળવી શક્યા નહી.

હવે ઇરાની કાફલાના સરદારોની મરજી સ્પાર્ટન કાફલા ઉપર હુમલો કરી ત્હેને લગાઈમાં ઉતારવાની હતી. પરંતુ તે કાફલાના વડા પઈસેન્ડરે તે ઇરાની કાફલાની રાહ જોવાને બદલે પોતેજ ત્હેની ઉપર હુમલો કીધો. આથી નાઇડસના બંદર ખાતે સ્પાર્ટનો અને ઇરાનીઓ વચ્ચે એક ખુનખાર પાદશાહ દરીયાઈ યુધ્ધ જાન્યું. એ વખતે સ્પાર્ટન કાફલામાં ૮૫ અને ઇરાની કાફલામાં ૯૦ થી થોડાક વધારે બારકસો હતા. આ ઉપરથી માલમ પડે છે કે કોનસ ખાતેની ન્હાસભાગ દરમિયાન સ્પાર્ટનોના લગભગ ૩૫ બારકસો નાશ પામેલા હોવા જોઈએ અને તે બીના દેશાબીમાની એક તરફી ઇતીહાસકર્તા ઝેનોફોને સ્પાર્ટાની લાજ રાખવા છુપાવેલી હોવી જોઈએ. નાઇડસના ખુનખાર યુધ્ધમાં સ્પાર્ટનોની પુરેપુરી નાશકારક હાર થઈ; સરદાર પઈસેન્ડર માર્યો મર્યો અને સ્પાર્ટનોના ૪૦ બારકસો કેદ પકડાયા. બાકીના વહાણોમાંથી કેટલાંક ન્હાસ ગયા અને બીજા નાશ પામ્યા (ઇં પુ. ૩૯૪).

નામિસના યુધ્ધમાં સ્પાર્ટોની હાર થવાથી તહેલે ઇજિપ્તન સમુદ્ર ઉપરનો કાશુ ખોઈ દીધો અને ઇરાન સ્થાનેની બેવકાઈ ત્યા સરકશીનો સ્વાદ તહેલે પુરેપુરો આપ્યો. આ યુધ્ધ પછી પાર્સી કાફલો પ્રાણે આખી દુનીઆમાં અજીત થઈ પડ્યો.

ભુમધ્ય સમુદ્રમાંના ટાપુઓની ફત્તેહ—નામિસના યાદગાર યુધ્ધ પછી ઇરાની કાફલાએ ઇજિપ્તન સમુદ્રમાંના સધળા ગ્રીક શહેરો અને ટાપુઓ જીતી લીધા. તહેલે એક ટાપુથી બીજા ટાપુ તરફ અને એક શહેરથી બીજા શહેર તરફ હંકાર્યું. એ સધળા ટાપુઓ અને શહેરોના ગ્રીક લોકો ત્યા સ્પાર્ટન સૈન્યો વગર લગ્નમ્મિ ઇરાનીઓને તાબે થયા. ફક્ત સેસ્તોસ અને એમ્બીડાસના શહેરોજ જીતાવાના બાકી રહ્યા.

સ્પાર્ટા ઉપર ચક્રાઈ—બીજો વર્ષે ઇરાની કાફલાએ સ્પાર્ટા ઉપર ચઢાઈ કીધી (ઇ. પુ. ૩૯૩). માર્ગમાં મળતા સધળા ટાપુઓ ઇરાનીઓએ લુંટી જીતી લીધા. તેઓએ સીથીરામાં એક બંદર બાંધ્યું અને ત્યાર પછી પેરોપોનીશીયન દરીયાનો કબજો લઈ લેઓ કોરીન્થની સંયોગીભુમી ખાતે જઈ થોભ્યા. આ યાદગાર ચઢાઈથી સ્પાર્ટા સ્થાને યુધ્ધમાં ઉતરેલા ઇરાનના મદદગાર ગ્રીક રાજ્યોને મ્હોટી મદદ મળી અને સ્પાર્ટા નીચું પડ્યું. છેવટે ઇર્ગાસપોટેપાઈના યુધ્ધથી નાસ પામેલા એથન્સ શહેરને પાછું સંજીવન કરવાનો હોકમ આખી ઇરાની કાફલો સરદાર કોનનને સોંપી, ફત્તેહમંદ ફાનીમાજસ ઇરાન તરફ પાછો ફર્યો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

—:૦:—

સાધપ્રિસ અને ઇજાત ઉપર ચકાઈઓ.

—:૦:—

સાધપ્રિસ ઉપર સ્વારી—ઈં પું ૩૬૦ માં મીસરના રાજા એકારીસ અને એથીનીયનોની મદદથી સાધપ્રિસના મ્હોટા ટાપુમાં આવેલા સાલામીસ શહેરના ઇરાનના ખંડીયા રાજા ઇવાગોરાસે ઇરાન સ્લામ્ને બળવો જગાડ્યો. આ બળવો છેક ૩૮૦ સુધી ચાલું રહ્યો, પરંતુ ઈં પું ૩૮૬ માં શાહાનશાહ અતક્ષને એક મ્હોટું ઇરાની લશ્કર ત્યાં એક જગ્યાએ કાફલો ઇવાગોરાસ સ્લામ્ને મોકલાવ્યો. ઇરાની કાફલામાં ૩૦૦ ત્રણ ડોળીવાળા આરકસો હતા અને તેની સરદારી નામીયા નૌકા-સેનાધીપતી તીરીયાઝસના હાથમાં હતી. આ તીરીયાઝસને જમાઈ ગાયોસ (Gaos) પણ તેના હાથ તળે કાફલામાં સરદારી ભોગવતો હતો. ઇવાગોરાસના કાફલામાં શરૂઆતમાં ફક્ત ૯૦ આરકસો હતા. પરંતુ તેની પાસે ઝડપી ચાલના હથકા આરકસોની સંખ્યા ઘણી હોવાથી તેણે તાગડો રચી ઇરાની લશ્કરની આધખોરાડી લાવનારા આરકસો ઉપર મારો ચકાવી તેઓમાંના કેટલાક કુખાવી દીધા, કેટલાક જખ્ત કીધા અને બાકીના આરકસોને તેણે અટકાવી રાખ્યા. આથી ઇરાની લશ્કરમાં ભુખમરો ચાલ્યો. એજ વખતે ઇવાગોરાસે બીજા નવા ૬૦ આરકસો બંધાવ્યા અને ૫૦ વહાણો આધખોરાડી તથા સવળા લશ્કરી સરળમ સાથે મીસરના રાજા એકારીસે મોકલ્યા. આથી તેના પગમાં ઘણું જોર આવ્યું. આ પછી તેના અને ઇરાનીઓના કાફલાઓ વચ્ચે જગ્યાં યુધ્ધ જમ્યું. એ યુધ્ધમાં શરૂઆતમાં તો ઇરાનીઓને ઘણું ખમવું પડ્યું. પરંતુ દરીયાઈ સેનાધીપતી તીરીયાઝસની ભારે કોશીશો અને હીમ્મતથી છેવટે ઇરાનીઓની જગ્યા ફતોહ થઈ. આ ઝળકતી જીતથી ઇવાગોરાસને સાલામીસના કાફલામાં લાંબો વખત ભરાઈ બેસી છેવટે ઇરાનને તાગે થવાની ફરજ પડી.

મીસર ઉપર ચકાઈ—મીસરનો પ્રાંત ઈં પું ૪૦૫ ને સુમારે ઇરાન સ્લામ્ને બળવો જગાડી સ્વતંત્ર થયો હતો. પરંતુ ઇરાનથી સ્વતંત્ર થયા પછી મીસરી રાજાઓ ગુપચુપ બેઠા નહીં, તેઓએ ચાલું સરકશી કર્યા કાધી અને ઇરાની શાહાન-શાહતના શત્રુઓને તેઓએ મ્હોટી મદદ આપી. તેઓએ બળવાખોર શાહનશાહ કુરશને મદદ આપવા ૨૫ આરકસોનો એક કાફલો સરદાર ટામોસની સરદારી હેઠળ મોકલ્યો હતો. એજ પ્રમાણે સ્પાર્ટાના રાજા એજીસીલેયસની મદદમાં

૬૦ પુ૦ ૩૯૫ માં મીસરી રાજ નીફીરિયુસે એક કાફલો રવાના કરી હતા. વળી મીસરીઓએ બળવાખોર ઇવાગોરાસ ત્યા બીજા હુલ્લડખોરાને પણ મ્હોટી મદદ આપી હતી. આ સમયે વખત શાહનશાહ અર્પતક્ષત્ર બહેળી રોકાણમાં હોવાથી હેનાથી મીસર તરફ ખ્યાન પહોંચાડવાનું બન્યું હતું નહીં. પરંતુ પોતાની રોકાણ પુરી થતાજ તેણે મીસરને સજા કરવાનું કામ હાથ ધર્યું. તેણે ૬૦ પુ૦ ૩૯૦ થી ૩૮૬ સુધીમાં મીસરને તામે કરવાની કાશીશ કરી હતી.^૧ પરંતુ હેને તેમાં કત્તેલ મેગેલી લાગતી નથી. આથી બીજી વાર તેણે ધણાજ મોટા પાયા ઉપર તૈયારીઓ કરવા માંડી.

શાહનશાહ અર્પતક્ષત્રે ૨,૦૦,૦૦૦ માણસોનું એશીયાટીક લશ્કર અને ૨૦,૦૦૦ મીકાનું લાહુતી લશ્કર ઉભું કર્યું. આ લાહુતી લશ્કરની સરદારી તેણે આઝીકેટીઝ નામના એધીનીયન નૌકાસેનાધીપતીને સોંપી અને બાકીના સૈન્યની સરદારી તેણે પ્રસીધ્ધ ફાર્નાખાઝસને સ્વાધીન કરી. વળી ત્રણ ડોલીવાળા ૩૦૦ બારકસો અને ત્રીસ ત્રીસ હલેસાંવાળા ૨૦૦ હથકા વહાણો અને તે ઉપરાંત ખાધ-ખોરાકી લઈ જવા માટે બીજા સંખ્યાબંધ લારખ/દારી ઝાઝોને એક કાફલો પણ બેગા કરવામાં આવ્યો.^૨ ત્રણ વરસની ભારે તૈયારીઓ પછી ઇરાની લશ્કર ત્યા કાફલો સીરીયાના ક્રાસ્ટા ઉપર છેક દક્ષીણે આવેલા એકર (Acre) ના બંદરમાં બેગા મળ્યા. ૬૧ પુ૦ ૩૭૪ ની વસંત રૂતુમાં તેઓ એકરથી ઉપડ્યા. ઇરાની લશ્કર ફીનીસ્ટીયા અને રેતીનું વણ વટાવી પેલ્યુશીયમ તરફ ચાલ્યું અને ઇરાની કાફલો દરીયાને કાંઠે કાંઠે ચાલ્યું તે તરફ હંકારી ગયો. પેલ્યુશીયમનું શહેર તે વખતે ધણીજ મજબુત હાલતમાં હતું અને હેને જીતી લેવાનું જ્યારે ફાર્નાખાઝસને ધણજ મુશ્કેલ માલમ પડ્યું ત્યારે તેણે પોતાની લગ્ન કરવાની આગલી ગોઠવણમાં મ્હોટો ફેરફાર કરી. તેણે ઇરાની કાફલાના થોડાક બારકસો ઉપર ૩૦૦૦ સુનંદ માણસોનું એક લશ્કર ચઢાવી દઈ મીસરનો કીનારો છોડી ઉત્તર તરફ હંકારવા માંડ્યું, અને જ્યાં સુધી કીનારા ઉપરથી દેખી નહીં શકાય એટલો તે દુર ગયો નહીં ત્યાં સુધી તેણે હંકાર્યો કર્યું. પરંતુ રાત્રી પડતાજ તેણે પોતાનો માર્ગ બદલી નાંખ્યો અને નૈરત્ય દાણ તરફ હંકારી તે ગુપચુપ નાંધિ નદીની મેન્ડેશી-યન શાખાના મુખ તરફ આવી લાગ્યો. આ મુખના બચાવ માટે બંને કીનારા ઉપર બે કાલ્લાઓ બાંધી તેઓને એક પુલ વડે જોડી નાંખવામાં આવ્યા હતા. તે કાલ્લાઓ આગળ ફાર્નાખાઝસે પોતાના લશ્કરના થોડાક માણસોને વગર મુશ્કેલીએ

૧ જુઓ સાર્જકસની ઇરાનની તૈયારીખ વો. ૧ હ, પ્ર૦ ૧૪૫, પાનું ૨૪૪.

૨ કાથોડારસ ત્યા કોરનેલીયસ નીપોસ “આઝીકેટીઝ” તું જન્મચરિત્ર.

ઉતાર્યા અને ત્યારબાદ તહેલે તેઓની તપાસ લેવા માંડી. એ વખતે કોલ્લા-
માંની ફોજે ઇરાની લશ્કર ઉપર હુમલો કીધો. પણ તેમાં મીસરીઓએ જળસે
માર ખાધા અને બન્ને કલ્લા ઇરાનીઓએ જીતી લીધા. ત્યાર પછી બાબી રહેલું
લશ્કર પણ ફ્રાન્સીઝોસે જમીન ઉપર ઉતાર્યું.

ઉપલી ફત્તેહ પછી આઈશિકેડીસે એકદમ મેમ્બ્રીસ ઉપર ધસારો લઈ જઈ
તેને જીતી લેવાની ફ્રાન્સીઝોસને સલાહ આપી કારણ કે એ વખતે તે શહેર ખાતે
મીસરીઓએ મહોટું મીસરી લશ્કર રાખેલું હતું નહીં. તેઓએ તો પોતાનું સંઘળું
બળ પેલ્યુશીયમ અને નાઇલ નદીના બીજા મુખોના બચાવ અર્થે. રાખેલું હતું.
આથી થોડી મુશ્કેલીથી મેમ્બ્રીસ જીતી શકાય એવો મામલો હતો. પરંતુ ફ્રાન્સીઝોસે
તેની સલાહ માન્ય રાખી નહીં. તેની પાસે મહોટું સૈન્ય હોવાથી તે તો ધીમે
પણ મક્કમ પગલે આગળ વધવા માંગતો હતો. વળી તે વખતે તેનું સંઘળું
સૈન્ય તંને આવી મળ્યું હતું નહીં તેથી પણ તે થોભી જવા માંગતો હતો અને
ત્યાર પછી તે મેમ્બ્રીસ ઉપર ધસી જઈ તેને હાથ કરવાની ખાત્રી રાખતો હતો.
આઈશિકેડીસે પોતાને જોખમે પોતાના ભાડુતી ગ્રીક લશ્કર સાથે નાઇલ નદીના
ડેલ્ટાના બીજામાં ધુસી જઈ મેમ્બ્રીસ હાથ કરવા માંગ્યું. પરંતુ તેમ કરવા માટે પણ
ફ્રાન્સીઝોસે તેને રમ્મ આપી નહીં. તે એમ ધારતો હતો કે આઈશિકેડીસ મેમ્બ્રી-
સની ફત્તેહ પછી પોતેજ મીસરનું તખ્ત પચાવી બેસવાની આશામાં હતો. આ
પ્રમાણે બ્યારે ફ્રાન્સીઝોસ પોતાના લશ્કરની રાહ જોતો બેઠો હતો ત્યારે મીસરના
રાજા નેકટેનીઓએ મેમ્બ્રીસના કોલ્લામાં એક જખર મીસરી લશ્કર દાખલ કરી,
પેલ્યુશીયમ છોડી, ઇરાનીઓની જાવણી તરફ ચાલું મુક્યું. તેના અને ઇરાનીઓના
લશ્કરો વચ્ચે ચાલું ઝપાઝપી થતી રહી અને ઇરાનીઓને તેથી થોડું ઘણું ખર્ચુ
પડ્યું. એમ કરતા મધ્ય ઉનાળો આવી લાગ્યો. ઇટીશીયન (Etesian) પવન
ફૂંકાવા માંડ્યો અને નાઇલ નદીના પાણી ઉભાઈ જઈ રેલ આવવા લાગી. ધીમે
ધીમે સઘળા ડેલ્ટા ઉપર પાણી ફરી વળ્યું. રસ્તાઓ પાણીથી ઢંકાઈ ગયા અને
નદીઓનો પ્રવાહ લાગ્યેજ નજરે પડવા લાગ્યો. આથી છેવટે પોતાની ફત્તેહ અધુરી
મુકી ઇરાનીઓને પાછું ફરવું પડ્યું.^૧

મીસરની મહાભારત ફત્તેહ—શાહાનશાહ અર્પક્ષત નીમનના મૃત્યુ પછી
તેનો બહાદુર બેટા દારયવુશ એક્સ-ઇરાનના તખ્ત ઉપર આવી બેઠો (ઈ. પુ.
૩૫૯). શાહાનશાહ દારયવુશે પોતાની શાહાનશાહતમાં જંગેલા-ફીળ્યા, સાઇડોન,

૧ જુઓ હાયોડોરસ પુ. ૧૫, ૪૧ થી ૪૩; કોરનેલીયસ નીપોસ “આઈશિકેડીસ”
તથા “એક્ષીયાસ;” ફેલીપ્પીન “ઈજપ્ત” પ્ર. ૧૧ મુ.

રામર, અમરાદસ, સાધપ્રસ, વીરેના બળવાઓ બેસાડી ૬૪ મીસર જીતવાનો મકકમ કરાવ કીધો. તેણે મીસર ઉપર એક ચઢાઈ ૬૦ પુ. ૩૫૧ માં મોકલી હતી. પરંતુ તેમાં તેને ફતેહ મળી હતી નહીં. આથી તેણે બીજી ચઢાઈની સરદારી પોતાનાજ હાથમાં રાખવાનો વીચાર કીધો. તેણે ૩,૩૦,૦૦૦ એશીયાટીકા અને ૧૪,૦૦૦ ભાકુતી ગ્રીકોના ગંજવર લશ્કર ઉપરાંત એક મ્હોરો દરીયાઈ કાફલો પણ ભેગો કીધો હતો. આ ગંજવર ફોજ સાથે તેણે ૬૦ પુ. ૩૪૬ માં મીસર ઉપર મહાભારત ચઢાઈ કીધી. આ ચઢાઈમાં ઈરાની કાફલાએ અગત્યનો ભાગ ભજવી બતાવ્યો. ઈરાનીઓએ મીસરીઓ ઉપર ઘણી ઝગકતી જીતો મેળવી અને ઈરાની કાફલાએ ઈરાની લશ્કરને એક જગાથી બીજી જગાએ ઝડપથી લઈ જઈ મીસરીઓને પોતાનું જોર જમાવવાની જરાક પણ તક આપી નહીં. આખરે મીસર પડ્યું અને ઈરાન સ્થામેની ચાલુ સરકારીનો તેને પુરેપુરો સ્વાદ ચાખવો પડ્યો. એ પછી એક હુખામતી શાહાનશ હતી આખી આવી ત્યાં સુધી મીસર ઈરાન સ્થામે બળવો ઉઠાવવાનું ભુલી ગયું.^૧

સાધપ્રસ સ્થામે ચઢાઈ—આપણે ઉપર જોયું ગયા છીએ કે શાહાનશાહ અત્તક્ષત્ર (દારયુશ એકસ) ૩. સ્થામે સાધપ્રસે પણ બળવો ઉઠાવ્યો હતો આ બળવો બેસાડી દેવાનું કામ તેણે પોતાના કારીયાના ખંડીયા રાજા ઈર્દીયુસને સોંપ્યું. ઈર્દીયુસે પોતાને સોંપેલું કામ પુરતી ફતેહ સાથે પાર ઉતાર્યું. તેણે ફ્રેક્ષન નામે એક એથીનીયન સરદારને ૮૦૦ માણસોના એક ભાકુતી ગ્રીક લશ્કર સાથે સાધપ્રસ ખાતે મોકલ્યો અને તેની મારફતે તે ટાપુનો બળવો બેસાડી દીધો. તે વખતે તેની જોડે ૪૦ આરક્સોનો એક કાફલો પણ ઈર્દીયુસે મોકલ્યો હતો.

૧ હાયોડોરસ પુ. ૧૬ મુ; શેલીન્સન 'ઈજીપ્ત' પ્ર. ૨૭ મુ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પાર્સી કાફલાની ઉવટની ઝળકતી ફતેહો.

એશીયાના કાંઠા ઉપરના બંદરો અને ટાપુઓની ફતેહ—મીસરની ફતેહ પછી મહાન શાહાનશાહ દારયવુશ આક્રમે પોતાના યુનંદા ગ્રીક સપેહસાહાર મેન્ટરને મીસરની ચઢાઇ દરમિયાન તહેજે ઇરાનની મહાભારત સેવા બજાવવાના બદલામાં એશીયાના કાંઠા ઉપરના બંદરો અને ટાપુઓની હાકેમી બક્ષી. આ ટાપુઓ અને શહેરોએ તે શાહાનશાહના અંમલની શરૂઆતમાં ઇરાન સ્થામે બળવો ઉઠાવ્યો હતો. માટે તેમને સજા કરવા મરહુર મેન્ટરે ઇરાની કાફલાની સરદારી લઇ હવે તેમની સ્થામે ચઢાઇ કીધી. તહેજે એશીયાના કાંઠા ઉપરના સઘળા ગ્રીક શહેરોને પાછા તાબે કીધા અને ત્યાર પછી લેસ્થોસના ટાપુમાં આવેલા આતરનીયસના કીલ્લાના ગ્રીક રાજા હુર્મીયાસને હરાવી લેસ્થોસ તથા ઇજીયન સમુદ્રના તમામ ટાપુઓ ફતેહ કીધા. હેલેસ્પોન્ટ તરફ પણ તે ધસારો લઇ ગયો અને સ્પાર્ટા સાથની લડાઇ વેળા જે જે શહેરો અને બંદરો ઇરાને જીતી લીધા નહી હતા તે તે શહેરો અને બંદરો પણ તહેજે હાથ કીધા (ઇ. પુ. ૩૪૫ થી ૩૩૯).

એટલસ અને પાર્મીનીયોની શીકસ્ત—શાહાનશાહ દારયવુશ આક્રમણ ઇ. પુ. ૩૩૮ માં ખુન થયું^૧ અને તેના તખ્ત ઉપર તેને બેઠો આર્સીઝ આવી બેઠો. આ આર્સીઝના અમલમાં મેસીડોનના પાદશાહ શીલીપે પોતાના સરદારો એટલસ (Attalus) અને પાર્મીનીયો (Parmenio) ને ઇરાન સ્થામે લડવા એશીયા મધ્યનાર મોકલ્યા. આ વખતે નામીયો મેન્ટર મરણ પામ્યો હતો અને હેલેસ્પોન્ટનો ઇરાની દરીયાઇ કાફલો તેના ભાઈ મેમ્નનના હાથમાં હતો. તહેજે પ્રથમ કાઠગીરકસના શહેર ઉપર ચઢાઇ કરી તેના કીલ્લાની બહારની જુમી તથા બાગબગીચાઓ વીગેરે લુટી પુષ્કળ લુટ મેળવી અને ત્યાર પછી પીતાનીના શહેર ઉપર ધસી જઈ મેસીડોનીયન સરદાર પાર્મીન્યોને તે શહેર ઉપરનો ઘેરો ઉઠાવી લેવાની ફરજ પાડી. ત્યાર પછી કેલાસ નામના એક બીજા મેસીડોનીયન સરદારને પણ જબરો માર મારી તેને રોહતીયમના શહેરમાં ભરાઇ બેસવાની તહેજે ફરજ પાડી.^૨

ઇરાની કાફલા સ્થામે લડવાની સીકંદરની અશક્તી—શાહાનશાહ આર્સીઝના મૃત્યુ પછી હુઆમની વંશનો છેલ્લો પાર્સી શાહાનશાહ દારયવુશ

પ્રોમાનસ ઇરાનના તખ્ત ઉપર આવી બેઠો - (ઈ. પુ. ૩૩૬). આ કમનશીખ
જ્યેષ્ઠતાં સ્થાને ઇ. પુ. ૩૩૪ માં મેસીડોના અજીત પાદશાહ સીકંદરે (એલેક્ઝ-
ાન્ડર-Alexander) ચઢાઈ કાઢી. તે પોતાની સાથે ૧૮૨ જંગી આરકસોનો
નેક કાઢ્યો. લાવ્યો હતો તે ઉપર સ્વાર થઈ તેણે હેલેસ્પોન્ટની ખાડી વટાવી
ફિનીશીયાના શહેરોમાં પગ મેલ્યો. એ વખતે તેને એશીયા ખંડમાં દાખલ
તો પાર્સી કાફલાએ અટકાવ્યો નહીં જેનું પાછળથી ઘણું જ ખરાબ પરિણામ
માળ્યું.

સીકંદરે એશીયામાં દાખલ થઈ ઐનેકસની જગ્યા લગાડમાં ઇરાનીઓને
લાવ્યા. ત્યાર પછી તેણે ફીન્યાને પ્રાંત વગર લગાડમાં તામે કાઢ્યો. લીડીયા પણ
તેણે લગાડમાં લેને તામે થયું. ત્યારબાદ ઇશીસસની તામેદારી સ્વીકારી તેણે માઇ-
લીટસના મજબુત શહેરને ઘેરા લાવ્યો. આ ઘેરા દરમિયાન ઇરાની દરીયાઈ બળનું
અજીતપણું પુરવાર થયું.

જ્યારે સીકંદરે માઇલીટસ શહેર ઉપર ઘેરા નાંખ્યો ત્યારે તે શહેરની મદદમાં
૪૦૦ આરકસોનો એક જંગી ઇરાની કાફલો માઇકલીના ખાડક આગળના બારામાં
લંગર નાંખી પડ્યો હતો. આ કાફલાના સરદારોની મતલબ માઇલીટસનું બારું હાથ
કરી ત્યાંથી તે શહેરમાંના લશ્કરને મદદ પહોંચતી કરવાની હતી. પરંતુ તે કાફલો
માઇકલી તરફ આવી પહોંચે તે આગમ્ય તો સીકંદરના દરીયાઈ સેનાધીપતી
નીકનોરે (Nicanor) તક સાંધી ૧૬૦ આરકસોના મેસીડોનીયન કાફલા સહીત
માઇલીટસનું બારું રોકી લીધું. ત્યાર પછી સીકંદરના સરદાર પાર્મીનીયોએ તેને
ઇરાની કાફલા ઉપર એકદમ ચઢાઈ લાઇ જઈ તેને હરાવવાની સલાહ આપી. તેણે
જણાવ્યું કે ઇરાની કાફલાને હરાવવામાં જે મેસીડોનીયન કાફલો શકતીવાન નીબડશે
તો મેસીડોનીયનોના ત્રાસ સધળી દીશાએ ફેલાઈ જશે અને તેથી ઇરાન સ્થામેના
યુધ્ધનું કામ સવળ થઈ પડશે. પરંતુ જે દરીયાઈ યુધ્ધમાં મેસીડોનીયનોની હાર
થાય તો તેમાં પણ તેઓને ઝાઝું ભોગવવાનું નથી કારણ કે પાર્સી દરીયાઈ કાફ-
લાના ભારે બળથી તો સર્વે વાકેફગાર છે. વળી તેણે પોતાને જેખમે પાર્સી
કાફલા સ્થામે ઝીપલાવવાનું માથે લેવા માંગ્યું. પરંતુ સીકંદરને તેનું પગલું ઉઠા-
છળું માલમ પડ્યું. તેને લાગ્યું કે પાર્સી કાફલાના કુશળ અને અતુલવી સાધ-
ગ્રીયન તથા ફીનીશીયન નાવીકો સ્થામે મેસીડોનીયન બીન અતુલવી અને વગર કેળ-
વાયલા ખલાસીઓ ટકી શકશે નહીં. તેની ઇચ્છા જમીન ઉપર જખરી હતો મેળવી
સંપાદન કાષ્ટિકી કાતી દરીયાઈ યુધ્ધમાં માર ખાઈ ખોટાં હેવાની હતી નહીં. વળી

તે બીહીધો કે શરૂઆતમાં જ ને તે દરીયામાં માર ખાખ. મેસરો તો તેથી ઘાસ ખાતેના હેના શત્રુઓ હેની સ્થાને હુલ્લડે મચાવ્યા વીના. રહેશે નહીં. વળી દરીયાઈ યુધ્ધ માટે હેની પાસે પુરતા સાધનો પશુ હતા નહીં. આથી હેણે ધરિની કાફલા સ્થાને જોર અજમાવવાનો વીચાર માંડી વાળ્યો.

માઇલીટસના પડી લાગવા પછી ધરિની કાફલાએ મેસીડોનીયન કાફલાને લગાઈમાં ઉતરવાની ઘણી કાશીય કીધી. પરંતુ તેમા તે ફાવ્યો નહીં. માઇકલીના અંદર ખાતેના પરદેશીઓ અવારનવાર પોતાની ક્રીસ્ટીઓ ઉપર સ્વાર થઈ મેસીડોનીયન કાફલા ઉપર ધસારો લઈ જઈ હેને પજવતા અને ગાતને વખતે પાછા માઇકલીના અંદરમાં આવે ભરાઈ મેસતા તોપણ તે ધરિની કાફલા સાથે જોર અજમાવવાની હીમ્મત કરતો નહીં. ધરિની કાફલાને પાણી લાવવા છેક દશ માઇલ દુર મીયાન્દર નદીના મુખ સુધી જવું પડતું. તે તરફના પ્રદેશનો પશુ સીકંદરની ઘોડેસ્વાર ફોજના સરદાર ફીલોતસે પાયદળ સીપાહોની ત્રણ ટુકડીઓની મદદથી કબજે લીધો. પરંતુ તેથી કંઈ પાસી કાફલો કરી ગયો નહીં. પરંતુ તે તો છેક સામોસ ખાતે જઈ ત્યાંથી પીવાનું પાણી ત્યા ખોરાકી લઈ પોતાની જગા ઉપર આવી ઉભો રહેવા લાગ્યો. જ્યારે પશુ સીકંદરના કાફલાના નાવીકા લાકડા લાવવા કે ખાંધખોરાકી મેળવવા જમીન ઉપર ઉતરતા ત્યારે ધરિની કાફલાના આરકસો તેઓના વહાણો ઉપર હુમલો લઈ જતા. એજ મુજબ એક વખતે જ્યારે સીકંદરના કાફલાના નાવીકા પોતાની હાજતો પુરી પાડવા પોતાના આરકસો છોડી જમીન ઉપર ઉતર્યા ત્યારે પાસી કાફલાના પાંચ આરકસો લાડીને ટાપુ અને સીકંદરની ઓવણી વચ્ચેના દરીયામાં ધુસી ગયા. પરંતુ સીકંદરે જ્યારે તેઓને પોતાની તરફ આવતા દીક્ષા ત્યારે હેણે પોતાના દશ આરકસો ઉપર ખલાસીઓ ચઢાવી દશ તેઓને તેમની સ્થાને ઝડપમાં રવાના કીધા. આથી ધીમી ચાલનું એક આરકસ તેઓના હાથમાં સપડાઈ ગયું. પરંતુ બાકીના ચાર વહાણો તો ધરિની કાફલાને પાછા જઈ મળ્યા. આ મુજબ લાંબી મુદત ચાલ્યું પશુ મેસીડોનીયન કાફલાએ લગાઈમાં ઉતરવાની હીમ્મત કીધી નહીં. છેવટે સીકંદરે ગેતે પશુ થાકા અને ધરિની કાફલાનું ભારે બળ જોઈ હેની સ્થાને લડવાનું વ્યર્થ સમજી હેણે પોતાનો કાફલો વીખેરી નાંખ્યો અને પોતાના આરકસો ઉપરના નાવીકાને પોતાના લશ્કરમાં લખલ કરી દીધા. આ રીતે ધરિની કાફલાનું અજીતપણું તે મહાત્મા પાદશાહે પશુ કચુલ રાખ્યું.

સીકંદરનો વીચાર પોતાનો દરીયાઈ કાફલો વીખેરી નાંખી જમીન ઉપરના લશ્કરની મદદથી જીતવું સમુદ્રનો આખો ધરિનને તાબેનો કાસ્ટો જીતી લેવાનો

હતો. આ કોસ્ટાની ફતેહથી ઇરાની કાફલાનો ઇરાન સાથેના સંબંધ છુટો પડી જવાથી છેવટે ઇરાની કાફલો ઇરાનને વગર ઉપયોગનો થઇ પડશે એવું લેવા મત હતું. અને ખચીતજ આખરે તેમજ બનવા પામ્યું.

હેલીકનાંસસ ખાતે પાર્સી કાફલાની બળતવારો—માઇલીટસની ફતેહ પછી મહાત્મા સીકંદરે કારીયાના બીજા સધળા શહેરો જતી લઈ હેલીકનાંસસના મજબુત શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. આ ઘેરા દરમિયાન ઇરાની કાફલાએ તે શહેરનો ઘણી બળતવારીથી બચાવ કર્યો. નામીયો નૈકાસેનાધીપતી મેમન એ શહેરની મદદમાં ૪૦૦ બારકસોનો ગંજવર અજીત ઇરાની કાફલો લઈ આવ્યો હતો. તે કાફલાની મદદથી તેણે સીકંદરને લાંબી મુદત સુધી હંકાવ્યો. પણ જ્યારે તેને માલમ પડ્યું કે તે શહેર શત્રુઓ સ્થાને લાંબી મુદત ટકી શકશે નહીં ત્યારે તેણે તે શહેરના સધળા રહેવાસીઓ ત્યા કીમતી માલ મીઠકતને પોતાના કાફલાના બારકસો ઉપર ચઢાઇ દઈ તેને આગ લગાડી મેળી અને પછી પોતે તે શહેર છોડી ચાલી ગયો (ઈ. પુ. ૩૩૪).

યાદગાર મેમનની છટકી ફતેહ—હેલીકનાંસસની જીત પછી મહાત્મા સીકંદરે એશિયા મધ્યરની દક્ષીણની નબળી પ્રજાઓને તાબે કીધી. ત્યારબાદ તેણે પેર્સેગોનીયા, કેપેડોશીયા, સીલીશીયા અને ફ્રીનીશીયા ફતેહ કરી ઇસસના પુન-આર યુદ્ધમાં શાહાનશાહ દારયવુશનો જબરો પરાજય કીધો (ઈ. પુ. ૩૩૩ નવેમ્બર.)

ઉપર મુજબ જ્યારે મહાત્મા સીકંદર જબરી જીતો મેળવી ઇરાનના બીતરમાં ધુસતો હતો ત્યારે જગપ્રસીધ્ધ જોધો મેમન ખુદ મેસીડન ઉપર ચઢાઇ લઈ જઈ સીકંદરને એશિયામાંથી પોતાના દેશના બચાવ અર્થે નહસાડવાના વીચારમાં હતો. આથી તેણે મેસીડન ઉપર ચઢાઇ કરવા આગમ્ય કીયોસના ટાપુને જતી લીધી અને ત્યાર પછી લેસ્થોસના ટાપુના સધળા શહેરો ફતેહ કરી તે ટાપુના સીકંદરને તાબેના શહેર માઇલીલીનીને ઘેરો ઘાલ્યો. તેણે તે શહેરનું આજ સધળા દીશાએ ઘેરી લીધું અને પોતાના કાફલાને તે શહેરની પશ્ચિમે આવેલા સીમીયમના ભુસલાકા આગળ તેણે મેળો કીધો કે જ્યાં તે શહેરને બહારથી મદદ મળી શકે નહીં. પરંતુ એટલામાં તો ઇરાનના મહોટા કમનશીબે બહાદુર મેમનનું મરણ નીપજ્યું. મરતી વેળાએ ઇરાની કાફલાની સરદારી તેણે પોતાના અનેવી અગ્રાતી-બાઝસના મેટા ફ્રાનીબાજસને સોંપી. તેના મરણ બાદ જોકે ઇરાનીઓએ માઇલીલીની સર ક્યું તોપણ મેસીડન ઉપર ચઢાઇ કરવાની ગોઠવણુ તો તેઓએ મંડી વાળી-આથી ઇરાનને બારે ખેટ મઈ અને તે સીકંદરના હાથમાં જઈ પડ્યું.

તેનીડાસની તાબેદારી—માધરીલીનીની ફત્તેહ પછી દરીયાઇ સેનાધીપતી ફ્રાન્સીઆઝસ લીશીયા તરફ હંકારી ગયો. અને બીજો ઇરાની નૈકાસેનાધીપતી આતોફેદાતીસ બીજા ટાપુઓ તરફ નીકળી ગયો. લીશીયા ખાતે એન્ટરને કોટા થાઈ મોનદાસ ફ્રાન્સીઆઝસને આવી મળ્યો અને તહેલે તહેને જથ્થાન્યુ કે શાહાનશાહ દારયવુશે તહેને ઇરાની કાફલાની સરદારી સ્વાધીન કીધી છે. આથી ફ્રાન્સીઆઝસ ઇરાની કાફલાનો વડો નૈકાસેનાધીપતી બનવા પામ્યો. ત્યાર પછી તે લીશીયા એડી આતોફેદાતીસને મદદ કરવા તહેને જઈ મળ્યો. તેઓ જ્યારે ભેગા મળ્યા ત્યારે તેઓએ દાતામીસ નામના પાસી સરદારને દશ આરકસો સોંપી તેને સાઇકલે ડીઝના ટાપુઓ તરફ રવાના કીધો અને તેઓ પોતે સો વહાણોને કાફલા લઇ તેનીડાસના ટાપુ તરફ હંકારી ગયા. આ ટાપુના રહેવાસીઓ સીકંદરના તાબામાં હતા માટે તેઓએ તેઓ ઉપર સંદેશો મોકલ્યો કે તેઓએ સીકંદર સાથે થયલા કોલકરારો જે પથ્થરો ઉપર કોતરાવ્યા હતા તે પથ્થરો ભાગી નાંખવા અને એન્ટાસ્તીડાસની સુલેહના કોલકરારો મુજબ તેઓએ ઇરાનની તાબેદારી સ્વીકારવી. પ્રથમ તો તેઓએ તેમ કરવા સાફ ના પાડી. પરંતુ જ્યારે તેઓની ખાત્રી થઇ કે હીગીલોકસની સરદારી તરફેને નવો મેસીડોનીયન કાફલો તેઓની મદદે જલદીથી આવી શકશે નહીં ત્યારે તેઓ ફ્રાન્સીઆઝસના હોકમ મુજબ અમલ કરવાને મંડી જઈ ઇરાનને તાબે થયા.

મેસીડોનનો નવો દરીયાઇ કાફલો—જ્યારે મેસીડોન ખાતેના સીકંદરના હોકમ એન્ટીપેટરને ખબર પડી કે ઇરાની કાફલો ઇજીપ્ત સમુદ્ર માંહેલા ટાપુઓ ફત્તેહ કરી મેસીડોન ઉપર ધસી આવવા મગિ છે ત્યારે તહેલે એન્ટ્રોનીકસના પુત્ર પ્રોતીયાસ મારફતે યુબીઆ અને પેલોપોનીસસ ખાતેથી એક દરીયાઇ કાફલો ઉભો કીધો. આ વખતે નૈકાસેનાધીપતી દાતામીસ પોતાના દશ ઇરાની આરકસો સાથે સાઇકલેડીઝના ટાપુઓના ઝુમખા માંહેલા મીલોસની ઇશાન દીશાએ આવેલા સીરીનસના ટાપુ ખાતે લંગર નાંખી પડેલો હતો. આ વાતની ખબર પ્રોતીયાસને પડતાજ તહેલે પોતાની જોડે ૧૫ આરકસો લઇ, યુરીપસ (નીઓપોંટ)ના ટાપુ આગળ આવેલા આસ્તીસના આરામાંથી નીકળી, એટ્રીકા અને સીરીનસની અંધ વચ્ચેમાં આવેલા સીન્થસના ટાપુ ખાતે જઈ ઇરાની આરકસોની હીલચાલ તપાસવા પાં લંગર નાંખ્યું. રાત્રી પડતા તહેલે ત્યાંથી સીરીનસના ટાપુ તરફ હંકાર્યું અને જડી આમદાને વખતે તહેલે દાતામીસના કાફલા ઉપર એકાએક ધસારો કીધો. હેતા આવા હીચકારા હુમલાથી તે ઇરાની કાફલાના આઠ આરકસો કેદ પકડવાને

અકતીવાન થયો. પરંતુ બાકી રહેલા બે બારકસો સાથે દાતામીસ સહીસલામત પોતાના મોટા ધરાની કાફલાને જઈ મળવાને ફતેહમંદ નીવડ્યો.^૧

ઈસસના યુધ્ધથી ધરાની કાફલાની થયલી ગંભીર સ્થિતિ—તેનીડા-સની ફતેહ પછી ધરાની કાફલો કીચાસના ટાપુ ખાતે લંગર નાંખી પડ્યો હતો ત્યાંથી તહેજે તે ટાપુ ખાતે થોડુંક લરકર રાખી સોશીનસ તરફ હંકાર્યું. આ વખતે તે કાફલામાં ઝડપી ચાલના ૧૦૦ બારકસો હતા. સોશીનસ ખાતે ધરાનીઓને સપાટાને રાજ એલસ ત્રીજે ત્રણ ડોળાવાળા એક બારકસ ઉપર સ્વાર થઈ આવી મળ્યો. ત્હેની મરજી ધરાન કનેથી પૈસા અને વહાણોની મદદ મેળવી પેલો-પોનીસસના પ્રાંત ઉપર એકદમ ચઢાઈ લઈ જવાની હતી. આથી તહેજે ફ્રાનાંબાઝસ અને એતોફેદાલીસની મદદ માંગી. પરંતુ એટલામાં ઈસસના નાશકારક યુધ્ધની ખબર ધરાનીઓને મળતા તેઓ અત્યંત દીલગીર થઈ ગયા. ફ્રાનાંબાઝસ બીહીધા કે આ ખબરથી હીમ્મત પકડી કીચાસના રહેવાસીઓ બળવો ઉઠાવશે તેથી તે તો ત્રણ ડોળાવાળા ૧૨ બારકસો સાથે લઈ કીચાસ તરફ હંકારી ગયો. એતોફેદાલીસે એલસને ૭,૩૦૦ પાઉંડની ત્યા ત્રણ ડોળાવાળા ૧૦ બારકસોની મદદ આપી. પરંતુ તે મેસીડન સ્કામે લડવા પુરતી હતી નહીં, જે આ વખતે ફ્રાનાંબાઝસ મેસીડન ઉપર ધસી ગયો હતો તો ધરાનને મોટો લાભ થતો. પરંતુ ઈસસના યુધ્ધથી ધરાની કાફલાને મોતમંદ માર પડ્યો હોય તેમ ધરાનીઓ દીલા થઈ ગયા.

ઉપલા દશ બારકસો પોતાની સાથેલઈ એલસ કોટના ટાપુ ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો અને તે ટાપુના ઘણાંક શહેરોને જળ્પરીથી છતી લઈ પાર્સીઓને તાબે થવાની ફરજ પાડી.^૨ પરંતુ બીજા તરારીખનવેશે મુજબ તો તહેજે તે બારકસો હીપીમાસની સરદારી તળે પોતાના ભાઈ એલસીલેયસ ઉપર માતાપાનના ભુશલાકા તરફ રવાના કરી ત્હેને અરજ કાઢી કે તહેજે તે બારકસોના નાવીકોને પગાર ચુકવી દઈ કોટના ટાપુ ભણી નીકળી જઈ ત્યાં સઘળો બંદોબસ્ત કરી રાખવો કે જેથી તે ટાપુ પાર્સીઓ માટે છતી લેતા વાર લાગે નહીં.

સીકંદરે ઉભો કીધેલો ફરીયાઈ કાફલો—ઈસસના ખુનખાર યુધ્ધ પછી સીકંદરે ફ્રીનીશીયા ઉપર ચઢાઈ કરી મેરેથસ, બીખ્તસ અને સાઇડોનના બંદરે વગર લડાઈએ છતી લીધા. ત્યાર પછી તહેજે ટાયરના મળજીત શહેરને ઘેરો લાલ્યો (૬૦ પુ. ૩૩૨.) આ ઘેરો સાત મહીના ચાલ્યો તોપણ તે શહેર છતી શકાયું નહીં. આથી તે શહેરને જમીન ત્યા ફરીમાને માર્ગે ઘેરી લેવાના ધરાંદાથી સીકંદરે એક ગંજબર ફરીયાઈ કાફલો ભેગો કાઢ્યો અને ૨૦૦ બારકસોની મદદ વડે

તહેણે તે શહેરનું આઈ રોકા નાંખ્યું.^૧ આ કાફલો ભેગો કરવા માટે પ્રથમ તે તહેણે પોતાના વીખેરાઈ મળલા આરકસો સામંતિન ખાતે ભેગા કરવા માંડ્યા. એજ વખતે એરડસ (Aradus) અને બીબ્લસ (Byblos) નાં પાદશાહને જ્યારે માલમ પડ્યું કે તેઓના શહેરો તો સીકંદરે સર કર્યા છે ત્યારે તેઓ પણ ઈરાની કાફલાને દગો કરી તેને જઈ મળ્યા. આથી સીકંદર ૮૦ આરકસો ભેગા કરવાને શક્તીવાન થયો. વળી એજ વખતે રહેાડસના ટાપુએ ૧૦, સોની અને મેલોસના શહેરોએ ૩, લીશીયાએ ૧૦ અને મેસીડને ૧ આરકસ તેની મદદમાં મોકલ્યા. આથી તેણે નેર ઈરાની કાફલા કરતાં વધી ગયું. પરંતુ જ્યારે ઈસસના યુધ્ધમાં ઈરાનીઓની હાર થવાની ખબર સામંતિસના રાજાઓને પડી ત્યારે તેઓએ ૧૨૦ કરતાં વધુ આરકસો ઈરાનને એવકા નીવડી મોકલી આપવાથી તે પાર્સી કાફલાની પુરેપુરી દુર્દશા બેઠી.^૨

ઈરાની કાફલાનો અંત—ઢાપરને જીતી લઈ સીકંદરે સીરીયા, પાલેસ્ટાઈન ને ગાજા ફતેહ કરી, મીસર ઉપર ચઢાઈ કીધી (ઈ. પુ. ૩૩૨ અ.ક.ટો.અર). ત્યાં તેને ફરીયાઈ કાફલો તેને આવી મળ્યો.

સીકંદર જ્યારે ઢાપર ખાતે ઘેરો નાંખી પડ્યો હતો ત્યારે ઉપર મુજબ ઈરાની કાફલાના મદદગારો તેને તજ જવાથી તે કાફલો સંગલગ નાશ પામ્યો. ઈસસના પુનખાર યુધ્ધની આગમય શાહાનશાહ દારયવુશે પોતાના કાફલાને વીખેરી નાંખી ઈરાની નાવીકોને જમીન ઉપરના લશ્કરમાં જોડાઈ જવાને હોકમ બહાર પાડ્યો હતો. પરંતુ તે વખતે ફ્રાનાંબાઝસે તેમ અમલ કીધો હતો નહીં. પણ હાલમાં તો તે બીલકુલજ નીરાધાર થઈ પડ્યો હતો.

તેનીડાસના ટાપુવાળાઓ પ્રથમ ઈરાનીઓને છોડી મેસીડની તરફથી માંડાયા.^૩ ત્યાર પછી કીયોસના ટાપુના પ્રજાસ્તાક રાજ્યવાળાઓએ પાર્સીઓએ નીમેલા હાકેમોની વીરુધ્ધ જઈ મેસીડોનીયોને પોતાના શહેરોમાં દાખલ કીધા અને તેઓએ ફ્રાનાંબાઝસ ત્યાં તહેણે નીમેલા કીયોસના હાકેમ આરીસ્તાનીક્સને કેદ કરી મેસીડોનીયન નૌકાસેનાધીપતી હીગીલોક્સને સ્વાધીન કીધા. એ પછી લેર્યોસનો ટાપુ ઈરાને ખાલો. કોસનો ટાપુ પણ મેસીડોનીયન ફરીયાઈ સેનાધીપતી એમ્ફેતીરસે ૬૦ આરકસોની મદદથી તાબે કીધો. એ ટાપુ ખાતેથી ફ્રાનાંબાઝસ શત્રુઓની નજર ચુકાવી ચુકતીથી છટકી જવા પામ્યો.

એ મુજબ જળકતી ફતેહો પછી છેવટે ઈ. પુ. ૩૩૨ માં હુઆમની શાહાનશાહોના પાર્સી કાફલાનું છેવટ આનંદું.

૧ પ્લુટાર્ક ‘એલેક્ઝાન્ડર’ ૨ જુઓ રોલીન્સની ‘પુરાતન તવારીખ’ પુ. ૧૫ મું, ભાગ ૬ થો. ૩ જુઓ લીમોસ્પીનીઝની ‘ફરીસ્ટ’ નામની ચોપડી પા. ૧૬૬.

મકરણ ૧૬ મું.

પાન્ટસના બળવત પાર્સી કાફલો.

પાન્ટસની પાર્સી શાહાનશાહત—હામાની શાહાનશાહતના અંત પછી એશીયાના પશ્ચિમ ભાગમાં પહોં ન્હાનાં પાર્સી રાજ્યો ઉગી નીકળ્યા. આ રાજ્યોમાંનું એક કેપેડોશીયાના પાર્સી હાકેમ આયોબાજોનીએ કાળા સમુદ્રના દક્ષિણ કાંઠા ઉપર પાન્ટસ ખાતે ૬૦ પુ. ૩૬૩ માં સ્થાપ્યું હતું. આ રાજ્યના તખ્ત ઉપર ૬૦ પુ. ૧૨૦ માં મીથ્રીદાતીસ (મિદ્રેદાઇ) પાંચમે નામનો એક અતી બળવાન જગપ્રસીદ્ધ પાર્સી પાદશાહ આવી બેઠો. તહેજે ૬૦ પુ. ૧૦૫ સુધીમાં તે ન્હાતું આર્મીનીયા, કોલ્ચીસ, કાળા સમુદ્રના પુર્વ કાસ્ટા ઉપર આવેલા રાજ્યો અને ડેન્યુબ અને યુરલ નદીઓની વચ્ચે આવેલા સઘળા મુલ્કો જીતી લીધા. આ સઘળી ફત્તેહોથી રોમનોને અદેખાઇ ઉપજી અને તેઓ તેની સત્તાનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન રમવા લાગ્યા. આથી મહાત્મા મીથ્રીદાતીસને તેઓ સ્થાને લડાઇમાં ઉતરવાની ફરજ પડી (૬૦ પુ. ૮૮).

પાન્ટસના પ્રસીધ્ધ પાર્સી કાફલો—મીથ્રીદાતીસે રોમનો સ્થાને લડવા માટે એક ગંજવર લશ્કર ઉપરાંત ૪૦૦ બારકસોનો એક જળયો કાફલો ઉઠો દીધો.^૧ ખુતાક લખે છે કે આ બારકસો ઉપર સોનેરી છત્રો, લાપકામંદ હામાખાનાઓ, અને બાનુઓને માટે સુંદર આનંદકારક જનાનખાનાઓ બનાવવામાં આવ્યા હતા.^૨ આ કાફલાની મદદથી પાર્સીઓએ એશીયા મધ્યનો આખો ઉતર કાસ્ટા અને તહેને જાનરે આવેલા ટાપુઓ ફત્તેહ દીધા. ઇજીપ્ત સમુદ્રના સઘળા ટાપુઓ પણ પાર્સી કાફલાએ જીતી લીધા. વળી કારીયામાં આવેલું સ્ટ્રોટોનીકીઆ (Stratonicea) તું શહેર તહેજે તાબે દીધું, પરંતુ મેગીસ્ટીમાનું શહેર અને રહેઠાડસનો ટાપુ તે કાફલો ફત્તેહ કરી શક્યો નહી. ઇજીપ્ત • સહુદમાંથી રોમન કાફલાને હાંકી કાઢ્યા બાદ પાન્ટસના નાખાયા નૌકાસેનાધીપતી આર્કેલૌસ (Archelaus) દીલોસનો ટાપુ ફત્તેહ કરી લગભગ ૨૦,૦૦૦ રોમનોની કલ ચલાવી. યુગીઆના મ્હેટા ટાપુનો પણ તેવોજ હાલ થયો. છેવટે માલીયન (Malean) ના જુથલાકાની પુર્વ દીશાએ આવેલા સઘળા ટાપુઓ પાર્સી કાફલાને શરણ થયા. આથી પાન્ટસના કાફલાની વીખ્યાતી એટલી તો વધી ગઇ કે ખુદ રોમ સ્થાને બળવે

૧ જુઓ મેગસ્ટીની “રોમની તજારીખ” વોલ્યુમ ૪ પુ. ૫૦, ૫૧, પ્રકરણ ૮ મું. ૨ ખુતાક “હુકુલાસ.”

ઉઠાવી નીકળેલા ઈટાલીયન બળવાખોરોએ મીથ્રીદાતીસની મદદ માગી. પરંતુ તેણે તેમને મદદ આપી નહીં. આખા ભુમધ્ય સમુદ્ર કે કાળા સમુદ્રમાં પાર્સી કાફલાની હરીફાઈ કરવાની કાંઈની હિંમત ચાલતી હતી નહીં.

પાર્સી કાફલાની હાર—પરંતુ ઇ. પુ. ૮૪ માં રોમન સરદાર લુકુલસે ભુમધ્ય સમુદ્રના કીનારા ઉપર આવેલા એશીયાના શહેરોની મદદથી એક કાફલો ઉઠાવી કાઢ્યો. આ કાફલા સાથે તે સાધુપ્રિયના ટાપુ તરફ હંકારી ગયો. પરંતુ તે ટાપુ ખાતે પાર્સી કાફલાના કેટલાક આરકસો તેની ઉપર જાવો મારવાના ઇરાદાથી કેટલાક બેઠા છે એવી ખબર મળતાજ તે સ્લોડસના ટાપુ તરફ ઉપડી ગયો. તે ટાપુ ખાતે તેને બીજા કેટલાક આરકસોની મદદ મળી. આ પછી કોસ અને નાઇડસના ટાપુઓને મીથ્રીદાતીસની પક્ષ તજી દઇ ખોતાને સામીયનો સ્થાને મદદ આપવાને તેણે સમજાવ્યા. ત્યાર પછી તેણે કીયોસના ટાપુમાંથી પાર્સી ફોજને હાંકી કાઢી અને ઇપીગોનસ નામના કોલોફોનીયન રાજાને કેદ પકડી તે ટાપુના રહેવાસીઓને છુટાપાછું બદલ્યું.^૧

ઉપર મુજબ બુમધ્યકરી મચાવી લુકુલસે મીથ્રીદાતીસના કાફલાને બે હરીયાઈ યુધ્ધોમાં હરાવ્યો. પહેલું યુદ્ધ ત્રોઆસના ભુશલાકા-લેક્તમ (Lectum) ખાતે થયું અને બીજું તેનીડોસ આગળ ચાલ્યું. બીજા યુદ્ધ દરમિયાન શરૂઆતમાં તો લુકુલસ અને ઇરાની કાફલાના નાકાસેનાધીપતી નીપોતોલેમસ (Neoptolemus) ના આરકસો વચ્ચે જખરી ઝપાઝપી ચાલી જેમાં બન્ને હરીફો સરખા ઉતર્યા. આ યુદ્ધમાં ઇરાની કાફલો ઘણી બળતવારીથી લડ્યો. પરંતુ આખરે તેને હારી જવું પડ્યું. ઇ. પુ. ૮૪ માં રોમ અને પોન્ટસ વચ્ચેના ખુનખાર યુદ્ધને અંત આવ્યો અને સુલેહની સરતોમાંની એક મુજબ મીથ્રીદાતીસને પાર્સી કાફલાના ૮૦ આરકસો સજાગા સરંજામ સાથે રોમનેને સ્વાધીન કરવા પડ્યા.

સ્થેન ખાતે પાર્સી કાફલો—ઇ. પુ. ૮૪ માં રોમ સાથે થયેલી સુલેહ લાંબો વખત ટકી નહીં અને બીજેજ વર્ષે મીથ્રીદાતીસને રોમ સ્થાને ફરીથી લડાઈમાં ઉતરવું પડ્યું. આ લડાઈમાં તેની ફતેહ થઈ (ઇ. પુ. ૮૨). ત્યાર પછી ઇ. પુ. ૭૪ માં રોમ સાથે પાછું યુદ્ધ ચાલ્યું તે છેક મીથ્રીદાતીસના મરણ સુધી ચાલું રહ્યું.

આ ઉલ્લા યુદ્ધ વખતે મીથ્રીદાતીસે સ્થેન ખાતે રોમ સ્થાને બળવો ઉઠાવી નીકળેલા નામીયા રોમન સરદાર સર્તોરીયસ (Sertorius) સાથે અરસપરસ

એક આપવાના કાલકરારો કીધા અને તે કાલકરારોની રૂએ ૪૦ બારકસોનો એક પાર્સી કાફલો તહેની મદદમાં રૂપિય ખાતે તહેજે મોકલી આપ્યો.^૧

આલ્સીડનનું દરીયાઈ યુધ્ધ—સર્તોરીયસની મદદમાં ૪૦ બારકસો મોકલી આપી મીથ્રીદાતીસે જીમખ સમુદ્રના ચાંચીયાઓ સાથે દોસ્તી પાડી. આથી તેઓએ પોતાના બારકસો ઉપર પોન્ટસનો વાવટો ઉડતો કરી આખા જીમખ સમુદ્રમાં ત્રાસ વર્તાવી મેળ્યો. વળી તેણે પોતાના જમીન ઉપરના લશ્કરની મદદમાં એક મ્હોટો કાફલો પણ ભેગો કીધો હતો. આ કાફલાની મદદથી તહેજે કાળા સમુદ્રના દક્ષીણ કીનારા ઉપર આવેલા રોમન મુલ્કો છૂટી લીધા અને ત્યાર પછી તે છેક આલ્સીડન સુધી વધી ગયો. આલ્સીડન ખાતે તે કાફલાને રોમન સરદાર કેટાના કાફલા સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું. આ યુદ્ધમાં પાર્સીઓની મ્હોટી ફતેહ થઈ. રોમનોના લગભગ ૭૦ બારકસો ન્હાસ પામ્યા અને તે ઉપરના સશ્વળા ખલાસીઓ માર્યા ગયા.

પાર્સી કાફલાના છેલ્લા પરાક્રમે—આલ્સીડનની લડાઈ પછી મહાત્મા મીથ્રીદાતીસે કાઇઝીકસના શહેરને ઘેરો ઘાલ્યો. આ ઘેરા દરમિયાન પાર્સી કાફલાએ મીથ્રીદાતીસની ધણી સેવા બજાવી. એ ઘેરા લાંબી મુદત સુધી ચાલુ રહ્યો. પરંતુ છેવટે આઘખોરાકીની અજીતને લીધે પાર્સીઓને તે ઘેરા ઉઠાવી લેવો પડ્યો. આથી તહેજે પોતાના કાફલાના થોડાક બારકસોને પોતાના દરીયાઈ સેનાધીપતી એરિસ્ટોનીકસ (Aristonicus) ની સરદારી તળે રોમનોને બ્રીસના દરીયા તરફ રોકી રાખવા તે ત્યાં રવાના કીધા અને બાકી રહેલા બારકસોમાં તહેજે પોતાના સૈન્યના થોડાક સીપાહો સાથે સ્વાર થઈ પોન્ટસ તરફ હાંકાયા. રસ્તામાં આ બારકસોને જમ્પ્સ તોફાન નડ્યું અને તેથી તેઓ સશ્વળા નાશ પામ્યા. કેટલાક તો તરત ડુબી ગયા અને બીજાઓ તો ખડકોને અથડી લાગી ગયા. મહાત્મા મીથ્રીદાતીસ પોતે તો ચાંચીયાઓના એક મજવામાં બેસી મ્હોટી મુશ્કેલી પછી જ મ તેમ પોન્ટસમાં આવેલા હીરાકલીયા શહેર ખાતે પહોંચ્યો.^૨

બ્રીસના દરીયા તરફ રવાના કરવામાં આવેલા પાર્સી બારકસો હેલ્લેપોન્ટ ખાતે જઈ થોભ્યા. ત્યાંથી તેઓ કાઇઝીકસ ખાતેથી છુપાછુપ નીકળી આવેલા મીથ્રીદાતીસના સરદારો હરમાયસ (Hermaeus) અને મારીયસ (Marius) ની સરદારી તળેના બાકી બચેલા સૈન્યને લેમ્પ્સેકસ ખાતે સહીસલામત લઇ ગયા.^૩ ત્યાર પછી તેઓએ પ્રોપોન્ટીસને કાઢી આવેલા પેરીન્યસ અને બીઝન્ટીયમના શહેરોને ઘેરી લીધા અને એશીયાના કોસ્ટા ઉપર આવેલા પ્રીયાપસ શહેરને છુંટી.

૧ ખુતારક “સર્તોરીયસ.”

૨ ખુતારક “હીકુલસ.” ત્યાં શેલીનસ “પુરાતન તવારીખ” પુ. ૨૩ મુ, લાગ બીજો. ૩ ગ્રોમ્સન “રોમની તવારીખ” વો. ૪ મુ, પુ. ૫ મુ, પ્ર. ૨ મુ.

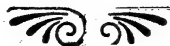
લીધું. વળી બીથીનીયાના બંદર નીકામીડીયા ખાતે તેઓએ પોતાનું મુખ્ય મથક સ્થાપ્યું. એજ વખતે તેઓમાંના ૫૦ બારકસેનો એક કાફલો ૧૦,૦૦૦ સુનંદા માણસોનું એક લશ્કર લઈ ઇજિપ્તન સમુદ્રમાં દાખલ થયો. આ લશ્કરમાં મીથીદાતીસની પક્ષમાં ભરાયલા રોમનો ત્યા નામીયો રોમન સરદાર માર્કસ મારીયસ પણ હતા. પાર્સી કાફલાની આ હિલચાલથી સંધળે એવી જીમ ઉડી રહી કે તે કાફલો તો ઇટલીના કોસ્ટા ઉપર પોતાનું લશ્કર ઉતારી ત્યાં માંદોમાંદોની લગાઈ સળગાવવાની વેતણમાં છે.

પરંતુ એટલામાં તો એશીયાના કોસ્ટા ઉપર વસનારી પ્રજાઓએ લુકુલસના હોકામથી ઉભો કીધેલો દરીયાઈ કાફલો તૈયાર થયો. તેની સરદારી લુકુલસે પોતેજ લીધી અને તેણે ઇજિપ્તન સમુદ્રમાંના પાર્સી કાફલાની પુઠ પકડી. પ્રથમ તો તેણે નૌકાસેના-ધીપતી આઇસીડોરસ (Isidorus) ની સરદારી તળે લેમ્નોસ તરફ હંકારી જતા ૧૩ પાર્સી બારકસો ઉપર હુમલો કરી તેઓને ત્રોજનના કાંઠા અને તેનીડોસના ટાપુ વચ્ચે આવેલા આફ્રીયન બંદર આગળ ફાપાડી દીધા. ત્યાર પછી લેમ્નોસ અને સ્કીરોસ (Seyros) ની વચ્ચે આવેલા નીઆઈ (Nee) ના ન્હાનાં ટાપુના કોસ્ટા ઉપર ૩૨ પાર્સી બારકસોનો એક કાફલો ચઢાવી દીધેલો જોઈ લુકુલસે તેની ઉપર એકદમ હલ્લો કીધો અને તે સંધળા બારકસો તેણે વગર મહેનતે કબજે કીધા કારણ કે તે વખતે તે વહાણો ઉપરના નાવીકો પોતાના બારકસો છોડી વીખેરાઈ ગયલા હતા. એ રીતે ઇજિપ્તન સમુદ્રમાંના આખા પાર્સી કાફલાનો લુકુલસે નાશ કીધો.

ત્યાર પછી લુકુલસે રોમન કાફલાની સરદારી પોતાના સરદાર ત્રીયારીયસને સોંપી. તે સરદાર હેલેસ્પોન્ટના નાકાં બંધ કરી રથેન અને ફ્રીટ ખાતેથી પાર્સી કાફલાઓની પાછા ફરવાની રાહ જોતો જોડો અને જ્યારે તે કાફલાઓ ત્યાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે તેણે તેનીડોસના ટાપુ આગળ તેઓ ઉપર હુમલો કરી તેઓનો સદંતર નાશ કીધો. આ વખતે તે બન્ને કાફલાના બારકસોની સંખ્યા ૭૦ ની હતી.

કેટલાક તવારીખનવેશો મુજબ ઇજિપ્તન સમુદ્રમાંના પાર્સી કાફલાએ છેક ઇટલી સુધી ધસી જઈ તે દેશના કોસ્ટા વેરાન કીધા હતા.

એ રીતે કાળા સમુદ્ર અને જીમખ્ય સમુદ્રમાં સર્વોપરી સત્તા ભોગવી છેક રથેન અને ઇટલી સુધી પોતાનો ત્રાસ ફેલાવી છેવટે પોન્ટસનો પાર્સી કાફલો ટુંક પણ ધણીજ ઝળકતી અને ફતેહમંદ કારકીદી ભોગવી ઇં ૫૦ ૭૦ ને સુમારે નાશ પામ્યો. ત્યાર પછી ઇં ૫૦ ૩૨૭ સુધી લગભગ ૪૦૦ વરસ પર્વત આપણે પાર્સી કાફલાને માટે કશું સાંભળતા નથી.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

—: ૦:—

સાસાનીઆન સદ્ગતનતના સાહસીક પાર્સી નાવીકો.

—: ૦:—

મહાત્મા શાહપુહરની અરબસ્તાન ઉપર ચઢાઈ—૬૦ સં ૩ ૬ મી
સાસાની વંશનો નામીઓ પાર્સી શાહાબચાક મહાત્મા શાપુર ઈરાનના તખ્ત
ઉપર આવી બેઠો. આ પાદશાહની ન્હાની વયનો લાગ લગ ૬૦ સં ૩૦૫ થી
૩૨૫ સુધીમાં ઈરાની અખાત તરફથી બેનીઆપર, અમદુલ કંઈસ, વીગેરે અરબ
તાયફાઓએ ઈરાન સ્થાન બંડ મચાવી બેનીચન, સુસીયાના, વીગેરે પ્રાંતોમાં ખુન-
મરત ચલાવી હતી. આથી પોતે જેમનાં આવતાજ મહાત્મા શાપુરે ઈની
અખાતમાં એક મોટો દરીયાઈ કાફલો ભેગો કીધો અને તહેની ઉપર ૨૦૦ થઈ
તહેણે ઉપલા અરબોના મુઠ્ઠા ઉપર ચઢાઈ કીધી. તહેણે હેજરનો મુઠ્ઠા વેગન કીધો
અને બેનીવાયલ, દરમેનાઈટ, અમદુલ કંઈસ, વીગેરે અરબ તાયફાઓ ઉપર પુછળ
છતો મેળવી તેઓને તાબે કીધો (૬૦ સં ૩૨૭).

મહાત્મા નાશીરવાનની યમન ઉપર સ્વારી—મહાત્મા શાપુર પછી
મહાત્મા અનુ હરવાન અંદરે પણ ઈરાની અખાતમાં એક દરીયાઈ કાફલો ભેગો
કીધો હતો. આ કાફલો તહેણે અરબસ્તાનમાં આવેલા યમનના રાજ્યના સત્તા
ખેાઈ મેટુશા હોમારાઈટ (Himyarites) ટોળાના રાજકુટુંબના શાહજાદા
સઈફને એબીસીનીયાના (હુયસી લોકોના) પાદશાહ સ્થાને મદદ આપવા માટે ઉભે
કીધો હતો. આ કાફલાએ ૬૦ સં ૫૭૬ માં ઈરાની અખાત પસાર કરી,
રાસ-અલ-હદની આસપાસ થઈ, અરબસ્તાનના દક્ષીણ કીનારા આગળથી હંકારી
જઈ, છેવટે એડનના બારામાં જઈ લંગર નાંખ્યું. ત્યાર બાદ ઈરાનીઓએ હુયસી-
ઓના લશ્કરને બે જખરી લડાઈઓમાં હરાવી, યમનની રાજધાની - મકકા છતી
લઈ, સઈફને ત્યાંના તખ્ત ઉપર બેસાડી, યમન ખાતે પાર્સી વાવટો ઉડતો
કીધો.^૨

સાસાનીઆન સદ્ગતનતના પાર્સીઓનો બહોળો વેપાર—
સાસાનીઆન તખ્તકાના પાર્સીઓને જો કે કોઈ પણ યતુઓ સ્થાને દીવાઈ
હુધી માં ઉતરવું પડતું હતું નહીં, તોપણ, તેઓને રોમન વેપારીઓ સાથે બારે દરીયા-

૧ જુઓ સાહજનો 'ઈરાનનો ઇતીહાસ' પા. ૧૬, ૨૦, ૨૦ મુ, પા. ૨૦૨.
૨ બે વહાળના હેતુક મદદ જુઓ તબરી તથા 'History of Arabia Felix' (અરબીયા
ફેલીક્સનો ઇતીહાસ).

ઈમાં ઉતરવું પડ્યું હતું. ઇ. સ. ૨૨૬ માં પાર્શ્વિયન શાહાનશાહતને ક્ષતેહ કરી મહાત્મા અર્ધક્ષત્રે (અર્ધશીર, આબેકોને) સાસાની શાહાનશાહતને પાયો નાંખ્ય પછી પાર્સીઓને રોમનો સાથે ચાલું બારે ખુનખાર યુધ્ધમાં રોકાવું પડ્યું. એ યુધ્ધો દરમિયાન પાર્સીઓએ જોઈ લીધું કે જો તેઓએ રોમન શાહાનશાહતને મ્હોટો ફટકો મારવો હોય તો તેઓએ તેમના હિંદી મહાસાગરના વેપારનો નાશ કરવો. હવે હિંદી મહાસાગરમાં આવેલા મુંડકો સાથે વેપાર ચલાવવા રોમ નોને માટે ખેંચતા ખુલ્લા હતા: એક રાતા સમુદ્રને માર્ગે અને બીજો ઇરાન અખાતમાં થઈને. ઇરાનીઓએ આ બંને માર્ગો ઉપર કાચુ મેળવી રોમન શાહાન શાહતનો પુર્વના દેશો સાથેનો વેપાર તોડી નાંખવાની ઘણી કાશીશ કાઢી પરંતુ તેમાં તેઓએ સંપૂર્ણ ક્ષતેહ મેળવી નહી. ઇરાની અખાત મધ્યના માર્ગ ઉપર તે તેઓએ સંપૂર્ણ કાચુ મેળવ્યો. પણ રાતા સમુદ્રનો માર્ગ તેઓ રોમનો સ્થાને બંધ કરી શક્યા નહી. તે સમુદ્રને માર્ગે હિંદુસ્તાન સાથેનો વેપાર લાંબા વખત સુધી રોમનોના હાથમાં રહેવા પામ્યો. હિંદ સાથેના વેપાર માટે વખણાઈ ગયેલ બરનીસ ત્રોગ્લોડાઈસ (Bernice Troglydytice) નું મથક ઇસુઈ ચોથી સદી સુધી પુર આબાદીમાં હતું અને રોમન શાહાનશાહ જસ્ટીનીયનન વખતમાં રોમન બારક્સો કલીસ્મા (Clisma) અને પુરાતન ઇલાથ (Elath) ના શહેરો ખાતેથી મ્હોટી સંખ્યામાં હિંદુસ્તાન તરફ ઉપડી જતા. વળી રોમનોએ ઇરાની અખાતનો માર્ગ પણ હાથ કરવાને માટે બારે કાશીશો કાઢી હતી. પરંતુ સુફ્રેડીસ નદીની ખીણમાં ઇરાનીઓનું બળ ઘણું અછત હોવાથી રોમનો કદી પકડાવ્યા નહી. રાતા સમુદ્રને માર્ગે આવતો માલ આખા યુરોપ અને હુમધ સમુદ્રને કાઠે આવેલા સુધરેલા દેશોના રહેવાસીયોને પુરો પડતો નહી. આથી જસ્ટીનીયને એખીસીનીયાના હુબસીઓ સાથે દોસ્તી કાઢી. એખીસીનીયાનો મુલ રાતા સમુદ્ર અને હિંદી મહાસાગરમાં દાખલ થવાના માર્ગોની નજીક આવેલે હોવાથી તે દેશને હિંદુસ્તાન સાથે વેપાર ચલાવવા માટે ઝાઝી મુશ્કેલી નડે એવું હતું નહી. પરંતુ રોમન શાહાનશાહતના આ કાળા આડતીયાઓ પાર્સી વેપારીઓ સાથે હરીફાઈ કરી શક્યા નહી અને હિંદી મહાસાગરનો સંપૂર્ણ વેપાર પાર્સીઓએ એક હાથ કરી લેતા તેઓ અટકારી શક્યા નહી. પાર્સી સાહસીક વેપારીઓને હિંદી મહાસાગરમાંનો વેપાર ફક્ત હિંદુસ્તાન સાથેજ નહી પરંતુ એક બીનાશ શાહાનશાહત અને મસાલાના ટાપુઓ સાથે પણ હતો. આજેના પોતાના જન્મ (બીનાઈ ત્રણ ડાળવાળું વહાણ) નામના બારક્સોમાં રેશમ, લવંગ, એળીઆન લાકડું અને સુખડ વીગેરે સીલોન ખાતે લઈ આવતા અને હીલોનથી પાકી

નાવીકા તે માલ પોતાના વહાણોમાં ભરી ધરાની અખાતને ભાગે ધરાન લાવતા અને ત્યાંથી શુરેષ સાથે મ્હોટા પાયા ઉપર વેપાર ચલાવતા.

આ વેપાર નેહાવંદની લગાઇ પછી પાર્સીઓએ પોતાનું રાજ્ય બોલુ (ઈ. સ. ૬૪૧) તો પણ નાશ પામ્યો નહી. પરંતુ તે તો બીજી ક્રિસ્ટીક સદીઓ સુધી ચાલુજ રહ્યો. ખુદ ચીનાઈ શાહાનશાહતમાં પાર્સી વેપારીઓએ પોતાના સંસ્થાનો વસાવ્યા અને ૮૪૫ ને સુમારે તો કંત્રાન ખાતે પાર્સીઓએ પોતાનું ન્હાનું જુવું રાજ્ય પણ સ્થાપ્યું હતું.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

—૧૦૬—

ઇરાની શાહાનશાહતના નોકાસેનાધીપતીઓની ટીપ.

—૧૦૭—

નામ	જાત	કોણના રાજ્યમાં થઈ ગયો.
૧ આર્શકિટીઝ	અંધીનીયન	આર્તાજર્કસીસ નીમન
૨ આર્સીડારસ	ગ્રીક	પૉન્ટસનો મહાત્મા મીથ્રીદાતીસ
૩ આર્કાલેયસ	"	"
૪ આર્તાઇન્તીઝ	ઇરાની	મહાત્મા જર્કસીસ
૫ આર્તાફનીઝ	ઇરાની	મહાત્મા દારયવુશ
૬ આર્તાબાઝસ	"	આર્તાજર્કસીસ લોંછમાનસ
૭ આર્તામીસીયા	ગ્રીક	મહાત્મા જર્કસીસ
૮ આર્થાબીગનીઝ	ઇરાની	"
૯ આર્થામીનીઝ	"	"
૧૦ આર્થારામ્નીઝ	"	"
૧૧ આર્થોમાન્દીઝ	"	"
૧૨ આરીસ્તાગોરાસ	ગ્રીક	મહાત્મા દારયવુશ
૧૩ ઇથામીત્રીઝ	ઇરાની	મહાત્મા જર્કસીસ
૧૪ ઇથાસીઝ	ગ્રીક	મહાત્મા દારયવુશ
૧૫ ઍરમીનીઝ	ઇરાની	મહાત્મા જર્કસીસ
૧૬ ઍરીદોલીસ	ગ્રીક	"
૧૭ ઍરીસ્તોન	"	મહાત્મા દારયવુશ
૧૮ ઍરીસ્તોનીકસ	"	મહાત્મા મીથ્રીદાતીસ
૧૯ ઍર્તોફ્રેદાતીસ	ઇરાની	દારયવુશ કોડોમાનસ
૨૦ કાઇબર્નિસ્કસ	લીશીયન	મહાત્મા જર્કસીસ
૨૧ કાઇસ	ગ્રીક	મહાત્મા દારયવુશ
૨૨ કોનન	"	આર્તાજર્કસીસ નીમન
૨૩ ગાયોસ	ઇરાની	"
૨૪ ગોર્મસ	સાઇપ્રીયન	મહાત્મા જર્કસીસ
૨૫ ટીમોનાક્ષ	"	"

નામ	જાત	કોણના સંબંધમાં થઈ ગયો.
૨૬ ટેડામ્મિસ્ટસ	સાઇડાનીયન	મહાત્મા જર્કસીસ.
૨૭ ડીમોહ્રાડીઝ	ગ્રીક	મહાત્મા દારયવુશ
૨૮ તામોસ	ઇલિપ્શીયન	દારયવુશ નાથસ
૨૯ તામોસ	"	આર્તાજર્કસીસ નીમન
૩૦ તીથ્રાસ્ટીઝ	ધરાની	મહાત્મા જર્કસીસ
૩૧ તીરીબાઝસ	ધરાની	આર્તાજર્કસીસ નીમન
૩૨ થીઓમૅસ્ટર	ગ્રીક	મહાત્મા જર્કસીસ
૩૩ દાતામીસ	ધરાની	દારયવુશ કોડોમાનસ
૩૪ દાતીસ	ગ્રીક	મહાત્મા દારયવુશ
૩૫ દાફનીસ	ગ્રીક	"
૩૬ દામાસીથીમસ	ફેલીન્ડીયન	મહાત્મા જર્કસીસ
૩૭ નીઓપ્તોલેમસ	ગ્રીક	મહાત્મા - ઓદાનીસ
૩૮ પ્રાઇગ્રીઝ	કારીયન	મહાત્મા જર્કસીસ
૩૯ પ્રીક્ષાર્પીઝ	ધરાની	"
૪૦ પૅન્થીલસ	ગ્રીક	"
૪૧ ફાનાંબાઝસ	ધરાની	આર્તાજર્કસીસ નીમન
૪૨ ફીલેકસ	ગ્રીક	મહાત્મા જર્કસીસ
૪૩ ફ્રાશીયન	"	દારયવુશ ઓકસ
૪૪ બાદ્રીઝ	ધરાની	મહાત્મા દારયવુશ
૪૫ મગમાતીઝ	"	મહાત્મા દારયવુશ.
૪૬ મરબાઝ	અરેડીયન	મહાત્મા જર્કસીસ
૪૭ માપેન	ટીરીયન	"
૪૮ માર્દોન્ટીઝ	ધરાની	"
૪૯ મીલ્ટાયડીઝ	ગ્રીક	મહાત્મા દારયવુશ
૫૦ મેત્રાદોરઝ	"	"
૫૧ મૅન્ટર	"	દારયવુશ ઓકસ
૫૨ મૅનન	"	" કોડોમાનસ
૫૩ લેઓદ્રેમસ	"	મહાત્મા દારયવુશ
૫૪ સ્થાઇમેઝ	"	"
૫૫ સ્થાતીઝ	"	"

નામ	જાત	કોણના રાજ્યમાં થઈ ગયા.
૫૬ સાયેનીસીસ	કીલીકીયન	મહાત્મા જર્કીસીસ
૫૭ સેંતાર્પીઝ	ધરાની	„
૫૮ સેન્ડોકીઝ	ગ્રીક	„
૫૯ હીપોકલસ	„	મહાત્મા દાર્યવુથ
૬૦ હીરોકેન્તસ	„	„
૬૧ હીસ્ટીયસ	„	„
૬૨ હીસ્ટીયસ	„	મહાત્મા જર્કીસીસ
૬૩ હુતન	ધરાની	મહાત્મા દાર્યવુથ
૬૪ હોરીસ્કસ	„	આર્તાજર્કીસીસ લોન્ગમાનસ

સમાપ્ત.

वधारे.

વધારો.

૧.

:૦:

પુરાતન પાર્સી દરીયાઈ કાફલાનો તારીખવાર ઇતીહાસ.

—૩૦૧—

સુમારે ઇસુ પુર્વે સાતમી સદીની શરૂઆતમાં પર્સિસના પસારગેદી નામના પાર્સી તાલકાના વડા હુખમનીશે પર્સિસની પાઠશાહત સ્થાપી.

* હુખમનીશ મરણ પામ્યો. તેનો બેટો ચીસ્પાઈશ પર્સિસની ગાદી ઉપર આવ્યો.

મદા (માદ. મીડીયા) ના મ્હોટા પાઠશાહ ફર્વર્ડિસે પર્સિસ ઉપર ચઢાઈ લાવી તેને મદાનું ખંડીયું રાજ્ય બનાવ્યું.

પટ્ટ. પર્સિસના “મ્હોટા પાઠશાહ” ચીસ્પાઈશે એલામની શાહનશાહત ની પડતીનો લાલ લઈ, એલામ ઉપર ચઢાઈ કરી, અન્-જન (અન્-સાન) નો પ્રાંત જીતી લઈ તેને પર્સિસ સાથે જોડી દીધો.

* ચીસ્પાઈશ મરણ પામ્યો. તેનો બેટો “અન્-જનનો મ્હોટો પાઠશાહ” કુરશ ૧. તખ્તે આવ્યો.

* કુરશ ૧. મરણ પામ્યો. તેનો બેટો કયુજય ૧. તખ્તનશીન થયો.

* કયુજય ૧. મરણ પામ્યો. તેનો બેટો મહાત્મા કુરશ (કાઈરસ, સાઈરસ)

૨. ગાદી ઉપર આવ્યો.

પપટ. મહાત્મા કુરશે (પાયતખ્ત એકબેતાનાવાળા) મદાનું-મટકતા, જંગલી તુરાનીઓનું રાજ્ય પર્સિસ સાથે જોડી દીધું.

પપ૦. કુરશે મીડીયાની જખરી જરથોસ્તી શાહનશાહતની આખેરી આણી.

પટ્ટ. મહાત્મા કુરશે લીડીયાના બળવત રાજ્યનો અંત આણ્યો.

પટ્ટ-પટ્ટ. મહાત્મા કુરશે ઇયાન્યા, ઇયાલ્યા, વાગેરના ગ્રીક રાજ્યો જીતી લીધા.

પટ્ટ. પાર્સીઓએ કારીયન, કોન્યન, ડોરીયન ગ્રીક પ્રજાઓને તાબે કરીધી. લીડીયા ઇરાનને તાબે થયું.

પટ્ટ-પટ્ટ. કુરશે સીંધુ, યુક્રેતીસ અને સીંહુન નદીઓની વચ્ચે આવેલા મુલ્ક, એકત્રીયા, સકા, વેહેરકાન, ખોરાસ્ખા, પાર્થીયા, સોઝીયાના, આર્ચા, કોન્જયાના, એરેક્ષીયા, ગંદાર્યા, વાગેર-જીતી લીધા.

* ઉપલા બનાવોની સાબત તારીખ મળતી નથી.

૫૩૯. બેબીલોનની જગવીખ્યાત શાહાનશાહત પાર્સીઓએ ફતેહ કીધી.

૫૪૦. મેસોપોટામિયા ઉપર ચઢાઈ કરવા સીંધુ નદી ઓળંગી જવા આટો મહાત્મા કુરુશે તે નદી ઉપર સેંકડો બારકસોનો એક કાફલો ઉભો કીધો.

૫૪૧. મહાત્મા કુરુશ મરણ પામ્યો. હેનો બહાદુર બેટો કબુલ તખ્તનાશીન થયો.

૫૪૨-૫૪૫. મહાન કબુલ પુરાતન ઇસ્લામીસર ઉપર ચઢાઈ કરવા-એશિયા મૅનરના કોસ્ટા ઉપરના ગ્રીક શહેરો, સાઇપ્રસના ટાપુમાંના ગ્રીક અને ફીનીશીયન રાજ્યો, સામોસના રાજ્ય પોલીક્રીટીઝ અને ફીનીશીયન લોકોની મદદથી એક જગમગ પાર્સી દરીયાઈ કાફલો ઉભો કીધો.

૫૪૫. પાર્સી કાફલાએ ઇસ્લામ ઉપર ચઢાઈ કરી, નાઇલ નદીના સ્થળા મુખોનો કબજો લઈ, પેલ્યુશીયમ અને મેમ્ફીસના પ્રખ્યાત શહેરો જીતવામાં જમીન ઉપરના પાર્સી લશ્કરને મદદ આપી.

૫૪૬. શાહાનશાહ કબુલ મરણ પામ્યો. ગઊમત નામના મથુસે ધરિનનુ તખ્ત પચાવી પાડ્યું.

૫૪૭. ગઊમતનો નાશ કરી મહાત્મા દારયવુશ ૧. ધરિનના તખ્ત ઉપર આવી બેઠો.

૫૪૮. મહાત્મા દારયવુશે બેબીલોનીયન બળવાખોરોને ટાઇગ્રીસ નદીમાં થયેલી દરીયાઈ ઝપાઝપીમાં હરાવ્યા.

૫૪૯-૫૫૦. ગ્રીસ અને ઇટલીના કોસ્ટાની શોધમાં મહાત્મા દારયવુશે એક ન્હાનો પાર્સી કાફલો રવાના કીધો.

૫૫૧. પાર્સી કાફલાએ બાકા અને કાજરીનના આફ્રીકાના ઉત્તર કોસ્ટા ઉપર આવેલા ગ્રીક રાજ્યો ઉપર ચઢાઈ કરી તેમને ફતેહ કીધા.

૫૫૨. પાર્સી કાફલાએ સામોસના ટાપુ જીતી લીધો.

૫૫૩-૫૫૪. સીંધુ નદીના પ્રવાહ અને મુખની તપાસ કરવામાં પાર્સી કાફલાનો એક વીલાગ રોકાયો. પાર્સી કાફલાએ પેક્ટીઇકાના પ્રદેશમાં આવેલા કેસ્પાટીરસના શહેર ખાતેથી ઉપડી, સીંધુ નદીની આસપાસના મુલ્કોની શોધખોળ ચલાવી, હિંદી મહાસાગરમાં દાખલ થઈ, એકનનું બારું ફતેહ કરી, રાતો સમુદ્ર વટારી, સુએઝના આખાતમાં શાહાનશાહ દારયવુશને તે જઈ મળ્યો.

૫૫૫. (સુમારે) પાર્સી કાફલાએ કાળા સમુદ્રમાં સમુદ્ર યાત્રા કીધી.

૫૫૬. પાર્સી કાફલાનો ગ્રીક વીલાગ-કાળા સમુદ્ર, ઓસ્ટ્રેસ અને હેલેસ્પોન્ટના દરીયાની શોધખોળ ચલાવવામાં રોકાયો. યુરોપી રશીયાની મહાભારત ચઢાઈમાં જમીન ઉપરના પાર્સી લશ્કરને મદદ આપવા પાર્સી કાફલો રોકાયો.

૫૦૬. પાર્સી કાફલાએ આંધ્રજેશ્વીયમ અને વ્યાસ્તીકનના નામીયા શહેરો
જીતી લીધા. તેણે એન્ડાન્દ્રો અને લેમ્બોનીયમના શહેરો ફત્તેહ કીધા.

૫૦૬. લેમ્બોસ અને ઈમ્બસના ટાપુઓ પાર્સી કાફલાએ તાબે કીધા.

૫૦૦. પાર્સી કાફલાએ નક્ષોસના ટાપુ ઉપર ચઢાઈ કીધી. તે કાફલાના નાક
સેનાધીપતીઓની આપસઆપસની અંટસને લીધે એ ચઢાઈ અધુરે ગઈ.

૫૦૦. એશીયા મધ્યનરના ગ્રીક રાજ્યોએ ઈરાન સ્થામે બળવો ઉઠાવ્યો.

૫૦૦-૪૮૫. પાર્સી કાફલાએ સાઈપ્રસના બળવાખોર ટાપુ સ્થામે ચઢાઈ કરી
સાલામીનાના યુધ્ધમાં ગ્રીક કાફલાને હરાવ્યો. સાઈપ્રસ પાર્સીઓને પાછું તાબે
થયું.

૫૦૦-૪૮૫. લાડીના ખુનખાર દરીયાઈ યુધ્ધમાં પાર્સી કાફલાએ બળવાખોર
ગ્રીક રાજ્યોના કાફલાનો સંતર નાશ કીધો.

૪૮૪. પાર્સી કાફલાએ બળવાખોરોનું મુખ્ય શહેર માઇલીટસ જીતી લીધું.

૪૮૪. પાર્સી કાફલાએ કીયોસ, લેસ્બોસ, અને ટેનીડોસના બળવાખોર ટાપુ-
ઓ પાછાં ફત્તેહ કીધા. કર્સેનીસના શહેરો, પેરીન્થસ, થરેસના ફેટલાંક કાલ્લા, સ્પી
લીઓયા અને આંધ્રજેશ્વીયમના શહેરો પાર્સી કાફલાએ પાછાં સર કીધા. પ્રિકોની
સમ અને આતાંકાના શહેરો પાર્સીઓને તાબે થયા.

૪૮૨. શાહાનશાહ દારયવુશના જમાઈ મર્દુનીયે ગ્રીસ ઉપર ચઢાઈ કીધી.
તેની મદદમાં ગએલા પાર્સી કાફલાએ થેસોસનો ટાપુ ફત્તેહ કીધો. પાર્સી કાફલા
એ થરેસ અને મેસીડોનના કીનારા ઉપરના શહેરો અને ટાપુઓ જીતી લીધા. એઓ
સના પર્વત આગળના ભુયત્રાકા તરફનો દરીયો ઓળંગવા જતા દરીયાઈ, તોફાનથી
પાર્સી કાફલાના ૩૦૦ બારકસો નાશ પામ્યા. આ આફતથી ગ્રીસ ઉપરની પહેલી
ચઢાઈ અધુરે ગઈ.

૪૮૨. પાર્સી કાફલાએ થેસોસના ટાપુને ઈરાન સ્થામે બંડ મચાવતા અટકાવ્યો.

૪૮૦. પાર્સી કાફલા ગ્રીસ ઉપર બીજી ચઢાઈ લઈ ગયો. પાર્સી કાફલાએ
સામોસ આગળથી હંકારી, ટાપુઓ વચ્ચે થઈ, ઈકારીયન સમુદ્રમાંથી પસાર થવા
માંડ્યું. તેને નેક્ષોસનો ટાપુ જીતી લીધો. ડીકોસનો પ્રખ્યાત ટાપુ પાર્સીઓએ
તાબે કીધો. માર્ગમાં મળતા સમ્રાજાં ટાપુઓ જીતી લઈ, પાર્સી કાફલાએ ઈરિત્રી
આને નાશ કીધો.

૪૮૦. મેરેથનની જગપ્રસોધ્ધ લગાઈ પછી પાર્સી કાફલા ઈરાન પાછો ફર્યો.

૪૮૫. મહાત્મા દારયવુશ મરણ પામ્યો. તેનો બેટો મહાત્મા જર્કસીસ
(ક્ષયાશી) તખ્તનશીન થયો.

૪૮૪-૪૮૧. ઝીસ ઉપર ત્રીજવાર ચઢાઈ લઈ જવા મહાત્મા જર્જસીસે તૈયારીઓ કરવા માંડી. હેલેસ્પોન્ટ ખાતે એક જગ્યા પાસે કાફલો ભેગો થયો.

૪૮૧. પાસી કાફલાએ હેલેસ્પોન્ટ છોડી યુગેપના કોસ્ટા તરફ હંકારી, થ સ અને મેસીજનના કીનારા ઉપર આવેલા સધળા શહેરો ફત્તેહ કીધા.

૪૮૧. કીયાયસના ટાપુ ખાતે ઝીક કાફલાના ત્રણ આરકસો પાસી કાફલાના દશ આરકસોના હાથમાં સપડાયા.

૪૮૧. મેઝીશીયા ખાતે થયેલા ૩ દીવસના નાશકારક દરીયાઈ તોફાનમાં ૪૦૦ પાસી આરકસો નાશ પામ્યા.

૪૮૦. આઝીમીશીયમ ખાતે ભેગા મળેલા ઝીક કાફલાને ઘેરી લેવા, યુખીયાના ટાપુનો ચકાવો લઈ બીજી તરફથી ઝીક કાફલા ઉપર હુમલો કરવા રવાના કરી દેલો ૨૦૦ આરકસોનો બીજો પાસી કાફલો બીજા મ્હોટા દરીયાઈ તોફાનમાં નાશ પામ્યો.

૪૮૦. આઝીમીશીયમ ખાતેના ઝીક કાફલાએ પાસી કાફલા ઉપર હુમલો કીધો. પહેલા દીવસની વખત હારજીતની લડાઈમાં પાસીઓના ત્રીસ વહાણો શત્રુઓના હાથમાં ગયા. બીજે દીવસે બીજી હારજીત વગરની લડાઈ થઈ. ત્રીજે દીવસે પાસી કાફલાએ ઝીક કાફલા ઉપર ચઢાઈ કરી મ્હોટી જગત્તી જીત મેલવી, ઝીક કાફલાને નહસાડી મેલ્યો. પાસીઓએ શત્રુઓની પુકે પકડી યુખીયાના બંદરો જીતી લીધા.

૪૮૦. સાન્નામીસની જગવીખ્યાત દરીયાઈ લડાઈમાં પાસી કાફલો હાર્યો. પાસી કાફલો ધરિન પાછો ફર્યો. ત્હેની સર્વોપરી સનાનો અંત આવ્યો.

(ઈ ૦ પુ ૦ પરપ થી ૪૮૦ સુધી પાસી દરીયાઈ કાફલો આખી દુનીયામાં અજીત ગણાતો હતો).

૪૭૮. ઝીક કાફલાએ ધરિન ઉપર ચઢાઈ કીધી. માઈકેલીના બુધ્ધમાં પાસી ઓ હાર્યા અને ઝીકોએ કોસ્ટા ઉપર ચઢાવી દીધેલા પાસી આરકસોનો આગ લગાડી નાશ કીધો. પાસી કાફલાએ ઇજીપ્ત સમુદ્રના ટાપુઓ ઉપરનો પોતાનો કાબુ ખોદી દીધો.

૪૭૮. ઝીક કાફલાએ સેસ્તોસનું શહેર જીતી લીધું.

૪૭૮. ઝીક કાફલાએ સાઈપ્રસના ટાપુના ઝીક રાખોને સ્વતંત્ર બનાવી, આ ઇજેન્શીયમના મ્હોટા શહેરને ઘેરો લાલ્યો.

૪૭૭. આઝેન્શીયમ ઝીક કાફલાએ સર કીધું.

૪૭૭-૪૬૬. સ્ત્રાંઇમન નદી ઉપર આવેલું ઇયોનનું પાસી સંસ્થાન ઝીક કાફલાએ ફત્તેહ કીધું.

૪૧૬. સુરીએડાનનાં કારીયાણા મુખમાં પાસી કાફલા હર્યો.

૪૧૫. મહાત્મા જર્કસીસ મરણ પામ્યો. તેને બેટા (આર્તાજર્કસીસ લેંછ મેળસ) ૧. તખ્તનશીન થયો.

૪૧૦. ઇજીપ્તે ઇરાન સ્થામે બળવો ઉઠાવ્યો.

૪૫૭. ઇજીપ્તની મદદે મોકલેલા ૨૦૦ એથીનીયન જારકસોના કાફલાને ગ્રા-સોપીડીસના ટાપુ ખાતે પાર્સિઓએ સદંતર નાશ કીધો.

૪૫૭. એથીનીયનોની મદદે આવેલા ખીખ ૫૦ ગ્રીક જારકસોના કાફલાનો પાર્સિઓએ હુમલો કરી નાશ કીધો.

૪૪૯. સામ્રાજ્યના ટાપુમાં આવેલા સાધામીસના બારામાં સ્પર્ધા દરીયાઈ લડાઈમાં એથીનીયનોએ પાર્સી કાફલાને હરાવ્યો.

(૪૪૯ થી ૪૧૨ સુધીની પાર્સી કાફલા બાબે કશી નોંધો તવારીખ-નવેશોએ લીધી નથી).

૪૩૧. ગ્રીસ ખાતે એથન્સ અને સ્પાર્ટા વચ્ચે જગપ્રસીધ્ધ “પેલોપોની શીયન મુખ્ધ” જન્યું.

૪૨૫. શાહનશાહ અર્તક્ષત્ર ૧. મરણ પામ્યો. તેને બેટા જર્કસીસ ૨. તખ્તનશીન થયો.

૪૨૫. શાહનશાહ જર્કસીસ ૨. નું તેના સાવકા ભાઈ સોગ્રીયાનસે ખુન કીધું. સોગ્રીયાનસ ગાદીએ બેઠો. સોગ્રીયાનસના સાવકા ભાઈ એકસે તેનું ખુન કીધું. એકસ “હાર્મલુશ ૨.” નામ ધારણ કરી ગાદીનશીન થયો.

૪૧૪. શાહનશાહ હાર્મલુશ સ્થામે લીડીયાના પાર્સી સત્રપ એમોર્થસે બળવો ઉઠાવ્યો.

૪૧૨. એમોર્થસે કારીયાના કાંઠા ઉપર આવેલા ચાલસના મંજ્યુત કાલ્લામાં આગ્રો લીધો.

૪૧૨. સ્પાર્ટાને એથન્સ સ્થામે મદદ આપવાના સ્પાર્ટા અને ઇરાન વચ્ચે કાલકરાર થયા.

૪૧૨. સ્પાર્ટાને કાફલાની મદદથી પાર્સિઓએ ચાલસ રત્તેલ કરી એમોર્થસની મદદે આવેલા એથીનીયન કાફલાને તાબે કીધો.

૪૧૨. કીઓસના ટાપુએ એથીનીયનો સ્થામે બળવો ઉઠાવ્યો. પાર્સિઓની ઉચ્છેદનથી સ્પાર્ટાએ કીઓસને મદદ આપી.

૪૧૨. સ્પાર્ટાને મદદ આપવા એથન્સ ખાતે એક પાર્સી કાફલો ભેગો થયો.

૪૧૨. હાર્મલુશ ખાતે થયેલા દરિયાઈ મુખ્ધમાં ઇરાનની મદદ વગર-સ્પાર્ટા-નોનો એથન્સે મદદો પરાજય થયો.

૪૦૫. પાર્સીઓની મહેરી મહત્તી, જોગિસ પોરેમાઈની ખુનખોર દરીયાઈ લગ-
જોઈ સ્પાર્ટાએ એથીનીયન કાફલાનો સહતર નાશ કરીયો.

૪૦૫. પેલોપોનીશયન યુધ્ધનો અંત આવ્યો; ઈરાન અને સ્પાર્ટાની જગમગી
ફતેલ યદ; એથન્સનો નાશ થયો. પાર્સીઓનો કાબુ ગ્રીસમાં ફેલાયો.

૪૦૪. શાહનશાહ દાસ્થવુશ ર. મરણ પામ્યો. તેનો બેટો અર્તક્ષત્ર (આર્તા-
જર્જરીસ નીમન) ર. ગાદીએ બેઠો.

૪૦૧. શાહનશાહ અર્તક્ષત્રના ભાઈ 'નહાના કુરેશ' તેની સ્થાને બગલો ઉ
ઠાવી-પોતાના જમીન ઉપરના લશ્કરની મદદમાં એક પાર્સી કાફલો ઉભો કરીયો.

૪૦૦. સ્પાર્ટા અને ઈરાન વચ્ચે લડાઈ જાગી.

૩૯૪ સ્પાર્ટાને સગ કરવા પાર્સીઓએ કોનસ ખાતે પાર્સી કાફલો ભેગો કરીયો.

૩૯૪. સ્પાર્ટાન દરીયાઈ સેનાપતી ફેરેક્સે ૧૨૦ વહાણોના જગમગી સ્પાર્ટાન
કાફલા સાથે કોનસ ખાતે ભેગા મળેલા ૪૦ પાર્સી આરક્સોના કાફલા ઉપર હુમ-
લો કરી તેને ઘેરી લીધો. પાર્સીઓની મદદે બીજા ૪૦ આરક્સો આવી મહેંચવાથી
નાહીમત બની સ્પાર્ટાનો કોનસ છોડી રહેડસના ટાપુ તરફ નાહો.

૩૯૪. રહેડસના ટાપુએ સ્પાર્ટા સ્થાને બગલો જગમગી. પાર્સીઓએ રહેડસ-
ને મદદ આપવાથી સ્પાર્ટાનો તે ટાપુ છોડી નાહો.

૩૯૪. સ્પાર્ટાની મદદે મીસરે મોકલેલો દરીયાઈ કાફલો પાર્સીઓના હાથમાં
સપડાયો.

૩૯૪. નાઈડસના બંદર ખાતે સ્પાર્ટાન કાફલાએ પાર્સી કાફલા ઉપર હુમ-
લો કરીયો. નાઈડસના ખુનખાર વાદગાર દરીયાઈ યુધ્ધમાં સ્પાર્ટાન કાફલાની પુરેપુરી
જાર થઈ; તેઓના ૪૦ આરક્સો ફેલ પડ્યા; સ્પાર્ટાન નૌકાસેનાપતી પર્સિન્કસ
સાથે મર્યો અને પાર્સી કાફલાએ એકવાર ફરીથી હુમલો સમુદ્રમાં પોતા
ની સર્વોપરી સત્તા સ્થાપી.

૩૯૪. પાર્સી કાફલાએ ઇજિપ્ત સમુદ્રમાંના સવળાં બીક રહેશે અને ટાપુ
ઓ છતી લીધા.

૩૯૩. અજીત પાર્સી કાફલાએ સ્પાર્ટા ઉપર ચડાઈ કરી. માર્ગમાં મળતા
સવળાં ટાપુઓ છતી લુટી લઈ, સીથીરા ખાતે એક બંદર બાંધી, પેલોપોનીશયન
દરીયાનો કબજો લઈ, પાર્સી કાફલો કેરીન્યની સંયોગી ભૂમાં ખાતે જઈ કોરોથો.
પાર્સી કાફલાએ એથન્સને સંજીવન કરી, સ્પાર્ટાને જગમગી માર માર્યો.

૩૯૦. સમુદ્રમાં ટાપુમાં આફ્રિકા સેનામાંના રાજાના સૈન્ય હવા-
ગારાસે ઈરાન સ્થાને બગલો જગમગી.

૩૮૬. પાર્સી કાફલાએ સાલામીસ રહામે ચઢાઈ કીધી. સાલામીસના ભારામાં ચઢતા દરીયાઈ યુધ્ધમાં પાર્સી કાફલાએ ઇન્જોરાસના કાફલાને જળમાં માર માચેડ.

૩૮૫-૩૮૩. પાર્સી કાફલાએ ઇજીપ્તને સળ કરવા ઇજીપ્ત ઉપર ચઢાઈ કીધી. ઇસની સરદારોમાં ફાટકુટ પડવાથી એ ચઢાઈ અધુરે ગઈ.

૩૮૪. શાહનશાહ અર્તક્ષત્ર ૨. મરણ પામ્યો. તેનો બહાદુર બેટો અર્તક્ષત્ર ૩. તખ્તનશીન થયો.

૩૫૦ સાઈપ્રસના ટાપુએ ઇરાન રહામે બળવો ઉઠાવ્યો.

૩૫૦-૩૪૬. પાર્સી કાફલાએ સાઈપ્રસનો બળવો બેસાડી દેવા જમીન ઉપરના પાર્સી લશ્કરને મદદ આપી.

૩૪૬. મહાન અર્તક્ષત્રે ઇજીપ્ત ઉપર ચઢાઈ કીધી. પાર્સી કાફલાની મોટી મદદથી પાર્સીઓએ ઇજીપ્ત પાંચું ફતેહ કીધું.

૩૪૫-૩૩૯. પાર્સી કાફલાએ ઇરાન રહામે બળવો ઉઠાવી નીકળેલા એશીયાના કાંઠા ઉપરના ગ્રીક શહેરો અને ટાપુઓ રહામે ચઢાઈ કીધી. તેણે એશીયાના કાંઠા ઉપરના સઘળા ગ્રીક શહેરો પાછા તાબે કીધા; ઇજીપ્તન સમુદ્રમાંનાં સઘળા ટાપુઓ તથા હેનેસ્પોન્ટ તરફ આવેલા સઘળા બંદરો અને ટાપુઓ ફતેહ કીધા.

૩૩૮. શાહનશાહ અર્તક્ષત્રનું મૃત્યુ થયું. તેનો બેટો આર્સીસ તખ્તનશીન થયો.

૩૩૮-૩૩૬. પાર્સી કાફલાએ કાપ્રગીકસ સર કીધું. તેણે પીતાનીના શહેર ઉપર ચઢાઈ કરી, મેસીજનના પાદશાહ ફીલીપના સરદાર પાર્મીનીયોને તે શહેર ઉપર નાંખેલા ઘેરો ઉઠાવી લેવાની ફરજ પાડી. પાર્સી કાફલાએ બીજા એસીઝનીયન સરદાર કેસાસને જળમાં માર મારી રોહતીયમના શહેરમાં બસાઈ બેસવાની તેને ફરજ પાડી.

૩૩૬. શાહનશાહ આર્સીસનું મૃત્યુ થયું. હાખામતી વંશનો ફેલ્લો ક્ષત્રીશીબ પાર્સી શાહનશાહ દારયુશ કોઝમાનસ તખ્તનશીન થયો.

૩૩૪. મેસીજનના બળત પાદશાહ મહામા સીકંદરે (એલેક્ઝાન્ડર ધી ગ્રેટ) ઇરાન ઉપર ચઢાઈ કીધી.

૩૩૪. મહામા સીકંદરે માર્ધીસીસને ઘેરો બાંધ્યો. એ ઘેરો દરમીયાન પાર્સી કાફલાએ એ શહેરના બહાદુર રહેવાસીઓને સીકંદર રહામે મોટી મદદ આપી.

૩૩૪. હેલીકનાંસસ ખાતે પાર્સી કાફલાએ સીકંદર રહામે બળવારીથી લડત ચલાવી.

૩૩૩. પાર્સી કાફલાએ ફીલાસ અને લેન્થોસના મોટા ટાપુઓ છતી લીધા. તેણે મેસીજનને તાબેના મધ્યગીર્મીના મોટા શહેરને ઘેરો બાંધી ફતેહ કીધું. ફેનીઝસનો ટાપુ સીકંદરને ખોડી પાર્સી કાફલાને તાબે થયો.

૩૩૩. મંત્રનને મદદ કરવા ઇરાની કાફલાના ચોડાક વારકસોની મદદથી સ્વાધીના સળ એછસે કોટનો મ્હોટો ટાપુ પારસીઓને માટે જીતી લીધો.

૩૩૨. જુમખ્ય સમુદ્રના ઓક શહેરો અને ટાપુઓ, એરેડસ, અને બીજાંસના પાદશાહો, સાધપ્રસના ટાપુના ઓક રાજાઓ, વીજેરના બાવકસેધ પારસી કાફલાને તજ જઈ સોકંદરને મળી જવાથી હુઆમની પાદશાહોના પારસી કાફલાનું ઉવટ આવ્યું.

પોન્ટસનો જખરો પારસી કાફલો.

૮૮. પોન્ટસના બળવંત પારસી શાહનશાહ મહાત્મા મીથીદાતીઝે રોમનેડ સ્થામે લડવા એક જખરો પારસી કાફલો ઉભો કીધો.

૮૯-૯૭. પારસી કાફલાએ-એશીયા મધ્યનરના આખો ઉતર કારટો અને તેને કીનારે આવેલા ટાપુઓ, ઈજ્યન સમુદ્રમાંના સધળા ટાપુઓ, કારીયામાં આવેલું એતોનીકાઆનું શહેર, દીલોસના પ્રખ્યાત ટાપુ, યુમીયાનો મ્હોટો ટાપુ, ત્યાં માલીઅનના જુશલાકાની પુર્વ દીશાએ આવેલા સધળા ટાપુઓ જીતી લીધા.

૯૪. રોમન સરદાર લુકલસે જુમખ્ય સમુદ્રના કીનારા ઉપર આવેલા એશીયાના શહેરોની મદદથી એક દરીયાઈ કાફલો ઉભો કીધો. લુકલસે કોસ અને નાઇડસના ટાપુઓને સામોસ સ્થામે પોતાને મદદ આપવા ઉશ્કેર્યાં. કીયાસનો ટાપુ રોમનોએ પાછો જીતી લીધો.

૯૪. ત્રોઆસના જુશલાકા-લેકતમ ખાતે અને તેનીડસના ટાપુ આગળ અયલા એ દરીયાઈ યુધ્ધમાં રોમન કાફલાએ પારસી કાફલાને હરાવ્યો.

૯૪. રોમ અને પોન્ટસ વચ્ચે થયેલી પહેલી લડાઈનો અંત આવ્યો. પારસી કાફલાના ૮૦ વારકસો મીથીદાતીઝે રોમનોને સ્વાધીન કીધા.

૯૨. રોમ અને પોન્ટસ વચ્ચે બીજું યુધ્ધ જાણ્યું.

૭૪. રોમ અને પોન્ટસ વચ્ચે ત્રીજું મહાભારત યુધ્ધ શરૂ થયું.

૭૪. રોમ સ્થામે સ્પેન ખાતે બળવો ઉઠાવી નીકળેલા રોમન સરદાર સર્તોરીયસની મદદમાં મહાત્મા મીથીદાતીઝે ૪૦ વારકસોનો એક પારસી કાફલો સ્પેન મોકલ્યો.

૭૪. આસ્તીડ ખાતે થયેલા એક ખુનખાર દરીયાઈ યુધ્ધમાં પારસી કાફલાએ રોમનોના મ્હોટા કાફલાનો નાશ કીધો. પારસી કાફલાએ આસ્તીડ તાપે કીધું.

૭૩. મહાત્મા મીથીદાતીઝે કાઠગ્રીકસને ઘેરો લાવ્યો. એ ઘેરો હુમીયાન પારસી કાફલાએ જમીન ઉપરના પારસી લશ્કરને મ્હોટી મદદ આપી.

૭૧. મહાત્મા મીથ્રીલતીએ પેન્ટાગ્રામ કાફલાના એક વીભાગને ગ્રીસના દરીયામાં નેમનોને અટકાવી રાખતા તે તરફ રવાના કીધા. બીજા વીભાગ ઉપર રવાર થઈ, કાફગ્રીકસનો ઘેરા ઉઠાવી લઈ પોતે પેન્ટાસ તરફ પાછા ફર્યો. આ છેલ્લો વીભાગ દરીયામાં સોંપાનથી નાશ પામ્યો.

૭૨. ગ્રીસના દરીયા તરફ ગયલા પાર્સી કાફલાએ ત્રાપોન્ડીસને કાઠિ આવેલા ઘેરી-ચસ અને આઇએન્શીયમના સહેરાને ઘેરી લીધા અને એશીયાના જહાઝા ઉપર આવેલા મીયાપસ શહેરને લુટી લીધું. એ કાફલાના ૫૦ ખારકસોએ ઇજીપ્તન સમુદ્રમાં દાખલ થઈ ત્યાંના શહેરો અને ટાપુઓ ફત્તેહ કરવા માંડ્યા. આખા ભુમખ્ય સમુદ્રમાં પાર્સી કાફલો ફત્તેહ મેળવવામાં શેકાઈ ગયો.

૭૩. ઇજીપ્તન સમુદ્રમાંના પાર્સી કાફલાનો—નેમનોના નવા કાફલાએ આક્રી આના બંદર અને નોઆઈના ટાપુ ખાતે નાશ કીધો. સ્પેન અને ફ્રીટ ખાતેથી પાછા ફરતા કાફલાઓનાં પણ તેનીડાસના ટાપુ આગળ નાશ થયો.

ઈ. સ. ૩૨૭. સાસાની વંશના પાર્સી શાહાનશાહ મહાત્મા શાપુરે આર-ઓને સમ કરવા ધરિની અખાત ખાતે એક પાર્સી દરીયાઈ કાફલો ઉભો કીધો.

ઈ. સ. ૫૬૬. યમનના આરબ રામ સહઈને એમીલીનીયાના હુબસી-ઓના પાદશાહ સ્લામે મદદ આપવા પાર્સી લશ્કરને યમન ખાતે લઈ જવા માટે મહાન પાર્સી શાહાનશાહ અનુશેહરવાન અદલે ધરિની અખાતમાં પાર્સી દરીયાઈ ખારકસોને એક કાફલો ભેગો કરાવ્યો.

વધારો

૨.

“તાંકે-ખોસ્તાન”ના કોતરકામોમાં હોડીઓનો દેખાવ.

—:૦:—

પુરાતન ઇરાનના સંખ્યાબંધ કોતરકામોમાંથી ફક્ત એક જ કોતરકામમાં હોડી-ઓનો દેખાવ આપણી નજરે પડે છે. કદીમ ફરમાનશાહના શહેરથી થોડા માઈલ દુર “તાંકે ખોસ્તાન” અથવા “તખ્તે ખોસ્તાન”ના કોતરકામો આવેલા છે. બીસેતુનવાળા નામીયા પહાડની હાર સાથે જોડાયેલી એક સુંદર ટેકરીની નીચે આવેલા બે ગુફાઓ માંહેલા એક ગુફાની ડાબી બીંત ઉપર સાસા-ની શાહાનશાહ ખુસરૂ પર્વીઝની બુઝો સાથની શીકારનો મેહરાખ આવેલો છે. આ કોતરકામનો હેવાલ જાણીતા પાર્સી મુસાફર શેઠ કાવસજી દીનશાહજી કેઆસન-કોમતી પુસ્તક “કદામ નક્ષે ઇરાન”માંથી નીચે મુજબ આપણે ઉતારી લઈશું:—

“એ ગુફાની ડાબી બીંત પર સુંદર કોતરકામનો તપખીરીઆ રંગનો સંગી મરમરનો એક તખ્તો જડી લેવામાં આવેલો છે. તેની અંદર એક ન્હાનાં નાળાનો આકાર છે. તે બુઝોની શીકારગાહથી જાણીતો છે. એ તખ્તો ઓગણીસ ફીટ પહોળો અને સાડતેર ફીટ ઊંચો છે, તેટલી જગ્યામાં સ્ત્રી-પુરૂષ અને જનવરોના મળી ન્હાના મ્હોટા કુલે ૨૨૫ આકારો છે, તેમાં ૭૫ સ્ત્રી-પુરૂષના અને ૧૫૦ જુદી જુદી જાતના જનવરોના છે. એ ઉપરાંત તેમાં પાંચ મછવા પાણી ઉપર તરતા છે, તેઓ સ્ત્રી-પુરૂષથી ભરાયેલા છે. એઓ માંહેલા જે બે મધ્ય ભાગમાં છે તેમાં એક પાદ-શાહના તીર કમાન ધરેલા બે આકારો છે તે વડે તેઓ બુઝોના શીકાર કરે છે. તે પ્રસંગે જે ઓરતો તેની સાથ તેની ‘બોટ’માં બેઠેલી છે, તેઓ વારાફરતી રીતે તેના ખાલી થતા તીરને કમાનમાં ભરી આપવાને કામે લાગેલી છે. બાકી રહેલી ત્રણ ‘બોટ’ સઘળી રંગ-રાગ કરનારી હોડીઓથી ભરાયેલી છે, તેઓમાંની સ્ત્રીઓ વાંસળી અને સારંગી વગાડી તથા પોતાના હાથની ટાલી મારી પાદશાહને ખુશી કરે છે. બુઝો બચી જવા કાળે નાશભાગ કરે છે, પણ તેમને હાથી અને ઉટા વચ્ચે ભાગમાં હાંકી કાઢાડે છે, જ્યાં તેઓ તીરવડે વીંધાઈ જાય છે, તે મુલેલા બુઝોને ઉટની પીઠ ઉપર લાગી પાદશાહી મેહેલ બણી લઈ જાય છે.” (પાનાં ૨૦૧-૨૦૨)

તકે-મિસ્તાનના કોતર કામમાં હોડીઓનો ઉપાવ.

વધારો.

૩

હીંદ મધે સફરી વહાણો બાંધવાની પાસી હુન્નરમંદી.

વહાડીઆ કુટુંબે બાધેલી સુબંદની ગોદી અને લડાયક બારકસો.

પાસી માલેકીના વહાણો ત્યા રટીમરો.

(લખનાર:-મી૦ રૂ. બ. પેમાસ્તર બી. એ. એલ. એલ. બી.)

મહા. ઉલટમંદ જવાન તવારીખ-અબ્યાસી મી૦ મીનાએહેર એરચશાહ દાદરા-વાળાએ “પુરાતન પાસી દરીયાઈ કાફલાની તવારીખ”ના મથાળા હેઠળ અસલી ઇરાની શાહનશાહત વેળા પાસીઓ કેવું મહાન દરીયાઈ બળ તેઓ ધરાવતા હતા અને કેવી કેવી દરીયાઈ લડાઈમાં શત્રુઓને માલુમ કરી તે જમાનામાં તેઓએ પોતાનું નામ જગ-આસ્કાર કીધું હતું તે “રાસ્ત-ગોસ્તાર અને પ્રજા-મીત્ર”ના દોઢ ડગ્ગનથી વધુ આંકમાં બતાવ્યું છે. તેવણે મહેને ફરમાશ કીધી છે કે આપણી ઇરાની શાહનશાહત યજ્ઞદેગઈની દાર પછી પડી ભાગવા પછીની એ તવારીખ મહારે રજુ કરવી.

એ પાછલી તવારીખ પાસી દરીયાઈ બળની બાબતમાં તદનજ સુરતી હાલતમાં માલુમ પડે છે તે તદન સ્વભાવીક છે. પોતાના રાજ્ય સાથ જેવો ધર્મનો ફેલાવો થાય છે, સાહીત્ય અને હુન્નર ઉદ્યોગમાં વધારો થાય છે, તેથી રાજ્યની પડતી પછી રહેતો નથી એ આપણો દરેક પ્રજાની તવારીખનો અનુભવ છે. તેજ મીસાલ આપણા પાસીઓની બાબમાં પણ બન્યું છે. જેટલો ડગ્ગકાટ લયો વખત આપણી હુબમની અને બીજી શાહનશાહતો વખતે આપણો હતો તેથી તદન ઉલટો વખતે અમારોએ નેહાવંદની લડાઈમાં આપણને શીકસ્ત આપી ત્યારથી આપણો સંઘ પડ્યો અને દરેક બાબતમાં આપણા કદીમ ન્યાયાનોની જગની પડતી બેડી તે એટલાં સુધી કે આખરે પોતાના પાક ધર્મની જળવણીને ખાતર ઈસ્લામી ધર્મમાં જબરીથી વદલાવા કરતાં પોતાનું પાક માદરવતન ઇરાન છોડીને તેમને ન્હાસના-ગમાં પડી સેવડે આ માથાળું હીંદ દેશનો આશરો લેવા પ્રમ્થે.

આ દેશમાં આપણી પરઆધીન હાલત સ્વીકારી મુખી રહેવાથી આપણા પુર્વજો પીલા હુન્નર અને સાહીત્યમાં તેમજ ખીજી અનેક બાબતમાં જેટલા ઇરાન મધે આગળ વધેલા હતા તેટલાજ આપણે પછત પડ્યા અને છેલ્લે છેલ્લે બ્રીટીશ રાજઅમલ આ દેશમાં સ્થાપીત થયો ત્યારથી આપણો પાછો ઉદય થતો રહ્યો છે.

જે વહાણોમાં બેસી આપણા ન્યાગાનો હાલેસાના માયા હોરમઝદના ટાપુથી દીવ બંદરે આવ્યા તે વહાણો કોણની માલેફીના, બંદે કોણે બાંધ્યાં હતા તે તવારીખ-માંથી સ્પષ્ટ રીતે જણાતું નથી પણ તે રાજ્ય જવા પછીના તૂર્તના જમનામાં હોવાથી આપણે ધારી શકીએ કે તે પાર્સીઓ, બંદે આપણા ઇરાની પુર્વજોએજ બાંધેલા હોવા જોઈએ. ત્યાર પછી ૧૯ વરસ રહીને (ક્રીસ્ટ સંબંધમાં જણાવ્યા મુજબ) આપણા વડીલો સંજન તરફ પાંચથી સાત વહાણોમાં બેસી આવી પુર્યા તે વહાણો કોણે બનાવ્યા હતા તે પણ જણાયું નથી. તે વહાણો ઉપલા ૧૯ વરસના અરસામાં દીવ બંદરે આપણા ન્યાગાનોએ બનાવ્યાં હોય या तो જે વહાણોમાં બેસી તેઓ ઇરાનના બંદરથી દીવ તરફ હંકારી આવ્યા તેજ વહાણો હોય. ગમે તે હોય, પણ આ પચસીમ હ્રીદ તરફ આપણે આવ્યા બાદ લગભગ એક હજાર વરસ મ્હોટે ભાગે આપણી કળા કૌશલ્ય અને હુન્નર ઉદ્યોગની તવારીખની અંધ-કારની હાલત જેવા લેખી શકાય. ખાસ કરીને દરીયાઈ કાફલો તો શું પણ વહાણવટી કે વહાણ બનાવવાની બાબતમાં તો સીગનપોર ગામથી મુંબઈ બંદરે વહાડીઆ ખાન-દાનના પ્રુબ વડીલ આવી પુગ્યા ત્યાં વેર આપણી વહાણ બાંધનારાઓ તરીકેની કીર્તિ દંકાયલી હતી. મુંબઈ બંદરના વેપારની ખીલવણી આપણા તરફની ગોદી મધે વહાણે બાંધવાનો હુન્નર પાર્સીઓના હાથમાં આવ્યો તે દીવસથીજ મ્હોટે ભાગે વધેલી માની શકાય. તે વેળાના સુમાલી (ઇંગ્લેજ લખનારાઓ મુજબ 'ફવાલી') બંદરેથી પોતાના પનેતાં પગલાં લવણ વહાડીઆએ ઈ. સ. ૧૭૧૧-૧૨ (વઝેરહી ૧૦૭૯) ના સાલમાં મેલ્યા તે દીવસથી વહાણ બાંધવાનો હુન્નર આપણા પાર્સીઓમાં સજવન થયો અને હેનો લાભ મુંબઈની ગોદીનેજ નહી થયો પણ ખુદ વેલાતને માટે દરીયાઈ વહાણો બાંધવાનું માન પણ આપણું વહાડીઆ ખાનદાન ખાડી ગયું છે જે આગળ ચાલતાં વીગતતર જણાવીશ. પણ આપણા પાર્સી દરીયાઈ કાફલાના દીવસ તો રાજ્યની પડતી સાથે હાલને કાજ હંમેશના ગયા છે.

બ્રીટીશ રાજ્યની શરઆતમાં આપણા જે થોડાક સાહસીક જરથોસ્તીઓએ વહાણે બાંધવાનો હુન્નર ખીલવી મેમની કીર્તિ વધારી તે પણ લાંબો કાળ રહી નહી અને પાછળથી સ્વીમરોનો જમાનો શરૂ થતાં આપણી એ કીર્તિ પણ બહુ ઝાંખી પડી

મંદ છે. જેમ સંચાલન દાખલ થવાથી અને કાપડ વણવાની મોટા ઉભી થવાથી હાથે વણવાના ચરખાનો આભારદાર ઉભોગી હુન્નર પડી બાગે તેમ વરાળવંચથી વણવું માલવાના હુન્નરના ઉદય સાથે આપણો એક વેળા એક હાથ કાઢેલો પાસી' વહાણુ બનાવનારાઓના હુન્નરનો અસ્ત થયો. ત્યાં એક વેળા એક દાહેકામાં પચાસથી સો જખરા સફરી વહાણુ મુંબઈથી બંગાલ અને ચીનનાજ નહીં પણ પશ્ચીમ તરફના દરીયામાં બપોલખે સુર સડો સાથે સફેદ બટક માફક મરોડદાર દેખાવ દઈ પાસી' નામ દેશે દેશ યાદ દેવગ્રવતું ત્યાં હાલ મામલો પાછો વહાણુના બાગમાં પડતો આવ્યો છે. આજે પાસી'ઓની હુન્નરમંદીથી બનાવેલી સ્ટીમરનું નામ તો મળે નહીં એટલુંજ નહીં પણ એક હાથની આંગળીઓ જેટલા પણ પાસી' સ્ટીમરોના માલેક જણાયા નથી એ ખરેખર અફસોસની વાત છે. પાસી' સાલસ, પાસી' સોલગરી કાંઈ કभी થઈ નથી પણ વેપારને માટે જે હાલના જમાનાને બરની સ્ટીમરો પાસી'ઓ ધરાવી તો શું પણ બાંધીથી શક્તા નથી તેથી પાસી' વેપાર પાછો મંદ પડે તો તેમાં નરાઈ નથી. જે જમાનાને અનુસરતા આગળ હરોલમાં આવેલાં વહાણુ પાસી'ઓ ધરાવતા તે જમાનામાં પાસી'ઓએ ચીન સાથે જખરો વેપાર ચલાવ્યો હતો અને ધણુંક પાસી' ઘેરોમાં જે દોહતની રેલછેલ આજ અરધી સદી પુર્વે થઇ હતી તે આ ચીન તરફથી મુખ્ય કરીને પાસી' માલેકોના વહાણુ મારફતે ગયલા માલની અવેજને આમારી હતી. હવે બદલાયલા જમાનાને અનુસરીને પાસી'ઓએ સ્ટીમર બાંધવાનો હુન્નર સંપાદન કરવો જોઈએ છે. વળી તે સાથે પાસી'ઓ જો છુટા છુટા સ્ટીમરોના માલેક થઈ ન શકે તો બેગા મળીને મ્હોટી મ્હોટી ધમધમ એકઠી કરીને સ્ટીમરો કાઢવાને તેઓએ હામ બીડરી જોઈએ. તેથીજ પાસી' વેપાર ઉમતો રહેશે નહીં તો કાંઈ સ્ટીમરોની પરદેશી મેનોપોલીનો એએ વખત આવી પડે કે જ્યારે દેશી વેપારની સાથે પાસી' વેપારને અચાનક મ્હોટો યોગ લાગે.

રાજને માટે ફરીયાદ કાઢેલા રાખવાનો સમો તો હવે ઈરાનનું રાજ્ય પાસી' ઓના હાથમાંથી જગાથી રહ્યો નહીં અને જોકે ત્યારબાદ નજદીક એક હજાર વરસ પાસી'ઓની આ દેશમાં સામાન્ય રીતે નીર્ધન હાલત રહી હતી આજ એ સદી ઉપર સુરતથી આવેલા એક ઉગ્રી નીકતેશ પાસી' કુટુંબના વડાઓની હુન્નરમંદી તથા દુરગતાની બરકતથી બ્રિટીશ રાજ હેઠળ ફરીયાદ કાઢેલા માટે લખમક અને બીજા વેપારી વહાણુજ નહીં પણ તેની સગવડ માટે ઉંચા પ્રકારની મોંઘીઓ આ હાલના આરો તો મુંબઈ શહેરમાં બાંધવાની કોર્ટી એ કુટુંબને કાલે આવી, જેથી મુંબઈ સહેરનો વેપાર વધ્યો અને અત્રેના પાસી' હખરખ અને પાસી' હુન્નર-

મંદીથી બંધાયેલા લગ્નકર્મ બારકસો (મનવારો) ખુદ વેશાતમાં વખાણાતા સ્થાનમાં જોઈ ત્યાંથી ઓરડો આપણા શહેરની ગોદી ઉપર આવ્યા જ આપણા વહાડીઆ ખાત-
દાનના પંકાયલા માસ્તર બીદરોએ એવી મનમાનતી રીતે બનાવ્યા કે તેથી આ
સંબધમાં હીંદ મધે જાણે પારસી કીર્તી પાછી થણે નહીં તો થોડે દરજ્જે
સજવન થઈ જ્યાં આજણ પોતાના રાજ માટે મોટા પાયા ઉપર દરીયાઈ કાકસો
બાંધવામાં આવ્યો કે જેણે તે વેળાની કુન્યાને ધમગમાવી હતી ત્યાં હવે રાજ જવાથી
પરરાજને માટે કેટલાક બચારદાર કાગેલ પારસીઓ (જેઓ એકજ કુટુંબના હતા
તેઓ) હીંદ દેશ માટેનાજ નહીં પણ ખુદ વેશાતના ઉપયોગ માટેના લગ્નકર્મ
બારકસો બાંધવા લાગ્યા. આ બંને હાલત વીંધેની સરખામણી (એક રીતે) તો થઈ
થકેજ નહીં પણ ફેરવાયેલા સંજોગો અને ફેરવાયેલી હાલત જોતાં દેશકાલ અને
સ્થિતિને બાંધીન થઈ પારસીઓએ જે પોતાની રાજ વેળા મેલવેલી કીર્તી હજારથી
વધુ વરસ વેર ગુમ કીધી હતી તે આ પરાયા દેશ મધે પાછી કાંધક અંશે સજવન
કીધી તે માટે તે પરદરદેગારનો આભાર માનીશું. આ બાબત વીંધે કષ્ટતા જે મુખ્ય
એક બીના સપાડી ઉપર તરી આવે છે તે એ કે એક કામના એકજ બખતાવર
વહાડીઆ કુટુંબની કળા કૌતલ્ય અને હુનરમંદીથી હારેસાને મારે આ પરદેશ આવી
પડેલી પારસી કામના સાહાસ અને પરાક્રમ ઉપર પરમ પ્રકાશ પડ્યો છે.

ધનજીભાઈ નામના પારસીને સરકારની ફરમાસ-આજ લગ
ભગ ૧૮૭ વરસ ઉપર સુબંધ ઇલાકાની સરકારે પોતાના મીં હંડી નામના એક
અમલદારને ધનજીભાઈ નામના સુરતના તે વેળાના જાણીતા વહાણો બાંધનારની
સાથે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીને માટે એક વહાણ બાંધવા માટે કરાર કરવા અદે સુરત
મોકલ્યો. આ વહાણનું નામ 'શ્રી કવીન' (રાણી) કરીને રાખવાનું હતું. આ ધનજી-
ભાઈએ પોતાને સોંપેલું કામ ચગી જાહોશી અને ઉંચા પ્રકારની કારીગીરીથી પાર
પાડ્યું.

મીં લવજી નશરવાનજી—હવે આ ધનજીભાઈના વહાણ બાંધવાના કાર-
ખાતામાં લવજી નશરવાનજી નામે એક વડા કારભારી (ફોરમેન) હતા, કહે છે કે
લવજી પોતે સારાજી સખાંઓરા નામના એક બાહોશ જરતેસ્તી કારીગરના હાથ
હેઠલ વહાણ બાંધવાનો હુનર શીખ્યા હતા. સરકારનો વીચાર તે વેળા સુબંધ મધે
વહાણો બાંધવા માટે એક ગોદી બાંધવાનો હતો. એટલા માટે ઉપલું વહાણ (શ્રી
કવીન) બંધાઈ રહ્યા બાદ મીં હંડીએ લવજીને સમગ્રવત્ર માંખા કે તેવજો
પોતાની સાથે કેટલાક કારીગરો લઈને સુરતથી સુબંધ આવવું. પણ લવજી (ઇ. સ.
૧૭૧૦-૭૪) એટલાં પોતાના શેઠ ધનજીભાઈ સાથે વહાણોથી વહાણો હતા. તે તેમની

મુખ્યમંત્રીની વીના મુખ્ય આવાને તેવણે સાફ ના પાડ્યું. આ રમ મીં કંઠીએ મહત્ત્વ મેલવી અને મજકુર ૪૩ સં ૧૭૩૫ માં લેવણ (જેવણ સીગનપોરના વાની હતી) પોતાની સાથે કેટલાક કારીગરો તથા સુકારો લઈને વહાણમાં બેસી સુરતથી મુખ્ય આવા. તેવણે હાલ જે જગ્યાએ ગોદી આવી છે તેના પાડમાં પોતાનું 'કામ ચર કીડું' એ જમા તે વેળા દરીયાઈ ખાતાના અમલદારો તથા ખલાસીઓના વપરાસમાં હતી અને તેની પડોસીમાં તુરંગ પણ આવી હતી. આવી રીતે પોતાની તજજીકમાં જ આવા બહાર મોકલેા હોવાથી ત્યાં લેવણ પોતાનો માલમસાલો રાખતા તેની ચોરી થઈ શકતી નહતી અને તે સહીસલામત રહેવા પામતો. એ રીતે એક ઘણીજ અનુકુલ જગ્યા લેવણ અને તેના હાથ મીચેના કામદારોને મળી જે પાછલથી ઘણી સખ-કતી નીવડી.

વહાણ માટે લાકડું લાવવાની ફરમાસ—તે જમાનામાં વહાણ બાંધવા માટે મુખ્યમાં જેવું જોઈએ તેવું મજબુત ધરખમ લાકડું મળ શકતું નહતું. એટલાં કારણને સાફ લેવણને અત્રે આવવાને એક વરસ થયું તેટલાંમાં તેમને સરકારે લાકડાની ખરીદી કરવા ઉતર તરફના જંગલોમાં મોકલ્યા કે ત્યાં જઈ તેવણે લાકડું મુખ્ય લાવે ને તે માટે ત્યાંના વેપારીઓ સાથે ઘટતો બંદોખત કરે. આ સાફ સરકારે મીં લેવણને એવી પણ સુચના કીધી કે તે પોતે સુરત જઈને ત્યાંથી પોતાના આખા કુટુંબને પણ મુખ્ય લાવી રાખે કે જેથી તેવણ અત્રે કુટુંબ સાથે જન્યુક માટે દરીયામ પડે અને પોતાના કામ ઉપર મનમુગ્ધને ધ્યાન આપે.

આમ મીં લેવણ દેશાવર ખાતે લાકડા માટે પુરતો બંદોખત કરી આવ્યા અને લાકડું બરાબર રીતે અત્રે આવતું થયું તેવુંજ તેમને સરકારે સરકારી દરીયાઈ ખાતા માટે વહાણો (કરકરો) બાંધવાને વલગાવી દીધા અને થોડાકમાંજ તેઓને આ બાંસના વેપાર માટે વહાણો બાંધવાનું કામ પણ સોંપ્યું. તેવણે જો કામ ઉલટ સાથે ઉપાડી લીધું અને તે સરકારને એટલું તો પસંદ પડ્યું કે સરકારે પોતાના વેલાતથી આવેલા વહાણોનું સમારકામ પણ તેવણને સોંપ્યું.

મુખ્યમંત્રી કાચી ગોદી—આ વેળા મુખ્ય મધે આજ એક કાચી ગોદી મિસ્ત્રીઓએ બાંધેલી હતી એટલે ૪૦ સં ૧૭૩૫ ના સાલ સુધી તો મુખ્યમંત્રી ખરી પાછી ગોદી જેવું મુલક હતુંજ નહીં. એવી ગોદી તો સુરતમાં અત્રે મળતી ઉપર હોવાથી ત્યાંના દરીયાઈ વેપાર ધણો મચી ગયો હતો અને સુરત આપણા પશ્ચીમ કાસ્તાનું જળીતું ખાર હતું.

૧૨ હજારને ખરસ મુખ્યમાં 'ડરાઈ—ડાઈ' (કાંકડી ગોદી)—આવી રીતે મીં લેવણનું કામ વધતું ગયું અને સરકારને એવું વધુ અને વધુ સતોપ આપતો

મયા. આથી ઇ. સ. ૧૭૫૪ ના સાલમાં ફરીયાદી ખાતાના વડાએ સરકારને એવી ભલામણ કીધી કે સુબંધમાં એક સુકડી ગોદી બાંધવી. આ કામમાં લવજીની મદદ સેવામાં આવી અને ફક્ત રૂ. ૧૨૦૦૦ ને ખર્ચે સુબંધમાં એવી ગોદી બંધાઈ તદ્યાર થઈ.

લવજીએ પોતાના બેટાઓને શીખવેલો હુન્નર-બીજી ગોદીની જરૂર-આ વીષેની ખબર ફેલાતા દેશના બીજા ભાગોમાંથી વહાણો સમારકામ માટે અત્રેની આ નવી ગોદીમાં આવવા લાગ્યા. હવે લવજીથી આ વધેલાં કામને પુર પડી શકાયું નહીં તેથી તેવણે હવે કામને માટે પોતાના બે દીકરા ભાણેજી તથા બહમનજીને તદ્યાર કીધા અને તેમને તે મધે એવા હુશ્યાર બનાવ્યા કે બાપ અને દીકરાઓએ મળીને ઉંચી કીશમના ફરીયાદી વહાણો બાંધવા માડ્યાં અને તેથી સુબંધની ગોદીના યાર્ડની હીંદુસ્તાનમાં ચોમેર વીખ્યાતી થઈ અને તેથી કામ એટલું બધું વધી મહુ કે સરકારને માત્ર ૭ વરસમાંજ ૧૭૬૦ માં એક બીજી ગોદી બાંધવાની જરૂર પડી. ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ ખાતરી કરી લીધી કે પહેલી ગોદી કેવી અમતની નીવડી હતી. ત્યાં એ કંપનીના પોતાનાજ વહાણો બંધાવવા લાગ્યાં નહીં પણ એ વહાણો મારફતે દેશવરો સાથેના સુબંધનો વેપાર વધ્યો. બંગાલ અને સુબંધના બીજાં મથકોથી આવતા વહાણોનું અત્રેની ગોદીમાં સમારકામ મનમાનની રીતે થતું તે સંબંધે જોઈ ઉપલી કંપનીએ એક વધુ ગોદી બાંધવાની પરવાનગી આપી.

આ ગોદીઓમાં લવજી વેલાતનાં લગાઈ ખાતાના બારકસોનું રીપેર કામ બાણી સારી રીતે કરતાં. વળી તેવણે લાકડું એવી કરકસરથી અને પ્રમાણીકપણે દેશાવરના વેપારીઓ પાસેથી કશી કશીને લાવતા કે તેથી સરકારને તેવણે ઉપર જબરો વીશ્વાસ બેઠો અને તેમની સેવાઓને સ્વીકારવાને ભલામણ ઉપર ભલામણ થઈ હતી.

ત્રીજી ગોદીની જરૂર-પણ સુબંધના સારાં ભાગ્યે જાગ્યે ગોદીઓ પચીશ વરસના અરસામાં બંધાવાથી વહાણો બાંધવાનું કામ અત્રે એટલું બધું વધી પડ્યું કે એક ત્રીજી ગોદી બાંધવાની જરૂર પડી. આપણા બારાંતો વેપાર પણ એ અરસામાં એજ કારણથી વધ્યો એટલે ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની ના ડીરેક્ટરોએ આ ત્રીજી ગોદી બાંધવાની રજા આપી અને તે સાથે લવજી અને તેમના બંને સપુતોનો પગાર વધારવાની ભલામણ પણ કયુલ રાખી.

હવે ગોદીમાં કામ વધ્યાથી તેના યાર્ડનો વીસ્તાર વધારવાની તાકીદની અમત જણાઈ. ખાસ કરીને વેલાતના વહાણોને સમારકામ કરી તેને મહાસાગરો ઓળંગવાને લાયક બનાવવાને માટેની જરૂર વધી. આ માટે એવા એવા વહાણોને

હોય. આઠલેન્ડ તરફ રહેવું પડતું હતું પણ હવે મુંબઈની ગોદીમાં તેમને માટે જગ્યા કરવાની વીઝીય અમલ નજીતા ૧૭૬૧ ના સાલમાં આપણી ગોદીને વીસ્તાર વધારવાને અવશ્યનું થાયું. આમ કરવા માટે જલ તથા અમલદારોના મકાનો તથા ગોદીની નજીકથી વહાણ માટે આવી પડતાં લાકડાંઓ માટે પુરતી જગ્યા મળી શકતી ન હતી.

એજ ધંધામાં લવજની ત્રીજી પહેડી-લવજએ પોતાના મરણની થોડુંક આગમજ એટલે ૧૭૭૧ ના સાલમાં પોતાના દીકરા માણેકજીના દીકરા ફરામજી અને બહમનજીના દીકરા જમશેદજીને આ ધંધામાં નાંખ્યા. તેવણ જોકે તે વેળા પછી અને ઈજ્જતે સુખી હતા તે છતાં પોતાના દીકરાઓ પાસે સર્વથી નીચામાં નીચી પાપરીએ કામ કરાવવા માંડ્યું હતું. તેમનો એ કામ ઉપર પહેલાં દર મહીને રૂ. ૧૨ નો પગાર માંડ્યો હતો. આજે તો માતબરને દીકરો સુખવાસી જાંગી ગુજરવાને પોતાનો દાવો રાખે છે અને કદીથી બાપે ચલાવીને સુધારનું આંગરમનાર કામ કરે નહીં જો કે તેના બાપે તે મુજબ કરીને નામ અને દામ મેલવું હોય તો શું થયું. પણ લવજએ કે તેના બેટા માણેકજી કે બહમનજીએ પોતાને ઘેર એવો લાડ ચાલવા દીધો નહીં. જેનું પરીણામ સાફજ આંબુ. તેમાં શી નવાઈ?

લવજ વહાડીઆએ બાંધેલાં વહાણો-શેઠ લવજ નશરવાનજી વહાડીઆ જેવણ ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં ૬૪ વસંતી ઉમરે ગુજર્યા હતા તેવણે ૨૦ મનવારો તથા ૧૪ વહાણો બાંધ્યાં હતા તથા બેશુમાર જુનાં વહાણોની મરામત કાઢી હતી.

લવજનું મરણ-આખરે ઇ. સ. ૧૭૭૪ ના સાલમાં આ પહેલો પારસી વહાડીઆ કે જેણે મુંબઈ શહેરના વેપારના વધારા માટે ગોદી જેવું બજવાન સાંધ્ય પુર પાડ્યું, જેણે વેપારી બારકસો શું પણ ખુદ વેઝાતવાળાઓ માટે લગાવક બારકસો બાંધી મુંબઈની ગોદીની નામના ચોમેર વધારો મેલી હતી, તે આ તેનાં કરી લીધેલા વતનમાં આવવા બાદ બરાબર ૪૦ વરસની મુદતે સખત મહેનત અને રમઝ કરીને પોતાના કીરનારને જઈ મલ્યો. આ વેળા તેની પુણ કક્કત રૂ. ૨૦ હજારની હતી અને તે સાથે પોતાના કુટુંબને માટે કોટમાંનું ઘેર (જે વહાડીઆના ઘર તરીકે ઓલખાય છે) મેલી ગુજર પામ્યા. જે ખરેખરી મોટી દોલત તેવણ મેલી ગયા તે સરકારનો વીરવાસ માન તથા ચાહ હતા. જે વારસો તેમનાં કુટુંબીઓને વધુ ઉપયોગી નીવડયો.

લવજના બેટાઓએ લીધેલી તેમની જગ્યા-લવજ પછી ફરતી રીતે તેમના વડા દીકરા માણેકજી માસ્તર બીહર ગયા અને બીજા બેટા બહમનજી પોતાના

વડા ભાઈના મદદનીશ બન્યા. સરકારે બાવાની અમુક સેવાઓની પીઠાનમાં ફીકરાઓનો પગાર વધાર્યો અને તેમને નામે એક ચાંદીનું ફલર તથા સ્થાલ બેટ આપી.

દરોચાઈ તોપખાતાંની સેવા-બાવાને પગલે ચાલી માણેકજી લવજીએ ફરી-ચાઈ તોપખાતાંની મ્હોટી સેવા બળવવા માંડી. આ વેળા વેલાત તરફ મ્હોટી લખાઈ ચાલતી હતી.

આ વહાડીઆઓની કાબેલ્યત તથા સાહસનો પમરાત ખુદ વેલાતવેર પસ-ર્યો જેથી ત્યાંની ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કુાં ના ડીરેક્ટરોએ લવજીનાં વડા સપુતોને માટે ફાંપની એક ફલર તથા એક કીમતી સ્થાલ ઇનામ તરીકે બેટ મોકલ્યા.

તે સમયે સર એડવર્ડ હ્યુઝના કમાન્ડ હેઠળ ત્યાંના લડાયક કાફલો મુંબઈની ઝાદીમાં ફેટલીક વેળા આવી પડતો જ્યાં તહેનું માણેકજી અને તેમના પીત્રાઇ સમાર-કામ મનમાનતી રીતે કરતા. વધી તેઓએ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કુાં માટે નવસો ટનના બે વહાણો બાંધ્યાં. આ માટે અત્રેના એડમીરલે પોતાની તરફથીજ એ ભાઇઓને જુદાં જુદાં ચાંદોનાં ઇનામો આપ્યા અને તેમની કીમતી સેવાઓની વખાણ વેલાત-માંથી ચાલવાથી ત્યાંથી ૮૦ ખાડી ભાત નીપજે એટલી જમીન તેમને ઇનામમાં આપ-વાને લખામણ થઈ જેની રૂએ ૬૦ સં ૧૭૭૭ ની આખેરીએ પરદા તરફની મ્હોટી જમીન તેમને હવાલે કીધી. આ જમીનની તે વેળા દર સાલ રૂ. ૧ હજારની આવક અસતવામાં આવી હતી.

આ બંને ભાઇઓના ઉપરીપણા હેઠળ ૧૬ વરસની મુદતમાં મુંબઈ સરકાર માટે ૧૩, કલકત્તાની સરકાર માટે ૩ અને વેપારીઓ માટે ૧૩ મશીને ન્હાનાં મ્હોટાં ૨૬ નવાં બારકસો બાંધી આપ્યાં હતાં, છતાં તેઓ કંઈ તાલેવંત થયા નહી તે તેમના પ્રમાણિકપણાના પ્રતાપે હવું.

માણેકજી તથા બહુમનજી લવજીના મરણ-હવે અજલનો દુત લવ-જીના બેટા માણેકજીને ૬૦ સં ૧૭૯૦ ના સાલમાં અને બે વરસ બાદ તેમના ભાઈ બહુમનજીને ઉપાડી ગયો અને તેમની જગા મજદુર પીત્રાઇઓ ફરામજી માણે-કજી અને જમશેદજી બહુમનજીએ હકદાર રીતે લીધી આ બંનેએ પોતાના વડીલોના નામ વધાર્યાં.

જમશેદજી બહુમનજી વહાડીઆ-તેઓમાંના જમશેદજીએ તે વડા મ્હોટાં કદના વહાણો બનાવવાનું બીજું ઝડપું અને તેમણે રાજ તરફના ફરીચાઈ કાફલાનું સમારકામ કરવાનું કામ પણ સર્વના સંતોષ વચ્ચે બાંધી કુદ નવી આગર અને આંટને વધારી.

મુંબઈની ગોદીમાં મનવાર બાંધવાનો ઠરાવ-આમ મુંબઈની ગોદી વીધે તેના પારસી માસ્તર બીલ્ડરની નામના ચોમેઝ પંચરાઈ અને ઇ૦ સ૦ ૧૮૦૨ ના સાલમાં પંચ મનવાળી 'કોર્નવોલ્ડીસ' નામની ફીગેટ જે વહાડીઆણએ આપણાં બંદરમાં બંધેલી હતી તે વેલાતના દરીયાઈ ખાતાંના લોરડોના જેવામાં આવી. તે જોઈ તેઓ ખુશ થયા અને તેઓની ખાતરી થઈ કે મુંબઈની ગોદી ઘણી અછી રીતે મનવાર બાંધી શકશે. તેથી આ અખતરો પહેલવહેલો મુંબઈમાં ચલાવવાને તેઓએ હીમત કીધી. આવી રીતે આ પહેલો વહેલોજ દાખલો છે કે જેમાં આખાં હીંદુસ્તાનમાં મુંબઈને વેલાતના ઉપયોગ માટે લગાયક આરકસો (મનવારો) બાંધવાનું કામ સોંપ્યું. એ કામ વહાડીઆણ જેવા માસ્તર બીલ્ડરની હીમત ઉપર માથે લેવામાં આવ્યું અને તે ઘણીજ સંતોષકારક રીતે પાર પડ્યું.

યુરોપીઅન માસ્તર બીલ્ડરને મોકલવાની સુચના-પહેલાં તો જરા વેલાતવાળા દરીયાઈ ખાતાંના લોડને શક થયો કે મુંબઈની ગોદીથી એ 'મોડુ' કામ ઉપાડી લેવાશે કે નહીં અને જો તે ઉપાડે તો તે માટે વેલાતથી ખાસ ઇંગ્રેજ માસ્તર બીલ્ડર મોકલવો કે નહીં એ બાબે મસલન ચલાવતા એવી સુચના રહ્યું થઈ કે મુંબઈની ગોદીએ એ કામ ઉપાડવું પણ તે માટે કરવધ્યા માસ્તર-બીલ્ડરો તથા કારીગરો તો યુરોપીઅનોજ જોઈશે અને વેલાતથી તેમને મોકલવા પડે.

મહાદા ઇંગ્રેજ અમલદારે આપેલી ખાતરી-આપણા અઠંગ કુશલ જરતોસ્તી વહાડીઆની હુન્નરમંદો અને કારીગરીનો જારી અનુભવ એડમી-રલોની બોર્ડના એક મેમ્બર સર તોમસ વાઉશોજને હતો અને તેણે જમશેદજી બહમનજીની એ માટેની પુરતી લાયકાતો વીધે બોર્ડને ખાતરી આપી એટલુંજ નહીં પણ તે માટે પોતે જામીન થયા કે આ પારસી પહેલવાન કારખી ફક્ત નહાનાં લગાયક ફીગેટોજ મનમાનતી રીતે બાંધી શકશે એટલુંજ નહીં પણ મોટાં વહાણો પણ યુરોપીઅનોની કાંઈપણ મદદ કે દેખરેખ વગર બાંધી આપશે. આ ઉપરથી વેલાતના દરીયાઈ ખાતાંએ વગર અચકવે એ ફીગેટો અને એક ૭૪ મનવાળું લગાયક આરકસ બાંધવાની વરદી મુંબઈ મોકલી આપી. તે મહાભારત જેખમલયું કામ આપણા પારસી માસ્તર બીલ્ડરના વીરવાસમાં મેળ્યું અને તેમાં તેઓને કાંઈ પણ રીતે પસ્તાવાનું કારણ હતું નહીં. સર દેવિસ બ્રાઉનજીની જામીનગીરી બાબે બોલ ખરી પડી. વહાડીઆણ જમશેદજીએ કહી રાખેલી બાબે ફીગેટો માગવા કરતાં વધુ સારી રીતે બાંધી તેઓને દરીયામાં ઉતારી અનેક વાર તેઓને ખાતરી કરી આપી.

ગોદીના વીસ્તારનો વધારો-હવે તો મુંબઈની ગોદીમાં કામ અતીશ્ય વધી પડ્યું માટે તેના વીસ્તાર વધારવા વગર ચાલ્યું જ નહીં. વહાણ બનાવવાના ખાતાના માણસો બેશુમાર વધ્યા અને લાકડાંના ઢોળાના ઢોળા વહાણ બાંધવા માટે આવી પડ્યા. એજ અરસામાં (૬૦ સં ૧૮૦૫ માં) મુંબઈની જેલને તે વેળાની શહેરની હદની બાહર ખસેડવામાં આવી તે તકનો લાભ લઈ આ ગોદીનો વીસ્તાર વધાર્યો. પેશા આશી સરો તથા તેમના માણસોનાં રહેઠાણો પણ તેજ વેળા બીજી ગમ ખસેડવામાં આવ્યા અને ગોદીના તમામ યાર્ડને ભરી લીધો અને એવો હુકમ કાઢ્યો કે ફક્ત દરીયાઈ ખાતાની તથા ઇંડા ઇંડા કુંડો નીજ બોટોને ત્યાં આવવા દેતી અને ત્યાં લોડોની પણ આવજા અંધ કરતી. પણ આથી રૂબરૂતને અડચણ પડવા માંડી અને તે માટે અંગ્રેની સેલ્યુટીંગ બેટરી (તોપખાના) ની દક્ષિણે એક પીઅર (ડકકો) બાંધ્યો અને તેને માટે બખ્ખે સીડીઓ પુરી પાડી.

એ વધુ ગોદીઓ બાંધવાનો હુકમ-આમ વખતે વખત ગોદીનો વીસ્તાર વધતો ગયો અને તે સાથે દરીયાઈ તોપખાતાની હાજતો પણ વધતી જવાથી ૧૮૦૫ ના સાલમાં એવો હુકમ થયો કે બીજી બે ગોદીઓ બાંધવી અને તેમાંની એકમાં બારકસો બાંધવા અને બીજીમાં મ્હોટામાં મ્હોટી મનવારો આપણા હીંદી મહાસાગરમાં આવી પુગે તેને ઉતારવી.

આ ગોદીઓ જેનો પ્લાન કેપ્ટન લુગરે કાઢ્યો હતો તે આપણા પારસી માસ્તર બીલ્ડરોએ બાંધી આપી અને તેની બાંધણી તેમાં વાપરેલું લાકડું અને કામની સફાઈ તથા જે ઉંચા પ્રકારનો હુન્નર એ ગોદી બાંધવામાં વાપર્યો હતો તે શીલ્પશાસ્ત્રનો એક નમુનો લેખાયો અને બ્રિટીશ રાજ્ય હેઠળ એથી વધુ સરસ કામ મળે નહીં એમ સ્વીકારવામાં આવ્યું.

શેડ જમશેદજી એ ગોદી બાંધવાના કામના ઉપરી હતા તેમની આગમજનહ માસ્તર બીલ્ડર વીરાલ ઇંડા સં ૧૮૦૪ ના સાલમાં ગરીબ હાલતમાં ગુજર પામ્યા કારણ તેમને કામમાં જશ મેળવવા અને નહીં કે દામ ગજવામાં મેલવાની ઉલટ હતી. એ ગોદીમાં ત્યાર બાદ ૧૪૦૦ તથા ૧૨૦૦ ટનના મ્હોટા વહાણો ઇન્ટર ઇંડા કુંડો ની માટે બાંધવામાં આવ્યા. શેડ જમશેદજી વહાડીઓએ આવી રીતે ઇન્ટર ઇંડા કુંડો ની તથા દરીયાઈ ખાતાની ઉત્તમ સેવા બજાવી તેની પીછાતમ એ કુપની તથા સરકાર તરફથી નહીં પણ દરેક દરીયાઈ ખાતાના વડા (એડમીરલ) અને કમાન્ડરો ઇન ચીફ તરફથી તેમની કાબેલિયત તેમજ ઇમાનદારી માટે ઉંચી પ્રશંસાની સર્ટીફિકેટ મળી હતી. તેમની પછી એ કુટુંબની એક ચોટી પહેલી પણ એજ માનક

ભયો તથા રાજ ઉપયોગી ઓધો ભોગવવા લાગ્યાં અને તેઓએ તે બખવવામાં એટલો બધો સંતોષ સતાવાળાઓને આપ્યો કે એ કુટુંબના નખીરાઓની જગાએ ગોદીના માસ્તર ખીદર તરીકે લાંબા વખત સુધી કાંઈ ચુરોપીઓને લાવવાને તેમને કશું કારણ જણાયું નહીં.

બાર વરસની મુદતમાં શેઠ દ્રામજી માણેકજી તથા જમશેદજી બદમનજી દસ્તક બધાં મલી નીચે મુજબ ૩૦ નવાં વહાણો બંધાયા હતા:—

૧૪ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કુંડો માટે.

૩ બંગાલની સરકાર માટે.

૧ મસ્કતના ઈમામ માટે.

૧૨ વેપારીઓને માટે.

૩૦

શેઠ દ્રામજી માણેકજીના મરણ પછી તેમના પૈત્રાઈ શેઠ જમશેદજી બદમનજીની ૧૬ વરસની મુદતની દેખરેખ હેઠળ બધાં મલી ૫૬ આરકસો બંધાયા હતા તેમની વીચત નીચે મુજબ છે:—

પાદશાહી લગાયક મનવારો ૧૬:—

આમાંની

૭૪ તોપવાલી ૬.

૩૮ તોપવાલી ૩.

૩૬ તોપવાલી ૨.

૧૮ તોપવાલી ૨.

૧૨ તોપવાલી ૧.

૧૦ તોપવાલી ૨.

એ લગાયક મનવારો ઉપરાંત:—

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કુંડોની હીસાએ લગાયક તથા વેપારી વહાણો ૨૧

૫૬ બંગાલની સરકાર માટે ૬

મસ્કતના ઈમામ માટેની મનવારો ૨

ખાનગી વેપારીઓ માટે ૮

વહાડીઆણ શેઠ જમશેદજી બહમનજીને ઇં સં ૧૮૨૨ માં ૩૦ જાન્યુઆરી
આવકવાળી એરસેપારણ તથા જહુરના ગામેની જાગીરી સરકાર તરફથી તેમની
અમુદ્ય સેવાઓ માટે સ્વાધીન કરવામાં આવી હતી અને તે ઉપરાંત તેમને મોટાં
અમલદારો તરફથી સંખ્યાબંધ ઇનામો તથા માનપત્રો મળ્યા હતા.

મુંબઈની ગોદીની પોણાસો વરસની તવારીખ—તે મધ્યે વહાડી-
આણઓએ ભજવેલા મગરૂરાભર્યા ઝળકતો ભાગ—આગળ
જણાવ્યું તેમ ઇં સં ૧૭૩૫ ના સાલ અગાઉ મુંબઈ મધ્યે કાઠપણ
ગોદી ન હતી. તે વેળા સુરતનો વેપાર બહુ ચઢતી હાલતમાં હતો અને ત્યાંનું
બાઈજ પરદેશ સાથે સંબંધમાં આવતું. તે જમાનામાં મુંબઈની દશા પડતી ત્યારે
સુરતની દશા ચઢતી હતી અને સુરતમાં તેથી જાણીતાઓ અને પૈસાની ગેલટેલ
પણ રીક હતી. જુદાં જુદાં પરદેશી યુરોપીઅન રાજ્યોની કોડીઓ પણ વેપાર અર્થે
સુરતમાંજ હતી. ખુદ પશ્ચીમ હિંદુસ્થાન એટલે મુંબઈ ઇલાકાનુંજ સુરત વહાણો
બાંધવાનું મથક ન હતું પણ આખા હિંદુસ્થાનનું પણ એજ હતું.

મુંબઈની ગોદીએ વેપારને આપેલી વળાણ—મુંબઈ ટાપુ ઇં સં
૧૬૬૫ માં ઇંગ્લંડના રાજા બીજા ચાર્લ્સની રીતમાં પોર્ચુગીઝ રાજ્ય તરફથી મળવા
આઈ. ૭૦ વરસ પછી મુંબઈની ચઢતીની કાંઈક શરૂઆત થવા લાગી જેનું મુખ્ય
કારણ અત્રે સ્થપાયેલી ગોદીનું છે કે જેની અરકતથી અત્રેના બહોળા બારાને જો-
ઈંતી જરૂરની સગવડ મળી અને તેથી પરદેશના વહાણો વેપાર અર્થે આપણા બારા-
માં આવવા લાગ્યા. આ ગોદીના પાયો ઉપર જણાવ્યું તેમ ઇં સં ૧૭૩૫ ના
સાલમાં સુરતથી આવી લવળ નશરવાનજી વહાડીઆએ નાંખ્યો હતો અને તેને
બનતી ઝડપે સરકારને તૈયાર કરી આપી હતી. એ ગોદીને માટે વહાણો બાંધવાનું
કામ પણ તુરત શરૂ કરી પહેલાં કોસ્ટા તરફ ફરી શકે એવા ન્હાનાં ન્હાનાં
વહાણો બાંધ્યા. હવે લવળના કામની તારીફ ચોતરફ ફેલાઈ અને ઇંગ્લેન્ડ સરકારના
મોટા લગાઈના બારકસોજ નહીં પણ વેપારી વહાણો મરામતને સારું મુંબઈની
સરકારી ગોદીમાં આવવા લાગ્યા કારણ તે જમાનામાં ચીનથી હિંદ સુધીના સમુ-
દ્રોમાં યુરોપ તરફના જે સેંકડો બારકસો ફરતાં તેઓ માટે મુંબઈ સીવાય બીજો
કેંદ્ર ગોદી નહીં હતી કે જ્યાં એવાં બારકસોની તુર્ત વેળાની મરામત થઈ શકે. આ
સમયે મુંબઈના વેપારની ખીલવણી આ નવી ગોદીથી બહુ ઝડપથી વધી અને ૧૮
વરસ થયા નહીં તેટલાં સરકારે લવળના ઉપરીપણા હેઠળ સુકકી ગોદીઓ બંધાવવા
માંડી. હવે ગોદીઓને મળતું કામ ઘણું વધી ગયું તેથી સરકારે જુની ગોદીઓની
નજદીક બીજી ગોદીઓ પણ બાંધી હતી.

મુ'અઈ એક નેવલ આર્સેનલ (Naval Arsenal)—૩૬ લવજી પછી તેમના નખીરાઓએ ગોદીના મારતર-ખીરોનો માનવન ઓધ્યા ચાલુ રાખ્યો અને એ કુટુંબી સેવાઓની પીછાન સરકારે કેટલીક ઇનામી જમીન તેમને પટેલ ખાતે આપીને તેમજ ખીજી કામતી ભેટો આપીને કાપી હતી. આ કુટુંબનાઓએ મહોટી ફ્રીગેટો (Frigates)—મનવારો આંધી આપી કે જેથી મુ'અઈ થોડાજ વખતમાં ફરીયાદ ખાતા માટે લડાયક બારકસો આંધવાનું અગત્યનું મથક થઈ પડ્યું. માણેકજી અને બહમનજીએ વેલાતના લડાયક બારકસોની મરામત કરવા ઉપરાંત પોતે નવસો ટનના એ વહાણો ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કાંઠા માટે આંધી આપ્યા. આ ઉપર વેલાતના ફરીયાદ ખાતાની નજર દોડી અને તેણે ઇં ૨૦ ૧૮૦૨ માં મુ'અઈમાં મનવારો આંધવાને માટે આંડરો મોકલ્યા કે જેની ઉચી પ્રકારની લાયકાત માટે ખુદ ફરીયાદ ખાતાના વડાઓએ વગર માંગવે બનીનગીરી આપી અને અત્રે મહોટાં મહોટાં લડાયક બારકસો બનાવાના ચાલુ રહ્યાં.

લવજી કુટુંબની સેવાઓની બારે પ્રસંશા—આગળ જોયું તેમ શેઠ લવજીએ મુ'અઈની ગોદીમાં ૩૫ વરસ વેર ઇસ્ટ ઇં કુંઠની નોકરી બજાવી અને તેમના મરણ બાદ તેમના બેટાઓ શેઠ માણેકજી લવજી તથા બહમનજી લવજીએ અરધી સદી વેર ઉલટ અને ઉમંગથી એ સેવા ચાલુ રાખી હતી. આ સંબંધમાં ઇં ૨૦ ૧૭૮૩ ના મારચ માસમાં રીઅર એડમીરલ સર એડવર્ડ હુલ્ક્ર-જે ઇસ્ટ ઇન્ડીઝને લગતા નામદાર રાજના સ્કવાડ્રન (squadron) નો કમાન્ડર-ઇન-ચીફ હતો તેણે—મજકુર શેઠ માણેકજી તથા બહમનજી લવજી તથા તેમના બેટાઓએ ત્યાર બાદ લાંબો વખત ચાલેલી લડાઈમાં સરકારની જે સેવા બજાવી હતી તેની પીછાન નીચલા શબ્દોમાં કાપી હતી:—

“The very essential and important service rendered His Majesty's squadron under my command at this time by the two Parsee brothers Manackjee and Bomanjee Lowjee and their two sons Framji and Jamsetjee Lowjee's, who have not only exerted themselves to the utmost by day and night, but have induced the whole of the native artificers to equal attention in the refit of His Majesty's ship deserves the greatest praise and every reward in my power to give . . . not only to reward them for their present great services rendered the nation at large but the Company in particular but also for former obligations that both acknowledge they justly owe them.”

ત્યાર બાદ મજકુર બંને ભાઈઓ અને તેમના બેટા તથા નખીરાઓએ મળી પાંચ પહેડીઓ સુધી એટલે ૧૦૬ વરસ વેર ઇંગ્રેજ સરકારના માસ્તર મીલરો તરીકે બેમુલ સેવાઓ બજાવી હતી જે સેવાઓની શરૂઆત છેક ઇ. સ. ૧૬૯૮ ના સાલથી થઈ હતી તે આપણે જોયું છે.

દેશની બખવેલી સેવા માટે શેઠો માણેકજી તથા બહમનજી લવજીને મળેલો ચાંદ-ઇ. સ. ૧૭૮૩ ના સાલમાં વાઇસ-એડમીરલ 'સર એડવર્ડ હ્યુઝ કે. બી. એ માણેકજી લવજીને એક ચાંદ તેમની સેવાઓ માટે આપ્યો હતો જેના ઉપરના લેખમાં જણાવ્યું હતું કે તે

“For services rendered the nation”

(“પ્રજાની સેવા બજાવવા માટે”)

આપ્યો હતો, અને એજ માફક તેમના ભાઈ બહમનજી લવજીને પણ એવાજ લેખ સાથે બંનેમાં સુપરિ વહાણના મોડલ સાથે આપ્યો હતો.

શેઠ જમશેદજી બહમનજી વહાડીઆના ફ્રીગેટ માટે જણાવેલી મગરો-વાઇસ એડમીરલ સર એડવર્ડ હ્યુઝ બેરોનેટ પોતાના તા. ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૧૦ ના પત્ર મધે જે અભીપ્રાય આપ્યો છે તે ખરેખરા પારસી કામને હરખાવનારો છે. તે લખે છે કે

“I beg you my dear Money to make Jamsetjee proud of his frigate. The ‘Salsette’ sails as any of our frigates, stands up better and had any other ship but her been frozen up in the Baltic as she was for 9 weeks, Balthurst says she would not have stood the buffeting of the ice where as she came off unhurt. He says it was wonderful the shocks she stood during heavy gales. The old gentleman may be proud, and pray remember me kindly to him.”

એજ માફક શેઠ જમશેદજી બહમનજી માસ્તર મીલર ઇ. સ. ૧૮૦૨ ના સાલમાં એક ૭૪ ગનશીપ અને ફ્રીગેટ બાંધવાને હરાવ. ડીધો હતો કે જે ખુદ વેલાતના વહાણ બાંધનારને નમુના તરીકે બતાવી શકાય. એ બાબે રીઅર-એડમીરલ સર ટોમસ વ્રાઉચીજ બેરોનેટ મજકુર અહમ્મને પોતાના તા. ૩૦ મી એ ૧૮૦૨ ના પત્રમાં લખે છે કે

“Although you have forgotten me, I well remember you and I have been forcibly struck with your abilities and I have pledged

myself that you will build us a 74 gunship and a frigate which shall be a pattern to our English builder."

ઉપલા લખાણ ઉપરથી જણાશે કે મુંબઈની ગોદી મધે બાંધેલા આપણા વહાડીઆણઆના લગાયક વહાણો ખુદ વેસાતમાં કેવા પ્રસંશા પામતા હતા અને તે વીધે અત્રેના દરીયાઈ ખાતાના અમલદારો કેવા ખાતરીપુરવક હતા.

ખુદ વેસાતના બંધાયણ વહાણોને જુલાવે એવા મુંબઈમાં વહાડીઆણઆને હસ્તક બંધાયેલા વહાણો-૩૧૧ તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૮૦૩ ના પત્રમાં તે ઉપલોજ દરીયાઈ ખાતાનો વડો શેઠ જમશેદજી બહમનજીની હુન્નરમંદી માટે ભાર મુકી લખે છે કે

"We have numberless offers of building at Bengal line-of-battle ships, but I have no opinion of the people who are to perform the work or the Pegue a teak, I therefore rest entirely on you; I have seen and know you are fully equal to it and I have pledged myself you will produce ships that will equal those built in England."

મી. પીટર રેન્ડર પોતાના તા. ૧૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૦૪ ના પત્ર મધે મુંબઈના ગવર્નર આનરેબલ જોનાથન ડંકન જોગ સીફારસ કરનાં ખાસ કરીને શેઠ જમશેદજી બહમનજી તથા તેમના કુટુંબીઓની આહોશી વીધે કહે છે કે

"The numerous specimens they have already exhibited of their talents in the science of naval architecture will always form their best panegyric."

વળી આગળ ચાલતાં ઉપલોજ અમલદાર એ કુટુંબના કામને એક મહોરો પ્રબળકીય લાભ ("a great national benefit") તરીકે લેખાવે છે.

છેલ્લી અરધી સદીમાં મુંબઈ શુ. કે ઇંગ્લંડની કોઈ પણ ગોદીમાંથી આવા કીરખી સારા માલ મસાલાથી બનાવેલા વહાણો બહાર પડ્યા નથી. આગળ ચાલતા આપણે તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૧૩ ના પત્ર ઉપર આવ્યે છીએ કે જે પત્ર કેપ્ટન ટોમસ મેકઆરથર લો-કે જે 'મીન્ડન' વહાણનો કેપ્ટન હતો તે-હેડ બીલ્ડર શેઠ જમશેદજી બહમનજી ઉપર લખતાં જણાવે છે કે

"I have heard many declare that no ship so highly finished or composed throughout of material so good had been launched

from any of His Majesty's dockyards or any yard in England during the last 50 years; nor was the scarcity of good timber likely to admit such selection of that article for any one ship as was observable in the Minden for many years to come. We have found her in all circumstances answer extremely well is in my opinion better than any ship in which I have sailed hitherto.

એક કંપની બેટ-૧૮૦૨ ના સાલમાં જે ખાતરી રીઅર-એગ્રીસ સર ટોમસ ગ્રાઉન્ડને આપી હતી કે શેડ જમશેદજી બહમનજી ૭૪ ગનનું લડાયક વહાણ બાંધશેજ તે બાર વરસની મેહેનત આદે છં સં ૧૮૧૪ માં ખરી પડી હતી. તેવજુ એ સાલમાં “શ્રી મીન્ડન” નામે વહાણ બાંધ્યું જેની પીછા નમાં દરીયાઈ ખાતાના લોરડ કમીશનરો તરફથી શેડ જમશેદજીને એક ખાસ કપ એનાયત કરવામાં આવ્યું હતું, જે અગાઉ “મીન્ડન” નામના વહાણ બાંધવા માટે તેમને એક “પીસ ઓફ મેટન” બેટ કરવામાં આવી હતી.

વેસાતના દરીયાઈ ખાતાં માટે મુંબઈની ગોદીમાં બંધાયેલા વહાણો- છં સં ૧૮૨૫ માં ગોદીના સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ મીં હેનરી મેરીટને મુંબઈના ગવર્નર માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એક્સીસ્ટન્ટને લખી જણાવ્યું હતું કે

“I learn that with satisfaction that orders have been received for the continuance in Bombay Dock of ships for His Majesty's Navy, an event upon which I congratulate your Honourable Board as a measure leading to the constant employment of a valuable class of men, and the ultimate prosperity of the yard.”

એક વધુ સીલવર રૂલની બેટ-શેડ નવરોજી જમશેદજીને છં સં ૧૮૩૧ ના સાલમાં લંડનથી એક સીલવર રૂલની બેટ ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કુાં ના કાર્ટ ઓફ ડીરેક્ટરો તરફથી નીચલા લેખ સાથે મળી:—

“In testimony of their approbation of his fidelity and services as head builder, in their Naval Dockyard at Bombay.”

આ લેખ ઉપર કુંપનીના ચેરમેન તથા વાઇસ ચેરમેન ઉપરાંત મુંબઈના ગવર્નર સર જોન માલકમનું પણ નામ જોવામાં આવે છે.

સરકારની સેવા ઉમંગથી લજવનારા એ પારસા વહાડીઆઓ- સરકારની આ સેવાઓનો રોલો આમ વરસોવેર ચાલુજ રહ્યો હતો. શેડ નવરોજી

જમશેદજી તથા ખરશેદજી ફ્લેટમજી વીધે ૧૮૩૫ ના સાલમાં કેપ્ટન કોમને પોતાને અબીપ્રાય જાહેર કીધો હતો:-

"I conscientiously say that in no branch of the public service that has ever come under my observation are there individuals more devoted to the interest of Government, or to whom this Government is more indebted."

આના ઉંચા અબીપ્રાયો આગળ માફક આજે જવસેજ મળે છે.

૫૪ વરસની ગોદીમાં માનભરી નોકરી-શેઠ નવરોજી બધા મઠી ૫૪ વરસની નોકરી અત્રેની ગોદીમાં બળવી ૧૮૬૦ ના સાલની તા. ૧ લી નવેમ્બરે ૮૫ વરસની ઉંમરે ગુજ્યા હતા.

૪૦ સં ૧૮૨૧ થી ૧૮૪૨ ના બે દાહેકા મધે શેઠ નવરોજી જમશેદજી વહાડીઆના વખતમાં મુંબઈની ગોદીમાં જે નવાં વહાણો બંધાયા હતા, તેની ટીપ રેલીઆફ તથા કુરીઅર નીચે મુજબ આપે છે:-

Name of Ships.	When Built.
H. C. Frigate Hastings ...	1821
Experiment Gun Boat ...	1821
Ganges, 84 Gun Ship ...	1821
Frigate Madagascar ...	1822
H. C. Brig. Palivares ...	1822
Schooner Nassery ...	1822
H. C. Sloop of War Elphinstone	1824
Ship Calidonia ...	1824
H. C. Sloop of War Amerst ...	1824
Asia, 80 Gun Ship ...	1824
Pilot Vessel Sea Horse ...	1825
Pilot Vessel Mermed ...	1825
H. C. Cruiser Clive ...	1826
Ship Mount Stuart Elphinstone	1826
H. C. Cruiser Coote ...	1826
Ship Hormasjee Bomanjee ...	1828
Ship Sir Charles Malcolm ...	1829

H. C. Brig. Euphrates	...	...	...	1828
H. C. Pattamar Pawna	...	...	...	1828
H. C. Pattamar Bheema	...	...	...	1828
H. M. 80 Gun Ship Bombay	...	...	...	1828
H. M. 80 Brig. Tigris	...	...	...	1829
H. M. Frigate Androomeda	...	...	...	1829
Steamer Hugh Lindsay	...	...	...	1829
H. C. V. Royal Tiger	...	...	...	1829
H. C. Schooner Shannon	...	...	...	1832
Ship Earl of Clare	...	...	...	1832
H. C. Water Boat	...	...	...	1833
Ship Jamsetjee Jeejeebhoy	...	...	...	1833
H. C. Warf Boat	...	...	...	1833
Brig Two Sister	...	...	...	1833
Ship Sultana	...	...	...	1833
Moocha and Mamoody Brig	...	...	...	1833
H. C. Cutter Margaret	...	...	...	1835
H. C. Cutter Narbudda	...	...	...	1835
Schooner Tay	...	...	...	1835
Schooner Lady Grant	...	...	...	1835
Schooner Bombay	...	...	...	1835
H. C. Surveying Boat Maldeve	...	...	...	1835
H. C. Surveying Boat Caldeva	...	...	...	1836
H. C. Surveying Flat Bottom Boat Mootay	...	...	...	1836
Schooner Nassery	...	...	...	1836
Barque Sir Herbert Compton	...	...	...	1836
H. C. Pilot Vessel Taptee	...	...	...	1836
Barque Ardashir	...	...	...	1836
Pilot Brig Magna	...	...	...	1836
Ship Joh Fleming	...	...	...	1836
Pilot Brig Crustna	...	...	...	1837
Pilot Brig Saugor	...	...	...	1836
Ship Rajasthan	...	...	...	1837
Schooner Pearl	...	...	...	1837

H. C. Schooner Mahie ...	...	...	...	1836
Anchor Boat for the Master Attendants Department.				1838
Schooner Constant ...	...	...	...	1838
Tow Boat for Indus Service ...	...	...	...	1838
Pinnace for Runjeetsing ...	...	...	...	1838
Snake Boat for ...	...	...	...	1838
Iron Steamer Indus ...	...	...	...	1838
Pilot Brig. No. 1 ...	...	...	...	1838
Pilot Brig. Orissa ...	...	...	...	1839
Schooner Mary Gordon ...	...	...	...	1839
Iron Steamer Comet ...	...	...	...	1839
Coal Boat No. 2 ...	...	...	...	1839
Iron Steamer Meteor ...	...	...	...	1839
Steamer Victoria ...	...	...	...	1840
Steamer Seaforth ...	...	...	...	1840
Iron Steamer Planet ...	...	...	...	1840
Iron steamer Satalite ...	...	...	...	1840
Iron Steamer Medusa ...	...	...	...	1840
Iron Steamer Ariarie ...	...	...	...	1840
Coal Boat No. 3 ...	...	...	...	1840
Cargo Boat for Aden Service ...	...	...	...	1841
Steam Frigate Auckland ...	...	...	...	1841
Steam Frigate Semiramis ...	...	...	...	1842
Light Vessel Colabah ...	...	...	...	1842

એવ પત લખે છે કે:—

“British commerce and enterprize have penetrated into the most remote corners of the old world; but had it not been for the genius and labour of the Lowjee Family, many a sea would still have been swept by pirates, and many a bay, now covered with princely merchantmen, would have been but a solitude, disturbed alone by the sweep of some solitary canoe, paddled from shore to shore. By their industry and skill, we have seen enabled to discover new lands, and conquer old ones. Those magnificent

rivers—the Euphrates, the Indus, the Ganges, the Irrawaddy and the Yang-tse-Kiang, have all, through their aid been explored from their mouths to their sources. Their handi-work has conveyed our mariners to the flowery paradises of the Indian Archipelago, while their ships have revealed to us new wonders in seas which Kelson or Keel had never before divided. After all, how glorious is labour, and how magnificent are the triumphs which this Parsee Family have achieved? For a century and a quarter, son has succeeded father, not by hereditary right, as is the case with titled rank, but by virtue of approved ability and tried worth; and during the whole of that time, their history has been progressive; their energies never having for a moment flagged. Well may the Lowjee family say with the Dramatist:—"We honour birth and ancestry when they are the incentives to exertion, not the title-deeds to sloth! We honour the laurels that overshadow the graves of our father;—it is our fathers we emulate when we desire that beneath the evergreen which we ourselves have planted, our own ashes may "repose!"

(Telegraph & Courier, 5th Nov. 1860).

અફસોસ કે આ ભારે કીર્તીવંત કામ પણ વખતના બદલાવાથી હવે પાર-સીઓના હાથમાંથી સદાનું ગયું છે. તેઓએ એક વેળા મુંબઈના વેપારને માટે એક બળવાન સાંધન પુરું પાડ્યું હતું તેવું હવે એ કામના હાથમાં આવ્યું નથી, તો જો કે મુંબઈનાજ નહીં પણ પુર્વ તરફના વેપારની ખીલવણીમાં એ કામે પોતાના એકજ માનવંત કુટુંબના જબ્બરા સાહસની બરકતથી આજ લગભગ અર્ધી સદી અગાઉ દોઢ સદીના લાંબા અરસામાં મુલેહના વખતમાં ધરખમ હીસ્સો આપ્યો છે એટલુંજ નહીં પણ ખુદ વેશાતના રાજ્યને માટે ઉપયોગમાં આવે તેવાં લગાયક બારકસો બાંધી આપી તે જમાનામાં પણ રાજની સેવા લગાઈના સમય માટે પણ બળવી છે.

શેઠ નવરોજી જમશેદજી વહાડીઆ-મુંબઈની ગોદામાં સ્વતંત્રપણું ભોગવી ગયલા તેવણ સર્વેથી છેલ્લાં વહાડીઆ લેખાય છે કારણ તેવણની પછીના વહાડીઆની મુખત્યારી દીનપરદીન કમા કરવામાં આવી હતી.

તેવણની ઇ. સં. ૧૮૨૧ ના સાલથી વડાં વહાડીઆ તરીકે નેમણુંક થઈ હતી. તેવણે સડવાળાજ નહીં પણ અગનીના સાંચા (સ્ટીમ)થી ચાલનારા બારકસો બાંધી નામના મેળવી હતી. આ મધે ત્રણ તો મ્હોટી મનવારો નામે 'એશીયા,' 'ઓમ્બે' અને 'કલકતા' હતી. તેવણે બાંધેલી આગબોટ જેનું નામ 'હ્યુ લીન્ડસે' હતું તેની વખાણ છેક વેલાતવેર થઈ હતી.

નીચલાં ૭૫ બારકસો તેવણે બાંધી આપ્યા હતા:—

૫ પાદશાહી મનવારો.

૪૫ ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપની માટે.

૫ બંગાલની સરકારને માટે.

૪ મસકતના ઇમામને માટે.

૧૬ વેપારીઓને માટે.

ઉપર જણાવેલી ૫ મનવારોમાં બે ૪૬ તોપવાળી અને ત્રણ ૮૪ તોપવાળી હતી

શેઠ જાંગીરજી નવરોજી વહાડીઆના ૧૮૬૬ માં નીપજેલા મરણુ વેળા 'રાસ્ત ગોક્તારે' લલામણુ કીધી હતી કે—

“વાડીઆ ખાનદાનનાં નખીરાઓને જે હુનર હાથ લાગેલો આપણે જોઈએ છે, તે હુનર સંબંધી પોતાનું જ્ઞાન આગલ વધારવા તથા સુધારવાનું તેઓને ધટારત છે. વાડીઆ ખાનદાને આગલાં વખતમાં જેવી આખર મેલવી તેવીજ આખર હાલના ચલતી કલાનાં વખતમાં તેઓએ મેલવવાનું જરૂરી રાખ્યું જોઈએ. વેપાર અથવા એવા ધંધામાં કદાચ કમણી વધારે થાય, તો પણ આવા હુનરો શીખવામાં વધારે આખર એજ વધારે કરીતી છે.”

ફીગેટ 'ફીરોઝ' માટે બેટ-ત્યારબાદ શેઠ ખરશેદજી ફસ્તમજી વહાડીઆએ ઈસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીને હીસાબે એક ફીગેટ નામે 'ફીરોઝ' બધાતી હતી તેનું ઉપરીપણું ચલાવ્યું હતું અને તે માટે વેલાતવેરથી રૂપાંના ઓળરોનો એક બોક્ષ બેટ મોકલવામાં આવ્યો હતો, જે તા. ૮ મી નવેમ્બર ૧૮૫૧ ને દીને અત્રેના ટાઉન હોલમાં દરખાસ્ત ભરીને તેમને એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો.

પારસીએ કોચીન અને કલકત્તા ખાતે બાંધેલા બારકસો-તે પછી શેઠ ધનજીભાઈ ફસ્તમજી વહાડીઆ કુટુંબના એક બીજા નખીરા હતા જેવણે પોતાનો બાપીકો હુનર ચાલું રાખ્યો હતો. મુબંબમાં મજગામ તરફની ગોદીમ તેવણુ પહેલાં નીમાયા હતા પણ ત્યાર પછી આગા મહમદ રફીમ શીરાઝી નામના

એક ભાગલ વેપારીએ એ તરફ એક ગોદી બાંધી ત્યારે તેનું ઉપરીપણું આ પારસી વહાડીઆને આપ્યું હતું. તેવણ પાછળથી એ અખત્યાર ઊંડી કંઠકતા અને કૌચીન તરફ મુસાફરીએ ગયા હતા અને કૌચીન તરફ એ વહાણો તથા કંઠકતા તરફ ત્રણ વહાણો બાંધ્યાં હતા જે અગાઉ તેમણે આપણી તરફ મઝગામની ગોદીમાં ત્રણ કલીપેરા બાંધી હતી.

પાછા મુ'બઇ આવ્યા બાદ તેવણ ૧૧ વરસ સુધી પોતાના આગલા ધંધામાં પીં૦ એન્ડ એા૦ કું'પનીવાળી મઝગામની ગોદીમાં મશગુલ રહ્યા હતા.

આગબોટની શરૂઆત-એ પછી શેઠ અરદેશર ખરશેદજી ગોદીખાતામાં પહેલવહેલી સ્ટીમર બાંધનારા વહાડીઆ હતા. તેવણે વહાણો બનાવવાના હુન્નર જોડે ઇજનેરી વીદ્યા મુજબ સાંચાકામ બનાવવાની તાલીમ મેળવી હતી. તેવણે “ઇંડસ” નામની એક નવી સ્ટીમર બાંધીને તા. ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૮૩૩ ને દીને પાણીમાં ઉતારી પોતાની ઇજનેરી કળા માટે શાખાશી મેળવી હતી. ત્યારબાદ તેવણ ૧૮૩૯ માં વેલ્લાત ઇજનેરી કળામાં વધુ પ્રવીણ થવાને ગયા હતા અને ત્યાં સ્ટીમરોના સાંચાકામ બનાવવાનો તથા મરામત કરવાનો હુન્નર શાખી બોર્ડ ઓફ ડીરેક્ટરો તરફથી મુ'બઇની ગોદીમાં વગ ઇજનેરનો એાધે લઈ આવ્યા હતા.

કરાંચીમાં સાહુસ-શેઠ અરદેશર ખરશેદજીએ એાધે ઉપરથી પેનશન મેળવ્યા બાદ કરાંચી ખાતે જઈને ત્યાં ઈંડસ નદીમાં સહેલાઈથી ફરી શકે એવી આગબોટો બાંધી પારસી નામના તે તરફ પણ વધારી હતી.

કૈંચ મનવારો-એક બીજા વહાડીઆ તે શેઠ જેહાંગીર નવરોજીએ ફરીયાદ તથા લશ્કરી ખાતાંએની કીમતી સેવા બળવવા ઉપરાંત કૈંચ મનવારો ઉપરની મરામત અઘી રીતે કરી હતી, જેને માટે ઇ. સ. ૧૮૬૨ ને આશરે ફ્રાન્સના શાહાનશાહે તેમને માટે સોનાનું એક પોકેટ ક્રોનોમીટર (ધડીઆલ) બેટ મોકલ્યું હતું.

જમશેદજી ધનજીભાઈએ બાંધેલા એક હજારથી વધુ આરકસો-લવજી વહાડીઆની આવી રીતે પાંચ પહેડીએ એકજ નામાંકીત ધંધામાં પડવા બાદ જી પહેડીએ માસ્તર બીલ્ડર તરીકે શેઠ જમશેદજી ધનજીભાઈ એાધે ચલ્યા હતા. તેમના વખતમાં મનવારો અને દેશી વેપારી આરકસો બાંધવાનું કામ અત્રેની ગોદીમાંથી બંધ પડ્યું હતું. છતાં તેવણે આઠ વરસના ટુંક અરસામાં સરકાર માટે જે કે ન્હાનાં કંદના પણ તે જમાનાને અનુસરતી સુધરેલી કળાના મહોદી સંખ્યામાં

બાંધી આપ્યા હતા. આ સંખ્યા એકંદર ૧૦૮૩ ની થાય છે, તેની વીગત નીચે મુજબ છે:-

સરકારી અને સોદાગરી વહાણો તથા આગબોટો	૮
મુ'બદલી તથા ખીજી સરકારોને માટેની તરેહવાર જાતની બોટો	૮૬
મરામત કરી આપેલા સરકારી સ્ટીમથી ચાલતાં તથા સડવાલાં વહાણો	૯૪૬
વેલાતથી કટકાઓ બનાવી બોટી અને સરકાર તથા સોદાગરી માટે તર્ક	
ચાર કીધેલાં બારકસો	૧૧
કરાંચી મધે બાંધી આપેલી સ્ટીમટગ 'મનોરા'	૧
બારાંની સંભાળ માટે 'બાન્ને'	૧૨
મોદાબેની પુરણી માટે બોટ	૧૬
લક્કર લાવ લઈજવ માટેના લોદાનું 'બાજ'	૧
પરચુટણ	૨

૧૦૮૩

ઉપલાંમાં ગોઠીને માટેનો તરતો દરવાજો બારાંની બહાર રાતે બતી બતાવવાને માટે દીવાદાંડી તરીકે કામ લાગે તેવું વહાણ ઉપરાંત સીલોન તરફના ખરાબા આગલ રાતે બતીની રોશની માટે એક વહાણ શેઠ ખરશેદજીએ બાંધી આપ્યું હતું. તેવણે પાઇલેટ બોટો, ઝડપી ન્હાનાં વહાણો, સ્કૂનરોની મરામત થણી સારી રીતે કરી પાઇલેટ ખાતાંને રાજ કીધા હતા.

શેઠ જમશેદજી બહમનજી વહાડીઆની ૫૪ વરસની સરકારી નોકરી.

એકજ માસ્ટર બીડર શેઠ જમશેદજી બહમનજી વહાડીઆ (૧૭૫૪-૧૮૨૧)ની દેખરેખ હેઠળ જે ૫૬ મ્હોટાં બારકસો અને બંધાયાં હતાં તેમાંની ૧૬ તો મનવારો હતી.

શેઠ જમશેદજી બહમનજી વહાડીઆએ પોતાની ૬૭ વરસ અને ૫ મહીનાની જીંદગી મધેના ૫૪ વરસ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની નોકરી ઉમંગથી બજાવવામાં કાઢ્યાં હતાં.

૫૪ વરસના અરસામાં એવું કોઇપણ બારકસ વેચાતની સરકારની ગોઠી-માંથી બહાર પડ્યું નહતું.

મનવાર મીનડ ને જમશેદજી બહમનજી વહાડીઆએ બાંધી તે વીશે તે તેના કેપ્ટન તોમસ એક આરથરલોએ ખુલ્લે ખુલ્લે એકરાર કીધો હતો કે:-

“I have heard many of them (people belonging to the King's Yard at Portsmouth) declare that no ship so highly finished or composed throughout of the material so good had been launched from any of His Majesty's Dockyard, or any Yard in England, during the last fifty years.”

ખાનખહાદુર જમશેદજી ધનજીભાઈ વહાડીઆ-વહાડીઆ કુટુંબના જે નામાંકીત માર્ટર ખીલ્ડરો થઈ ગયા છે, તેઓ મધેના સર્વથી છેલ્લાં શેઠ જમશેદજી ધનજીભાઈ વહાડીઆ હતા. તેઓ પછી આ મોટા ઓધો સરકારે કાઢી નાંખ્યો હતો. શેઠ જમશેદજીના ઉપરીપણા હેઠળ ઓછામાં ઓછા ૪૨ વહાણો બાંધવામાં આવ્યાં હતાં અને તેમની સેવા માટે ઇ. સ. ૧૮૭૭ માં સરકારે તેઓને ખાનખહાદુરને ખેતાબ જે તે વેળા દેશીઓમાં ધણો માનભર્યો ગણાતો હતો તે બદલો હતો.

લડાઈ વેળાની સેવાઓ-તેમના વખતમાં હિંદુસ્તાન મધે ડ્યુક ઓફ એડી નખરો તેમજ પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ (પાછળથી ૭ માં એડવર્ડ) ની પધરામણી થઈ તે પ્રસંગોએ અત્રેની ગોદીમાં જે વખાણવાલાયક ગોઠવણ થઈ હતી તેને માટે સરકાર તરફથી તેમને ખાસ ઉપકાર માનવામાં આવ્યો હતો. વળી એજ માફક એપ્રીસીન્યા, મોલ્ટા તથા ઇંગ્લેન્ડની ચઢાઈઓ વેળા લડાઈને માટેની સામગ્રી લઈ જનારા ટ્રાન્સપોર્ટ વહાણોની તેવજી ગોઠવણ કીધી હતી તેની પણ સરકારે યોગ્ય પીઠાન કીધી હતી.

ત્રણસોથી વધુ નવા વહાણો બાંધનાર કુટુંબ-સામટી રીતે લેતા ૧૫૦ વરસના અરસામાં વહાડીઆ કુટુંબે કમમાંકમ ૩૩૫ નવા બારક્સો બાંધી લડાઈ તેમજ સુગ્રેહના વખતમાં એકસરખી રીતે સરકારની તેમજ રૈયતની સેવા બજાવી છે. આ બારક્સોમાં કેટલોક તો મનવારો હતી. આ ઉપરાંત જીદાં જીદાં દેશો તરફથી રાજ તેમજ પરરાજ તરફથી, જે સેંકડો વહાણો આપણી ગોદી મધે આવતાં તેમજ સમારકામ ધણી બાંહેસીથી આ વહાડીઆ માર્ટર ખીલ્ડરોની દેખરેખ હેઠળ થતું તેથી મુંબઈની ગોદી તેમજ તેના પાસેની માર્ટરોની નામના દેશો દેશ પંથરાઈ હતી.

વહાડીઆ કુટુંબના એ ધંધાસાથનો સંબંધ-વહાડીઆ કુટુંબનો સંબંધ સરકારી ગોદીમાં છેક ૧૯૧૪ સુધી ચાલુ રહ્યો હતો, અને છેલ્લે નીચે પ્રમાણે માર્ટર ખીલ્ડરો થઈ ગયા છે:

માણેકજી લવજી (૧૭૨૬-૧૭૯૨, ૧-૭-૧૮૯૨) ૧૭૭૪ થી ૧૭૯૨.

ફરામજી માણેકજી (૧૭૫૦-૧૮૦૪ ૯-૭-૧૮૦૪) ૧૭૯૨ થી ૧૮૦૪.

જમશેદજી બહમનજી (૧૭૫૭-૧૮૨૧ ૨-૧૨-૧૮૨૧) ૧૮૦૪ થી ૧૮૨૧.

નવરોજી જમશેદજી (૧૭૭૪-૧૮૬૦ ૯-૩-૧૮૬૦) ૧૮૨૧ થી ૧૮૪૪.

ખંરશેદજી રૂસ્તમજી (૧૭૮૬-૧૮૬૩ ૮-૮-૧૮૬૩) ૧૮૪૪ થી ૧૮૫૭.

જાંહગીર નવરોજી (૧૮૨૧-૧૮૬૬ ૨-૬-૧૮૬૬) ૧૮૫૭ થી ૧૮૬૬.

જમશેદજી ધનજીભાઈ (૧૮૧૯-૧૮૯૩ ૯-૧૨-૯૩) ૧૮૬૬ થી ૧૮૮૪.

જો કે છેલ્લા શેઠ જમશેદજીના વખતમાં મારટર બીહરનો ઓધો કાઢી નાખવામાં આવ્યો. છતાં ત્યાર પછી જમશેદજીના ભત્રીજા શેઠ બહમનજી સોરાબજી વહાડીઆ અત્રે ગોદામાં નોકરી રહેલા હતા અને તેવણ ૧૯૧૪ માં “એસીસટન્ટ કન્ટ્રાક્ટર”ના ઓધો ઉપરથી ફારેમ થયા. આ સાથે લેવજી વહાડીઆ ખાનદાનને ૧૮૦ વરસે ગોદા સાથેના સંબંધ ખતમ થયો છે. એ ઘણી દલગીરીની ખીના છે કે એ કુટુંબના કોઈ વારસ નરો આવો નામીયો સંબંધ ચાલુ રાખવા ગોદામાં રહ્યા નથી.

પારસીઓ વહાણ બનાવવાના હુન્નરમાં પહેલાં છે-શેઠ ડાસાભાઈ ફરામજી ફરાકા પોતાની સુંદર “હીસ્ટરી ઓફ ધી પારસીસ”માં જણાવે છે કે ૧૮૮૧ ની વસ્તીની ગણતરી મુજબ ૪૬ વહાણ બાંધનારાઓમાં ૨૬ પારસીઓ હતા.

વહાડીઆ અટકનું મુળ-મુથારને સાધારણ રીતે લાકડાં ધડનાર અથવા વેહરનાર અથવા વહાડીઆ નામે લોકો એળખતાં અને તે ઉપરથી આ મજાહુર ખાનદાનની અટક પડી છે. એ અટક એક એવા હુન્નરની ગવાહી આપે છે કે જેણે મુંબઈ શહેરને જગતજેર કાઢ્યું અને તેની ગોદા સાથે તેના વેપાર રેજીમારનો પાયો નાખ્યો.

દમણનો બહોલો સરકારી-કહે છે કે દમણના આગલા પારસીઓ પણ વહાણ બાંધવાના હુન્નરમાં કુશળ હતા. એક ત્યાંના જરથોસ્તી જેમનું નામ ખરજેરજી સરકારી હતું તેમને વીષે કહે છે કે ત્યાંના રાજાને તેમની અરજ વહાણ બાંધવા માટે તાઝીની પડવાથી રાજાને લગતું વહાણ બાંધવાનું કામ તેમને સોંપ્યું હતું જે તેમણે મનમાનતી રીતે પાર પાડ્યું હતું.

વીગાસ રક્ષીપ-પાણીપર ઉતરેલું વહાણ સાંચાની મદદથી સુકકી જમા ઉપર ચઢાવી લેવા માટે વીગાસ રક્ષીપ કુ. ઉભી કરવામાં મરહુમ શેઠ ખરશેદજી નશરવા નજી કામાએ આગેવાની લીધી હતી.

પારસીઓની બાંધેલી કે માલેકીની સ્ટીમરો-જ્યારથી સદના વહાણોની જગા વરાળચત્રથી ચાલતી સ્ટીમરોએ લીધી, ત્યારથી વહાણો બાંધવાની

અગત્ય ઓછી થઈ. વળી સ્ટીમરો માટે પોલાદનું સાંચાકામ જોઈએ તે સારું વેલા-
તના કારખાનાઓનો આધાર લેવા વીના છુટકો નહીં હતો. વહાણો બાંધવા માટે
જેમ ઉંચા પ્રકારનું ટકાઉ લાકડું આ તરફ મળી શકતું હતું તેવી સગવડ સ્ટીમ-
રોના સાંચાકામ માટે મળી શકી નહીં તેથી તે બાંધવાનો વેપાર કુદરતી રીતે
પશ્ચિમ (West) તરફના દેશો તરફજ અટકી રહ્યો. વળી સ્ટીમરોની કીમત વહાણ
કરતાં ઘણી વધુ હોય છે અને છુટટી છુટટી પોતાની માલેકીની સ્ટીમરો ફરતી
કરવી પાળવતું નથી કારણ કે હાલ પી. એન્ડ. એ, અને બ્રીટીશ ઇન્ડીયા જેવી
બળવાન કુંપનીઓ કરોડો પાઉન્ડની થાપણ સાથે મોનોપોલી જેવું લઈ મેદી છે
અને એ કુંપનીઓ પોતાની સામે હરીફ ઉભો થતાં તેને કચડી નાખવાને અનેક
સ્વાર્થા ઉપાયો લે છે. જેમાંનો એક વરસની આખેરીએ જ વેપારી આહકો માલ
મોકલવાને ચાલુ રાખે તેમનેજ નોલમાં રીએટ આપે છે જેથી આહકોને ચાલુ ટકા
રહેવું પડે છે.

૧૯૨૨ ના અક્ટોબર માસની આખેરીએ મજેલી સીધા સ્ટીમનેવી-
જેશન કું.ની વારસીક સભામાં આ બાબે તેમજ હીંદી સરકારની એ પ્રયે અતી-
સ્ય વાંધાબરી રાજનીતી સામે મજબુત પોકાર વાજખી રીતે ઉઠાવવામાં આવ્યો
હતો. જ્યારે ચાર કરોડની થાપણવાળી આવી કુંપનીનું સ્ટીમરના ધંધામાં અનેક
જાતની હરીફાઈ અને ધંધા એકઠાથ કરવાની આપખુદીને લીધે વલતું નથી ત્યારે
આનગી માલેકીને સ્ટીમર રાખવું કેમ પાલવડે? જો કેહ સહાસીક લખોપતી પોતાનોજ
વેપારી માલ લઈ જવાને પોતાની માલેકીની સ્ટીમર રાખે તો પણ તે સ્ટીમરમાં
કાંઈ અચાનક કામ નીકળી પડે ત્યારે તેને પોતાનો માલ મોકલવાને માટે ખીજી
કુંપનીની સ્ટીમરને આસરે જવું પડે તે વેળા તેને અંતની ધ્રુષ્ટિએ શેરવાનુ હોવાથી
માલેકીની સ્ટીમર રાખવાના ધંધાને ઉતેજન મળે નહીં અને હંમેશ માટે નીચમીત
રીતે નોલ મેળવવાને ખાતર પુરતાં સાંધનો ધરાવનારી બળવાન સ્ટીમર કુંપનીનો
લાભ લઈ સર્વોપ પકડવો પડે.

શેઠ જમશેદજી નશરવાનજી તાતા—મરહુમ શેઠ જમશેદજી તાતા જેવા
સહાસીક દુરઅંદેશ નરે પોતે સ્ટીમર કુંપની કહાડી હતી તેને સરકાર તરફથી ધટું
ઉતેજન ન મળવા સાથે ગેરવાજખી અષ્ટીટ હરીફાઈને લીધે ખોટમાં ઉતરવાથી એ
કુંપનીને બંધ કરવી પડી હતી. જ્યાં આવો મામલો હોય અને પારકી સ્ટીમરોને
મુદતવેર ચારટર કરી ઉપર ઉપરથી નફો ખાવાનું વધુ સગવડ ભર્યું હોય ત્યાં
આનગી માલેકીની સ્ટીમર રાખવાનું મન ન થાય તે સમજી શકાય તેવું છે.

થોડી કીમતના સફરી વહાણોના બાબમાં આ કારણ હરતી ભોગવતું નહતું તેથી પારસી સહાસ એ ધંધામાં ફાવી ગયો હતો. પણ સ્ટીમરોના જમાનામાં અને ભેગી થાપણ સાથે કુંપનીઓ મારફતે બહોળા પ્રમાણમાં એ ધંધા ચલાવતાં ખાનગી સહાસથી સ્ટીમર ચલાવવાનું અંધ પડ્યું અને તેવા કામમાં પારસીઓ વહાણો છોડીને સ્ટીમરો ખરીદવાના ધંધામાં પડ્યા નહીં. બાકી તેમના વચ્ચે લવજી વહાડીઆ કુટુંબના મોટા મોટા માસ્કર બીલરો હોવાથી સાંચાથી વરાળયંત્ર મારફતે ચાલતાં વહાણો અને સ્ટીમરો બનાવવાનું આપણી ગોદીમાં એવા કરવૈયા હાથોમાં નહીં બનત એમ ન હતું. જેમ સાંચા તથા મીનો થવાથી હાથના ચરખા મારફતે કાપડ વણવાનો હુન્નર નાશ પામ્યો તેમ સાંચા અને વરાળયંત્ર મારફતે ઝડપી સફરો થઈ શકવાથી હલેસાં અને સડ મારફતે ચાલતાં વહાણોનો ધંધો પડી ભાગ્યો છે.

સ્ટીમર ઇંગ્લેન્ડ-શેઠ અરદેસર ખરશેદજી વહાડીઆ (મરણ ઇ. સ. ૧૮૭૭ એ ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં ઇંગ્લેન્ડ નામે એક નાની સ્ટીમર પડેલી બનાવી હતી તથા તેમાં સંબળું સાંચાકામ એવણે પોતે જડ્યું હતું. એ સ્ટીમરની કારીગરી જેષ્ટ અનેના દરીયાઈખાતાનાં સંબળા અમલદારો ધણા ખુશી થયા હતા.

સ્ટીમર સર જે. આર. કરનાક-તા. ૧૬ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૪ ને દીને સ્ટીમર સર જે. આર. કરનાક જે નવી બંધાઈ હતી તેના માલેક શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈ હતા અને તેવણ કેટલાક મીત્રોને સાથે લઈ એ સ્ટીમરમાં સુરત ખાતે ઉપડી ગયા હતા. આ વાત જાણવાબેગ છે કે સુરતના બંદર ખાતે આ પહેલવહેલીજ સ્ટીમર આવી હતી.

સર જમશેદજી જીજીભાઈ સ્ટીમર-તા. ૧૨ મી નવેમ્બર ૧૮૪૮ ને દીને શેઠ જીજીભાઈ દાદાભાઈના છોકરાઓની કુંપનીએ મજગામના બંદર આગલના વક્ત્રાવ ઉપર બંધાવેલી એક નવી સ્ટીમરને પાણીમાં ઉતારવાની ક્રીયા કરવામાં આવી હતી. એ સ્ટીમરનું નામ “સર જમશેદજી જીજીભાઈ” કરી આપ્યું હતું અને જે શેઠ ધનજીભાઈ રૂસ્તમજી વહાડીઆના ઉપરીપણા હેઠળ બંધવામાં આવી હતી.

લવજી ફેમીલી નામની સ્ટીમર-શેઠ રૂસ્તમજી અરદેસર વહાડીઆએ પોતાને ખરચે ૮ ગનની એક નવી સ્ટીમર મજગામની ગોદીમાં પોતાના ઉપરીપણા હેઠળ બંધાવી હતી. તેને પાણીમાં ઉતારવાની ક્રીયા તા. ૧૬ ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૧ ને દીને તેમના પીતા શેઠ અરદેસર ખરશેદજી વહાડીઆએ પોતાને હાથે કીધી હતી

સરેશતા પ્રમાણે ચંપીનની બાટલી ફોડો એ સ્ટીમરનું નામ સર્વની ખુશાલીના પોકારો વચ્ચે “લવજ ફેમીલી” કરીને રાખ્યું હતું.

આ વાત જાણવાજોગ છે કે આ સ્ટીમરને લગતું સર્વ લોખંડકામ, બોર્ડલર, ઇનજન, વીગેરે કરી ચીજ ઈંગલેન્ડથી ન મંગાવતાં અત્રેની ગોદીમાંજ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. આ સ્ટીમર બીજો વરસ તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૨ ને દીને સુરતવાલા શેઠ નસરવાનજી પેસ્તનજી વડોલે રૂ. ૧૯૫૦૦ ની કીંમતે ખરીદ કીધી હતી.

સ્ટીમર માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલફીનસ્ટન-તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૫૪ ને દીને અત્રેની મજગામની ગોદી મધે શેઠ કાવસજી જાંહગીરજી રેડીમનીને ખરોદે બંધાવેલી એક નવી સ્ટીમરને પાણીમાં ઉતારવાની કીયા બપોરના ૧૨ કલાકે કરવામાં આવી હતી. મીસીસ રસલે સરેશતા પ્રમાણે બાટલી ફોડી સર્વની ખુશાલીના પોકારો વચ્ચે તે સ્ટીમરનું નામ “માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલફીનસ્ટન” કરી આપ્યું હતું. આ વેળા બીજાઓ જોડે એ ગોદીના માસ્ટર બીલ્ડર શેઠ ધનજીભાઈ રસ્તમજી વહાડીઆને શાલ હોરાડવામાં આવી હતી. આ વેળા એક જુદા મડપમાં આસરે એકસો પારસી બાતુઓ પણ એ કીયા જોવાને હાજર થઈ હતી.

કોસ્તાઓ ઉપર ફરનારી સ્ટીમરોના પારસી માલેકો વીધે-ઇ. સ. ૧૮૫૬ ના સાલમાં કોસ્તાઓ ઉપર ફરનારી સ્ટીમરોના પારસી માલેકો, આડતીઆ, અને મેનેજરો વીધે અત્રેના બોરોએ કુરીઅરે પોતાના કેલેન્ડરમાં નીચલી વીગતો જણાવી હતી:-

સ્ટીમર માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલફીનસ્ટનના માલેક (સર) કાવસજી જાંહગીર રેડીમની.

સ્ટીમર વીકટોરીઆના આડતી જાંહગીરજી શાપુરજી લાલા.

સ્ટીમર લવજ ફેમીલી ના આડતી ફરામજી રસ્તમજી (વહાડીઆ)ની કુ.

સ્ટીમર સર જે. આર. કરનાકના મેનેજર પેસતનજી જાંહગીરજી તારાચંદ.

ઇ. સ. ૧૮૬૦ થી ૧૮૮૦ સુધીનાં બે દાયકાઓ મધે પારસી માલેકોના ૪૨ વહાલો હરની ભોગવતાં હતાં. અલબત્ત એ સંખ્યા મધેના કેટલાંકો અગાઉ બંધાયેલાં પારસી માલેકોના ચાલુ હતા. આ મધે નીચલી સ્ટીમરો હતી:-

માઉન્ટ સ્ટુઅર્ટ એલફીનસ્ટન.

મહારાજ.

લવણ ફેંચીથી.

અગનીના સાંચાની સ્ટીમરો-આ બે હાલેકામાં (૧૮૬૦-૧૮૮૦) અગનીના સાંચાના નીચલા બે વહાણો પારસી માલેકીના હતા.

મારગેટ કાફરડ નામની એક સ્ટીમ લોન્ચ ઓ. મી. રૂસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઈએ પોતાની મોજને ખાતર કરવા સારૂ ૩૧ મનની મજગામની ગોદીમાં શેઠ રૂસ્તમજી અરદેશર વહાડીઆના ઉપરીપણા હેઠળ ખંધાવી હતી તેને તા. ૯ મી એપ્રિલ ૧૮૬૪ ને દીને પાણીમાં ઉતારવાની ક્રીયા એક મેલાવડાની હજુરમાં તેમની એક છોકરીની છોકરી બાઈ દીનબાઈ રૂસ્તમજી વહાડીઆએ કાધી હતી.

દીનશાહ પોનટુન-મરહુમ શેઠ કાવસજી દીનશાહ એડનવાલાએ એડન મધે લંડનથી એક મોટી લોખંડી તરતી ગોદી બનાવી મંગાવી તે તા. ૧૨ મી જુન ૧૮૬૩ ને દીને પાણીમાં ઉતારી હતી. એ ગોદીને “દીનશાહ પોનટુન” કરી નામ આપવામાં આવ્યું હતું.

સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહ એડનવાલાની માલેકીની ૬ સ્ટી મરો-શેઠા એડનવાળાભાઈઓની પહેડી તરફથી આફ્રીકા, અરબરતાન, સાસિલ્યા યુરોપ, અમેરીકા વીગેરે દેશાવરો ખાતે બહોળો વેપાર ચલાવવા માટે તેમજ ધંધા માટે બાંધી વપરાસમાં ચાલુ રાખી છે અને તે સ્ટીમરો દરસ્ત કરવા માટે મજકુર તરતી ગોદી તેઓએ બાંધી છે. એ રીતે પોતાની સ્ટીમરો મારફતેજ તેઓ બહોળો વેપાર દેશપ્રદેશ સાથે ચલાવી શકે છે. તેમની મુખ્ય ઓશીસ એડનમાં છે અને તેમની સાખાઓ ઝુમ્બઈ, હાડેડા, જમ્બેર, ઝાંજીઆર, વીગેરેમાં ચાલુ છે. તે ઉપરાંત તેમનો વેપાર સંબંધી વહેવાર પેરિસ, લંડન, માર્સેલ્સ, જીનોવા, ત્રીએસ્ટ, એમ્સ્ટરડામ, રોટ્ટરડામ, ન્યુયોર્ક, હોલકોંગ, કોલોબો, જાપાન, કાપી, મોર્સ્ક્સ, સ્ટોકહોમ, કલકત્તા અને રંગુન સાથે ચાલે છે.

સ્ટીમર કંપનીઓના એજન્ટો-મેસરસ કાવસજી દીનશાહ એન્ડ બ્રધર્સની પહેડી-બ્રીટીશ ઈન્ડિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું. તથા બોમ્બે એન્ડ પર્સિયા સ્ટીમ નેવીગેશન કું.ની એજન્સીઓ ધરાવે છે એટલુજ નહીં પણ ખીજા ઇંગ્લેન્ડ, ઇટાલીઅન, ડચ, નોર્વેજીયન કંપનીઓના તેઓ એજન્ટ છે તેમજ તેઓ બ્રીટીશ નેવલ એજન્ટસ છે.

ચીન અને હિન્દુસ્તાન તરફ પારસી માલિકીના આરકસો-ઈસ્વી સનની છેક ૬ ઠી સદીમાં જ્યારે ઈરાનમાં સાસાનીઆન વંશનો અમલ હતો ત્યારથી પુર્વ તરફના વેપારમાં પારસીઓ આગેવાની કાર્યો ભાગ લેતા હતા અને તે વેળા પછી ઈરાનીઓ હિન્દુસ્તાનની મુલાકાતે આવતા હતા એટલુંજ નહીં પણ પોતાનાજ વહાણોમાં છેક ચીનવેર જતા આ વહાણો ખુદ પારસીઓ પોતેજ બનાવતા હતા.

ચીન અંગાલાનો વેપાર-લવણ તથા તેમના ફેટલાંક વંશજોએ જ્યારે વહાણુ બનાવવાના કામમાં વીજ્યાતી મેળવી ત્યારે તેમના બીજા નખીરાઓએ વેપારમાં નામ કાઢ્યું. જાણે આ વહાણો જે કુટુંબની એક શાખાએ બાંધ્યાં તેનોજ લાભ લઈ એજ કુટુંબની બીજી શાખાએ દરીયાપાર અને ખાસ કરીને અંગાલા તથા ચીન તરફ વેપાર વધાર્યો.

ઈ. સ. ૧૮૬૦ સુધીને હેવાલ આપતા મરહુમ ખાન બહાદુર બહમનજી પટેલના 'પારસી પ્રકાશ'ના પહેલા દફતરમાં પારસી માલિકીના ૧૨૮ વહાણોના નામો આપ્યાં છે.

વળી ઉપલાંજ દફતર મધે પારસીઓના ઉપરીપણા હેઠળ બંધાયેલા વહાણોમાં નીચલી ટીપ મળે છે:-

અગ્નીના સાંચાના (સ્ટીમથી ચાલતાં)	૧૫
લડાઈ ખાતના	૧૧
વેપારને લગતા	૧૫

વહાણુની માલિકી સાથે બહોળો વેપાર-વળી વહાડીઆ કુટુંબના નખીરાઓના એક ભાગે-જે મધે શેઠા પેસતનજી બહમનજી વહાડીઆ, હોરમનજી બહમનજી વહાડીઆ, આવે છે તેઓએ-વેપાર સાથે જાહેરકામો તથા સખાવતોમાં નામ કાઢ્યું. શેઠ પેસતનજી પોતે યુરોપીઅન પહેડીના ભાગ્યા હતા એટલુંજ નહીં પણ તેવણુ યુરોપ તથા ચીન ઉપરાંત એશીયાખંડના ફેટલાંક શહેરો સાથે વેપાર ચલાવતાં હતા, જેમાં તેમની માલિકીના ચાર વહાણોએ સારો ભાગ આપ્યો હતો.

વહાણો પુરા પાડનાર કંત્રાફ્ટર-શેઠ કાવશજી રૂસ્તમજી પટેલ-જે વેળા વહાડીઆ કુટુંબ ખાવી રીતે મુંબઈની ગોદીમાં વહાણો બાંધી આપતું તે અરસામાં પ્રખ્યાત પટેલ ખાનદાનવાળા શેઠ કાવશજી રૂસ્તમજી પટેલને મુંબઈની ઇંગ્લેજ સરકારે પોતાના હક્કરને બીજે દેશ મોકલવા માટે આરકસો પુરા પાડવાનું કામ સોંપ્યું હતું કે જે કામ તેવણે સરકારના સતોષ વચ્ચે બળવ્યું હતું.

શેઠ હીરજી તથા મંચેરજી જીવનજી રેડીમની-અદારમી સહીની અધ-
વચ્ચે મુ'અઈના પારસીઓએ ચીન સાથના વેપારમાં નહું મેળવવાની શુભ શરૂ
આત કીધી કે જે વેપારની અરકતથી પારસીઓમાં પુષ્કળ પૈસા આવ્યો હતો.
આ માટેની પહેલ કરનાર શેઠા હીરજી તથા મંચેરજી જીવનજી રેડીમની હતા.
તેઓ આ વેપાર પોતાની માલેકાના વહાણો ન હતે અને ખીજા વહાણવટીઓને
આધારે બેસી રહેતે તો કરી શકતે નહી. તેમનાં ધણીક વહાણો હતા, જેમાંના બે
ત્રણ પ્રખ્યાત હતા. તેમાં એકનું નામ મુ'અઈના ગવરનર 'હોન્ગી'નામ ઉપરથી
અને ખીજાનું નામ 'રોયલ શાર્પ્સ' હતું. ઉપરાંત શેઠ મંચેરજીના વધુ પ્રખ્યાત
બેટા સખી શેઠ સોરાબજી મંચેરજી રેડીમનીના બે વહાણો નામે 'શાહ મીનોએ-
હેર' અને 'શાહ કેપુશરો' હતા જેની મારફતે તેવજી શેઠ મહમદઅલી રોગે સાથે
ભાગીદારીમાં ચીનનો અહોજો વેપાર કરી શક્યા હતા.

શેઠ દાદાભાઈ નશરવાનજી દાદાશેઠ-ગ્વણીતા શાહસોદાગર અને જાગીરદાર
મરહુમ શેઠ દાદાભાઈ નશરવાનજી દાદાશેઠ ચીન ઉપરાંત યુરોપ સાથે અહોજો
વેપાર ચલાવતા હતા, તે માટે તેમની માલેકાના પાંચ વહાણોથી મોટી સગવડ મળી
હતી. આ વહાણોના નામો નીચે મુજબના "શાહ અહેશીર," "કીંગ જ્યોર્જ,"
"ક્રેન્ડ શીપ" "વીલ્યમ" અને "ડેવીડ રેકેટ" હતા.

ખનાજી-ખાનદાનના પ્રખ્યાત રૂસ્તમજી કાવજીએ અકેક પછી બાંધેલાં
તથા આપતાં વેચાતાં લંધેલાં સર્વ મળી ૨૪ આરકસો ગણાયલા છે જે તેવજીના
હાથમાં ૬૦ સં ૧૮૨૦ પછીના ત્રણ દહેકા મુધી હતાં, અને જેમાંના દેટલાંક તેમના
બેટાએ શેઠા દાદાભાઈ તથા મ.એકજી રૂસ્તમજીને હીસાબે ચીન તરફ ફરતા
હતા. આ આરકસોના નામો "મુ'અઈના અદારમાં" આપવામાં આવ્યા છે.

ખનાજી ખાનદાનના વહાણો-શેઠ મ.એકજી ખનાજી હીમજી જેવજી ૮૫
વરસની ઉંમરે ૧૯૭૫ ના સાલમાં ગુજર્યા હતા તેવજી 'પરેક' ઉપરાંત 'કાર્ટર' અને
ગંજવર' નામના બે ખીજા સફરી વહાણો વધારવાં હતા.

૬૦ સં ૧૮૩૬ માં શેઠા ખંશેજીકાવસજી ખનાજી, કરામજી પેસતનજી
પાટક તથા મંચેરજી કરામજી પાટકની ભાગીદારી હેઠળ નીચલા વહાણો હતા:-

	૮૧
અરહેશર	૪૨૨
ચાલસં આંટ	૧૩૧૧
કાર્ટલ હુટલી	૩૫૯
પરલ (રકુનર)	.....
સેટલી કાર્ટલ	૧૨૭૪

ઈ. સં ૧૮૭૬ માં નીચલાં વહાણો પારસીઓના નામ ઉપર હતા:—

બોમ્બે કેસ્ટલ	}	કોણના નામ ઉપર
ફાટ વીલ્ડપમ		જમશેદજી જીભાઈના
ગુડ સક્સેસ		છાકરાઓની કુંપની
લવજી કુંપની		ફ્રાન્સની કું. તથા
અર્થ ઓફ ક્લેર		અહમનજી હોરમસજી વહાડીઆ
પાંચ વહાણો		દાદાભાઈ પેસ્તાનજી આલપાઈવાળા
		અરશેદજી કાવશજીની કું. ૦

ઠાઠી અરજોરના નખીરા દ્વારાબજીએ એ મ્હોટાં વહાણો દેશાવર ખાતેના વેપાર માટે બધાવ્યા હતા જેમાંના એકનું નામ ‘વીલ્ડિથ’ અને બીજાનું નામ ‘ઝોરાર્ટર’ હતું.

દમણના બેહરામજી સરકાના વહાણો—દમણવાળા બેહરામજી લીખાજી સરકાનો માલવાના અશીમનો બહોળો વેપાર હતો કારણ તે જમાનામાં એ તરફના અશીમનો વેપાર માલવાથી દમણને માર્ગે જ થતો હતો. બેહરામજી અને તેમની પછી તેમના બેટાઓ લીખાજી તથા કાવશજી આ વેપાર મ્હોટા પાયા ઉપર ચલાવતા હતા અને તેમની માલિકીના ઘણા વહાણો હતા કે જે મારફતે દમણથી મુબઈજી નહીં પણ મોસેમ્બીક અને ચીન સાથે પણ વેપાર ચાલતો હતો. પણ પાછળથી અશીમનો વેપાર દમણને બદલે મુબઈના માર્ગે ચાલવા લાગ્યો તેથી દમણનો એ વેપારજી નહીં પણ બીજો સર્વે વેપાર પડી લાગ્યો અને તે સાથે આખરે સરકા કુટુંબના હાથમાંથી અશીમનો વેપાર પણ જતો રહ્યો.

ચીન તથા કલકત્તા માટેના વહાણોના માલિક—શેઠ નશરવાનજી માલુકજી વહાડીઆ જેણે એક વેપારી પણ હતા તેણે ૫૬૧ ટનવાળું એક વહાણ બધાવીને ચીન તથા કલકત્તા ખાતે ફરતું કાંધું હતું અને તે પછી બીજા ત્રણ આરકસો નામે ‘હોરમજીઆર’ ‘કોર્નવોલીસ’ તથા ‘બોમ્બે મરચંટ’ના માલિક થયા હતા. વળી તેણે ફ્રાન્સની સરકારના તથા ત્યાંના વેપારીઓના આસ્થા હતા.

શેઠ પેસતાનજી અહમનજી વહાડીઆ—વહાડીઆ ખાનદાનના આ માત-અર સાહસીક વેપારીએ પોતાને માટે મુબઈની ગોદામાં ૮૧૫ ટન સુધીના પાંચ વહાણો જદે જુદે વખતે બાંધ્યાં હતા જેમના નામ ‘અહમનીઆર,’ ‘મીલકડ,’ ‘આર્ન’ ‘હીરો’ તથા ‘તાજબક્ષ’ હતા,

શેઠ હોરમજી બહમનજી વહાડીઆ-બહમનજી આવાના આ સવથી ન્હાના સપુતની માલેકીના કે ભાગમાં મળી ૬ મ્હોટાં સફરી વહાણો હતા જેમાંનું સર્વેથી મ્હોટું ૯૨૫ ટનનું હતું.

મીં અરદેશર ફરદુનજી હીમજી પાંડે-ચીન મધે વેપાર તેમજ આડ તનું કામ કરતા હતા તેની સગવડ માટે તેણે 'મેરી ગાર્ડન' નામનું એક ત્રણ ડોલી વહાણ બંધાવ્યું અને "ફારેલ" નામનું એક બીજી વહાણ જે સરકારની માલેકીનું હતું તે પોતે ખરીદ કીધું.

આગણીશમી સદીના છેલ્લા બે દાહેકાઓ-ઈં સં ૧૮૮૧ થી ૧૯૦૦ સુધીના બે દાહેકામાં પારસી માલેકીના વહાણોની સંખ્યા ઘટી ગઈ તે ૧૬ ઉપર આવી, ત્યારે નીચલી સ્ટીમરોના માલેકો પારસી હતા:-

ટયુના

લવજ ફેમીલી

સર આર્ટલ ફીઅર

ઉપલાં વહાણો તથા સ્ટીમરો મધેના કેટલાંક આગલાં દાહેકામાં પણ ચાલું હતા.

મજકુર સ્ટીમર ટયુના એડનના બળીતા વેપારીઓ શેઠો કાવસજી દીનશાહ તથા ભાઈઓની પહેડીની હતી. એ સ્ટીમર એડનથી સોમાલી કોસ્ટા બળી જતાં દરીયામાં સપ્ત તોફાન જગવાથી સર્વે અમલદારો તથા ઉતાડો સાથે તા. ૧૪ માં અકટોબર ૧૮૯૬ ને દીને દરીયામાં ગરક થઈ હતી અને તે સાથે તેના બે પારસી ઇજનેરો તથા અરબોરાની રેસીડન્સીના વડા કલાર્ક મીં ફેરામજી ફંવરજી મરાવાલા તેમના ધણીઆણી તથા બુચી સાથે સર્વે હુખી ગયા હતા.

શેઠ અરદેશર હોરમજી વહાડીઆની પહેડીના 'આર્લર્સ ફોર્સ' નામનું વહાણ તથા 'લવજ ફેમીલી' નામની સ્ટીમર હતી.

વહાણ સર જમશેદજી જીજીભાઈ-જે વહાણો પારસીઓના ઉપરીપણામાં કે વેપારને લગતાં બંધાયાં તે મધે સર જમશેદજી જીજીભાઈ નામ અનેક વહાણોને આપેલું દીસે છે. એક વહાણ સુરતમાં તો બીજું જુબઈમાં એ નામે મળે છે. લવજ ફેમીલીનું નામ મળે છે તેનું કારણ હવે અંગણું નથી. પણ પોતાના વહાણને ઈંગ્રીજ નામ આપવાનો પારસીઓને મ્હોટો શોખ હતો એમ માલમ પડે છે.

સર ધનજી ૧૪ બહુમનજી-પારસીઓ મધે હાલ એક મોટા વહાણુ અને વહાણોના માલેક તરીકે સર ધનજીભાઈ બહુમનજી ની છૂટા છે. વળી તે એક ધણાજ કુશળ પાઇલટ છે. સ્ટીમરને ગોદીમાં દાખલ કરવી કે ગોદીમાંથી દયામાં ઉતારવી એ ધણું મુશ્કેલ કામ છે તે આ એકલાજ પારસી છે કે જે ધણી બાહોશી અને સાહુચેતીથી કરી શકે છે.

પારસીઓના બળેલા તથા કુખી ગયલા વહાણુ-૧૮૬૦ સુધી પારસીઓના ઓછામાં ઓછા ૬ વહાણુ કુખી ગયા હતા. તેઓ મધે ફરામજી કાવશ બનાજીનું 'સુન્નેમાની' ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. એ વહાણુના કુખી જવાથી નામવરની પડતી શરૂ થઇ હતી.

ઈ. સ. ૧૮૬૦ થી ૧૮૮૦ સુધીમાં પારસીઓના બે વહાણુ 'રૂપારેલ' ત 'હુશાના' કુખી ગયાં હતા.

આગ-ઈ. સ. ૧૮૬૦ સુધીમાં પારસી માલેકીના ૪ વહાણુને આગ લાગવાથી તે બળી ગયા હતા જે મધે 'લવજી ફેમીલી' નામનું એક વહાણુ હતું. ૨ વહાણુ ૫૮ વરસ સુધી આ કુટુંબમાં વપરાઈ તા. ૨૪ મી જુન ૧૮૪૯ ને દી અત્રેનાં બારામાં આગ લાગવાથી બળી ગયું હતું.

ચીનનો વેપાર ચાહુદીઓના હાથમાં-ઈ. સ. ૧૮૪૨ ના સાલના નાન્કીનના કરાર થવા બાદ અને તે સાથે વરાળ યંત્ર મારફતે વહાણુ ચાલવાનું (સ્ટીમરનો) જમાનો આવવાથી પારસીઓને જે વેપાર ચીન સાથે પોતાના માં કીના સડવાળા મોટા સફરી વહાણુ મારફતે ચાલતો હતો તે રફતે રફતે ઓછો થ ગયો અને તેમની જગા મુંબઈ અને કલકત્તાની મોટી મોટી ચાહુદીઓની પાંડોએ લેવા લાગી.

